

50 let

socialno delo

letnik 44 – avgust–oktober 2005 – št. 4–5

fakulteta za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredniški odbor

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Svetovalka uredništva

Jo Campling

Uredniški svet

Vika Bevc Mara Ovsenik

Gabi Čačinovič Vogrinčič Jože Ramovš

Bojan Dekleva Pavla Rapoša Tajnšek

Vito Flaker Tanja Renner

Andreja Kavar Vidmar Bernard Stritih

Zinka Kolarič Marta Vodeb Bonač

Anica Kos Marjan Vončina

Blaž Mesec

Naslov uredništva

Topniška 31, 1000 Ljubljana, tel. (01) 2809260, faks 2809270

e-pošta socialno.delo@fsd.uni-lj.si, internet www.fsd.si/sd

Časopis Socialno delo objavlja znanstvene in strokovne članke s področja socialnega dela in drugih področij, interdisciplinarne študije, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, knjižne recenzije, pisma in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja dvomesečno, razen v primeru združenih števil, ki pa sledijo istemu dvomesečnemu ritmu izhajanja. Navodila za pošiljanje prispevkov so objavljena na zadnjih straneh časopisa.

Povzetki člankov so vključeni v **podatkovne baze** International Bibliography of the Social Sciences, Linguistics & Language Behavior Abstracts, Mental Health Abstracts, Social Planning/Policy & Development Abstracts, Sociological Abstracts, Studies on Women Abstracts.

Avtorske pravice za prispevke, poslane za objavo, pripadajo avtorju/avtorici in časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati na naslov: Mojca Urek, Fakulteta za socialno delo, Topniška 31, 1000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, mora biti v uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnica, naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Fotografija na naslovnici: **Meta Krese** (2004).

Časopis finančno podpira Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo

Tisk: Darima, Maribor

GLOBALNE NEENAKOSTI

Neenakost in izključevanje kot temeljni izzivi socialnega dela se nenehno spreminjata in multipanlizirata svoje oblike. Socialno delo poskuša s svojo teorijo in praksis preseči neenakost in izključevanje tako, da omogoča strukturalne spremembe in dominanco tistim priletnim, vendar nevidnim. To številka revije *Socialno delo* je poskušala omrežiti in proučiti za vsi begunci in drugimi migranti, ki poskušajo najti svoj dom v državah, kjer naj bi bila demokracija najbolj razvita in človekova pravica najbolj

zaščiteni, ki so že pridobili status begunca (in so v pravnem smislu v glavnem izenačeni z državljani, pa tudi otroci brez sprejemnih staršev ali drugih skrbnikov takih pravičnega ne bi smeli biti obravnavani slabše kot domači državljani). Čeprav vse druge avtorice člankov niso iz Slovenije in ne vsega je specifično slovenskih razmer, vsi članki sodijo v perspektivo za razumevanje razmer v Sloveniji, kajti ena ključnih značilnosti evropskih imigracijskih politik je njihova usklajenost in pomočnost. Eden od členkov obravnava pravno in psihosocialni strahot študent, ki

Gostja urednica te številke je Jelka Zorn

Notranje fotografije Dražena Perić, Mednarodni dan beguncev 20. junij 2005, Metelkova mesto

socialno delo

izdava Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Urednik in odgovorni urednik

Dragica Lubič

Uredniški svet

Svetla Dragolj

Marta Urak

Darko Završnik

Estetska uredništva

Jelka Čarncing

Uredniški svet

Olga Žig

Larisa Uršnik

Slavi Čučinovat Vragolnik

Jolita Ramovič

Dragan Grahovec

Polina Rapoča Tajšek

Vito Pavšič

Tanja Hrenar

Andreja Kavar Vidmar

Bernard Strižič

Zilka Kofarčič

Marta Vodopivec

Alena Hinc

Marjan Vidmar

Blanka Mešar

Iskustvena uredništva

Tupelška 51, 1000 Ljubljana, tel. (01) 25492260, faks 2805770

ISSN 1562-3422 (print) / ISSN 1562-3430 (online) / www.fdsol.si

Časopis Socialno delo izdaja Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani. Časopis je namenjen študentom, študentkam, študentkam in študentom, ki se zanimajo za socialno delo. Časopis je namenjen študentom, študentkam, študentkam in študentom, ki se zanimajo za socialno delo. Časopis je namenjen študentom, študentkam, študentkam in študentom, ki se zanimajo za socialno delo.

GLOBALNE NEENAKOSTI

Neenakost in izključevanje kot temeljni izhodišči socialnega dela se nenehno spreminjata in reorganizirata svoje učinke. Socialno delo poskuša s svojo teorijo in prakso preseči neenakost in izključevanje tako, da raziskuje strukture podrejanja in dominacije in se pri tem vedno znova postavi na stran zatiranih, marginaliziranih in nevidnih. Ta številka revije Socialno delo je posvečena prosilcem in prosilkam za azil, beguncem in drugim migrantom, ki poskušajo najti nov dom v državah, kjer naj bi bila demokracija najbolj razvita in človekove pravice dosledno spoštovane. Zaradi razmer, v katerih potujejo in živijo (če sploh preživijo), se zastavlja vprašanje, čigave pravice so spoštovane in koga vključujejo, še zlasti pa koga izključujejo demokratične ureditve. Gre za učinke sodobnega rasizma, ki prizadene tiste, ki v Sloveniji ali drugih državah EU poskušajo najti nov dom, in tudi tiste, ki imajo svoj dom »med nami«, vendar so vedno znova označeni kot tuji, drugi in kulturno drugačni. V tej številki to skupino ljudi predstavlja romska skupnost in še zlasti odnos socialnih delavk do Romov in Romkinj.

Rasistični diskurzi in prakse sporočajo ljudem, da so nezaželeni, odvečni, kulturno drugačni, zato naj ne bi mogli postati del »naše« družbe. Nekatere državni organi odstranjujejo, drugi morajo ostati večno »tujci«. Centri za odstranjevanje tujcev, razpršeni po vsej Evropi, niso obrobna anomalija, temveč institucije, ki temeljijo na »evropskem državljanstvu« in s pomočjo katerih se konstituira inferiorna populacija. Enak učinek imajo tudi meje EU; to niso zgolj državne meje, ki zaokrožajo suverenost posameznih držav, ampak del imigracijske politike, ki ljudi z globalnega Juga dehumanizira in ustvarja ljudi brez statusa. Članki v tej številki kažejo različne načine izključevanja ljudi, tudi

tistih, ki so že pridobili status begunca (in so v pravnem smislu v glavnem izenačeni z državljanji), pa tudi otrok brez spremstva staršev ali drugih skrbnikov (ki praviloma ne bi smeli biti obravnavani slabše kot otroci državljanji). Čeprav nekatere avtorice člankov niso iz Slovenije in ne izhajajo iz specifično slovenskih razmer, vsi članki podajo perspektivo za razumevanje razmer v Sloveniji, kajti ena ključnih značilnosti evropskih imigracijskih politik je njihova usklajenost in poenotenje. Eden od člankov obravnava travmo in postravmatski stresni sindrom, ki sta značilni izkušnji mnogih, ki zapustijo dom in iščejo zatočišče, da bi si rešili življenje ali sebi in svojim otrokom zagotovili dostojnejše preživetje. Stres se nadaljuje tudi na njihovi poti, saj se mora večina pri tem skrivati oziroma uporabljati različne strategije nelegalnega prehoda državnih mej. Tako prehajanje meja izpostavi ljudi nečloveškimi razmeram, nekateri tudi ne preživijo. Nizozemska organizacija *United for Inter-cultural Action* (www.unitedagainstracism.org) je v dobrem desetletju registrirala 6.336 smrtnih primerov zaradi imigracijskega režima trdnjave Evrope. Veliko smrtnih žrtev pa ni nikjer uradno zabeleženih. Izkušnje travmatizacije se nadaljujejo v državah pribežališča. Status teh ljudi je negotov in mnogi živijo pod stalno grožnjo deportacije. Kakšna je vloga socialnega dela na tem področju? Ključno je, da socialne delavke razumemo vzroke in načine izražanja stiske zaradi preživetih travmatičnih izkušenj ter da to upoštevamo pri načrtovanju storitev in služb, vključno s pogoji namestitve, zaposlovanja in izobraževanja beguncev in begunk. Razmisliti moramo, kakšne službe na področju duševnega zdravja potrebujemo, da bodo primerne in dostopne za begunce, begunke in druge migrante in migrantke. To pomeni na novo razmisliti tudi

širše, kaj pomenijo pravičnost, solidarnost in enakost v spreminjajočih se razmerah globalizacije in novega političnega položaja Slovenije (kot članice Evropske unije in njene »mejne straže«). Pri konceptualizaciji (prisilnih) migracij, imigracijske kontrole, centrov za tujce, revščine, etike skrbi in zaposlovanja je vloga socialnega dela ključna. Pričujoča številka ponuja vsebine za etični razmislek in presojo, kako naj socialne delavke in delavci mislimo globalne neenakosti, pa tudi kakšna naj bo praksa, ki bo krepila moč in zagovarjala pravice beguncev in begunk, med njimi otrok, ljudi brez statusa, Romov in Rom-

kinj. Socialno delo v Sloveniji ima tradicijo boja za pravice ljudi, ki so imeli v družbi manj moči in vpliva. Delujoči v stroki socialnega dela so ključno pripomogli k spremembam na področju nasilja nad ženskami, duševnega zdravja in hendikepa in pri kritični presoji socialnega dela z vidika antirasizma. Veliko dela je že opravljeno, vendar kaže, da ga žal nikoli ne bo zmanjkalo, saj se neenakosti globalizirajo in poglobljajo, revščina pa vedno bolj kriminalizira (o kriminalizaciji revščine gl. tudi članek Ane Kralj v prejšnji številki Socialnega dela).

Jelka Zorn

in izključevanje kot temeljni izhodiščni socialnega dela se nenehno spreminjata in teorizirata svoje učinke. Socialno delo postaja svojo teorijo in prakso presodi neenakost in izključevanje tako, da raziskuje strukture po- državnja in domobranje in se pri tem vedno znova postavi na stran zatiranih, marginaliziranih in revšninih. Ta številka revije Socialno delo je posvečena problemom in priložnostim za zbiranje, razmenjavo in preiskanje, ki poskušajo najti dom v državi, kjer naj bi bila demokratična in razvojna pravica dostopna in razprta. Zaradi razmer, v katerih potujejo in živijo (in sploh preživijo), so zastavljena vprašanja,

Vesna Leskošek

GLOBALNE NEENAKOSTI

UVOD

Globalizacija je popularen in pomemben del diskurza o mednarodnih odnosih v današnjem svetu. Je koncept, s katerim svetovni politiki, ekonomisti in družboslovci najpogosteje razlagajo vseobsegajoče družbene spremembe v zadnjih desetletjih. Z njim opisujejo medsebojno odvisnost, ko govorijo o denarju, ljudeh, pomenih, vrednotah in idejah, ki se širijo čez meje nacionalnih držav in zajemajo svet v celoti. Proces je spodbujen s tehnološkim napredkom, ki povezuje vse države sveta. V nekaterih nastaja, v drugih se uporablja in v tretjih pripomore k izkoriščanju. Ta učinek globalizacije, ki povzroča vedno večje družbene neenakosti, je najpogosteje spregledan.

V ozadju govora o globalnih neenakostih je tudi govor o revščini, ki nastaja kot posledica vedno večjih ekonomskih razlik v svetu. Premiki svetovnega gospodarstva v nerazvite dele sveta povzročajo pretrese tako v nacionalnih državah, iz katerih se proizvodnja odseljuje, kot v delih sveta, kamor se seli. Tako v razvitem svetu ostajajo storitvene dejavnosti, ki omogočajo višjo ceno delavne sile, v nerazviti svet pa se naseljuje proizvodna dejavnost, ki zahteva vedno nižjo ceno delovne sile. V razvitem svetu izgublajo delo ljudje s srednjo in nizko ravni izobrazbe, ki postajajo vse revnejši, v nerazvitem svetu pa iz revščine ne morejo niti tisti, ki so zaposleni, ker za delo prejemaajo tako nizko plačilo, da z njim ne morejo preživeti.

Koncentracija kapitala v zasebnih rokah svetovne manjšine je dosegla razmerja, ki kažejo na pogosto prikrito vsebino globalizacije. Dohodek 400 najbogatejših v ZDA je višji kot dohodek 20 afriških držav oziroma 300 milijonov ljudi (Weissman 2003: 1). Dohodek 10 odstotkov

najbogatejših je 117 krat večji od dohodka 10 odstotkov najrevnejših v svetu. Leta 1980 je bilo razmerje veliko nižje. Dohodek 10 odstotkov najbogatejši je bil 79 krat večji od dohodka 10 odstotkov najrevnejših (*ibid.*). Zaradi hitre ekonomske rasti Kitajske in Indije se ta razmerja nekoliko spreminjajo. Največje neenakosti znotraj držav se vzpostavljajo v državah bivšega sovjetskega bloka, Latinski Ameriki in Afriki. V pripravah na poročilo o razvoju v svetu za leto 2006 Svetovna banka navaja, da je kupna moč 10 odstotkov najbogatejših v Afriki 70 krat večja od kupne moči 10 odstotkov najrevnejših. V Braziliji bogatih 5 odstotkov doseže 10,4 leta izobrazbe na posameznika, revnejših 5 odstotkov pa le 3 leta. V Indiji je smrtnost otrok do petega leta starosti pri revnih 155 na 1.000 novorojenih, pri bogatih pa 54 (gl. World Development Report 2006: 2).

K takim razlikam pripomore korporacijska globalizacija, s čimer razumemo ekonomska pravila, ki jih določajo Svetovna trgovinska organizacija, Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka. Znotraj držav je vzroke iskati v vedno večji moči lokalnih korporacij, ki vplivajo na davčno politiko in zahtevajo zmanjšanje investicij v zdravstvo, izobraževanje in s tem v socialno državo. Kažejo se težnje po privatizaciji ključnih resorjev, ki so neobhodni za preživetje, kot so voda, elektrika in transport, pa tudi zdravstvo in šolstvo.

NOVI SVETOVNI DRUŽBENI RED

Vse te spremembe, ki vplivajo na povečanje neenakosti med ljudmi, na širjenje revščine in kopičenje bogastva v rokah ozkega kroga ljudi, legitimira neoliberalna ideologija. Ta se ne

nanaša le na predpostavke o ekonomskem razvoju, temveč vključuje interpretacije politike in blaginjskega sistema s ciljem, da bi legitimirala globalizacijske procese. Hurrell in Woods (1995: 2-6) naštejeta tri ključne liberalne interpretacije procesa, ki vplivajo na povečanje neenakosti. Prva je zagovarjanje prostega pretoka denarja in dobrin, ki naj bi zagotovil bolj učinkovito razporeditev resursov po vsem svetu. Posamezne države bodo razvile tisto produkcijo dobrin, za katero se lahko specializirajo, prost pretok blaga in storitev pa naj bi zagotovil, da bi bile te v enaki meri dosegljive povsod po svetu. Druga se nanaša na negativne učinke globalnega kapitalizma, ki nastajajo kot posledica delovanja prostega trga, kot so uničevanje okolja, povečanje revščine in migracije. Pri reševanju teh težav se bo utrjevalo mednarodno sodelovanje držav, ki jih procesi zadevajo. Države bodo prisiljene sodelovati in učinkoviteje reševati skupne težave, kar naj bi vplivalo na močnejšo medsebojno povezanost. Tretja pa se nanaša na prepričanje, da bodo države čez čas začele razumeti in uživati pozitivne učinke prostega trga (kapitalizma) in liberalizma, kar bo zvečalo notranjo in zunanjo konvergenco in vplivalo na pojav globalnih vrednot, idej in institucij. Nove tehnologije in poenostavljeni načini transporta bodo omogočali, da bodo ljudje pridobivali znanje, informacije in ideje neodvisno od volje nacionalnih držav, ki bodo tako izgubljale moč in bodo za svojo ohranitev prisiljene v sodelovanje z drugimi. Homogenizirale se bodo ekonomske in druge politike držav, vključno s političnim sistemom in vrsto demokracije.

Gre za ustvarjanje novega družbenega reda, ki bo nastal tako, da bodo države ustvarile transnacionalno koalicijo državnih birokracij, ki bodo poenotile poglede na vrednote, norme, politične ideje, na upravljanje z državo in problemi. Taka koalicija bo temeljila na tehnokratskem razumevanju kompleksnih družbenih pojavov. Razvila bo poenoteno upravljalško miselnost (*governmentality*) oziroma sklop univerzalnih in poenostavljenih obrazcev za upravljanje države in družbenega življenja.

Novi družbeni red bo soustvarjala tudi globalna civilna družba, ki bo vzpostavila vzporedno obliko političnih interakcij, njena glavna funkcija pa bo v izražanju vrednot in kozmopolitske moralne ozaveščenosti, zato bo sposobna delovati na področjih, kjer bo državna oblast manj učinkovita

(Hurrell, Woods 1995). Novi družbeni red se bo s pomočjo civilne družbe širil tudi v države in kulture, ki so zunaj kroga liberalnih držav, in tako bo namesto treh svetov nastal en sam. Poleg civilne družbe bo ta svet združeval prosti trg. Celoten proces ustvarjanja takega svetovnega reda naj bi v prihodnosti vplival na zmanjševanje neenakosti, čeprav ideologi tudi previdno dodajajo, da jih bo kratkoročno povečal.

KORPORACIJSKA GLOBALIZACIJA

Izkazalo se je, da povečanje neenakosti ni le kratkoročni učinek svetovne ekonomije, temveč nujni sestavni del procesa globalizacije, ki ga načrtujejo neoliberalni ekonomisti. Weissman (2003: 2-14) definira dvanajst mehanizmov, ki so značilni za ta proces.

- *Finančna liberalizacija in ekonomska nestabilnost.* Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka sta v zadnjih letih pritiskala na države, naj odstranijo sistemske ovire za prost pretok kapitala, kar je povzročilo povečanje predvsem kratkoročnih investicij v države v razvoju. Pretok kapitala se je od leta 1980, ko je znašal 2 milijardi dolarjev, povečal na 120 milijard dolarjev v letu 1997, investirali pa so v Azijo, Latinsko Ameriko in Rusijo. Gre za države, kjer se revščina povečuje (gl. Human Development Report 2004, Statistical Annex). Deregulacija je povzročila, da je mogoče na preprost in hiter način umakniti denar iz države, ker se večina denarja nahaja v finančnih instrumentih (delnice, skladi) in ne v realnih podjetjih (tovarne). Tuje investicije na ta način državam gostiteljicam ne prinašajo boljšega finančnega položaja. Iz države odhaja tudi domači kapital, ker bogati selijo denar v banke držav z majhnimi finančnimi zahtevami in kontrolo ter tako vplivajo na ekonomsko stanje lastnih držav.

- *Dolg.* Države v razvoju dolgujejo 2,3 bilijona dolarjev tujim bankam. Velika večina kreditov ni bila uporabljena za dejavnosti, ki bi povečale ekonomsko učinkovitost in omogočile odplačevanje kreditov. Večina denarja je postala privatna last korumpiranih politikov ali pa so jo porabili za nakup orožja in vojne. Kljub temu, da je dolg nerazvitih držav najpogostejša tema, ko govorimo o svetovnih neenakostih, doslej ni bil deležen učinkovitih ukrepov.

- *Rast obrestnih mer.* Visoke obrestne mere,

ki so jih določale ZDA v osemdesetih letih, so se v razvitih državah pozneje zniževale, v nerazvitih pa ne, na kar je imel velik vpliv Mednarodni denarni sklad. Brazilijska, na primer, ima zaradi tega pritiska še vedno 26 odstotno obrestno mero. Visoke obrestne mere imajo učinek na neenakost tako znotraj držav kot med njimi, zaslužijo namreč le bogati, ki lahko posojajo ali investirajo denar, tisti, ki si ga izposojajo, pa obubožajo.

- *Liberalizacija gospodarstva I: večanje plačnih razlik.* Nekvalificirani delavci v vseh delih sveta, tako nerazvitih kot razvitih, so najbolj izpostavljeni negativnim učinkom globalnega kapitalizma. Cena te delavne sile se namreč nenehno manjša. Selitev obutvene in tekstilne industrije je povzročila množična odpuščanja in manjšanje delavskih pravic zaradi boja za preživetje. V poročilu o trgovanju in razvoju, ki ga je izdal UNCTAD (v Weissman 2003: 5) je zapisano, da je 70 odstotkov delavne sile, zaposlene v sektorjih, ki so vključeni v svetovno trgovanje, nekvalificirane. Cena dela je nizka zaradi potreb po delu v državah v razvoju, ki so za investicije v njihovo ekonomijo pripravljene nižati standarde dela in pravice, delavci pa so za preživetje prisiljeni jemati delo pod vsakršnimi pogoji.

- *Liberalizacija gospodarstva II: Delitev pogache med kapital in delo.* Nižanje cene dela je omogočilo silovit zagon korporacij zaradi velikih dobičkov, kar povzroča prerazdelitev kapitala od spodnjega srednjega sloja k bogatim in posledično k večanju revščine. Le manjši del bogastva poberejo lokalne korporacije, največji ostane v rokah multinacionalk, ki selijo proizvodnjo v nerazvite države, načrtovanje in tehnologija pa ostaneta v razvitih državah.

- *Kmetijski damping in liberalizacija kmetijskih trgov.* Kmetijske subvencije so eden največjih problemov kmetijskih trgov. Subvencije se uporabljajo tako za samo proizvodnjo kot za nižanje izvoznih cen, ki zmanjšujejo konkurenčnost kmetov v državah brez subvencij. Kmetje v teh državah so prisiljeni opustiti kmetovanje in iskati zaposlitev v slabo plačani proizvodnji. Eno najbolj dampinških izvoznih cen za kmetijske proizvode imajo ZDA, kjer je bila leta 2001 cena za mero žita v državi 6,24 dolarja, izvozna cena pa 3,5 dolarja (*op.cit.*: 6). Države v razvoju so zato izvozno nekonkurenčne in ne morejo razviti kmetijstva, kot ga zahteva izvozni trg. Ta zahteva velike plantaže za masovno proizvodnjo,

ki lahko ponudijo vse na enem mestu. Mreže supermarketov postavljajo standarde za kmetijske proizvode, ki jih majhni kmetje težko dosegajo, prav tako ne morejo zagotoviti najkrajšega možnega časa za dobavo proizvodov. Kakovost njihovih produktov ne more zadostiti kriterijem multinacionalnih trgovcev s hrano.

- *Fleksibilnost delovnega trga.* Mednarodni denarni sklad in Svetovna banka pritiskata na države v razvoju, naj zmanjšajo pravice delavcev, da bi omogočile večjo »fleksibilnost«. V narekovajih pišemo besedo zato, da bi opozorili na skriti pomen. Glavni namen fleksibilnosti namreč ni večja gibljivost med zaposlitvami, temveč znižanje pravic, ki so vezane na delo, da bi omogočili lažje odpuščanje in najemanje delavcev. Da bi to dosegli, je treba onemogočiti sindikate in s tem zmanjšati možnosti za pogajanja o kolektivnih pogodbah, kar naj bi omogočilo večjo svobodo delodajalcev. Ukrepe opravičujejo z večjo ekonomsko rastjo in vzpostavljanjem pogojev za razvoj podjetništva. Izkazalo se je, da delodajalci zares pridobijo večjo svobodo, niso pa se pokazali učinki na zvišanje ekonomske rasti. Zvišali so se dobički direktorjev in uprav, ker se je z zmanjšanjem pravic delavcev zmanjšalo plačilo za njihovo delo, zato je več denarja ostalo v rokah menedžmenta.

- *Zaščita intelektualne lastnine.* Vlaganja v raziskovanje in razvoj so mogoča le v razvitih državah, zato tam razvijejo največ zaščitnih patentov. Visoka je tudi zaščita avtorskih pravic in poslovnih skrivnosti. Patenti omogočijo lastnikom, da pridobivajo tantieme in monopolne profite, kar prispeva k transferju denarja od revnih k bogatim. Taki profiti se ne nanašajo le na industrijo, temveč tudi na znanost in kulturo. Cena take zaščite ni merljiva samo v denarju, temveč tudi v zdravju ljudi. Zaradi patentov farmacevtske industrije ostane vsako leto v afriških državah na milijone ljudi brez zdravstvene zaščite, mnogi od njih umrejo.

- *Privatizacija – ko javno dobro postane privatna lastnina.* Posledica privatizacije je večinoma povečanje družbenih neenakosti. Najprej zato, ker se javno dobro praviloma prodaja pod tržno vrednostjo, potem zato, ker se dobički ne distribuirajo v blaginjo, temveč v druge dejavnosti, najpogosteje v vojsko ali eno samo vejo, npr. kmetijstvo. Število milijarderjev se je povečalo ravno v državah, kjer je potekala masovna privatizacija. Rusija je od leta 1990 pridobila 17

milijarderjev, Mehika pa 11. V poročilu centra za globalni razvoj (*op. cit.*: 9) so zapisali, da je privatizacija poslabšala distribucijo dohodka in povečala neenakosti.

- *Privatizacija distribucije vode in drugih storitev.* Čista voda je osnovna potreba za preživetje in je najbolj potrebna ravno v državah v razvoju. Svetovna banka je na problem odgovorila z zahtevami po privatizaciji, kljub temu pa se stanje ni spremenilo. Izkazalo se je, da korporacije nimajo interesa prodajati vodo v ruralnih in nerazvitih območjih, ker so dobički premajhni. Prav tako nimajo interesa vlagati v iskanje in razvijanje vodnih virov v teh državah, ker so dobički prav tako premajhni. Vodo zagotavljajo predvsem urbanemu srednjemu sloju, ker lahko več računajo za svojo storitev, ne zagotavljajo pa je urbanim revnim. Poročilo o človekovem razvoju za leto 2003 poroča o povišanju cen vode povsod, kjer so ta vir privatizirali. Pomembnejše od dobičkov pa je znižanje ravni kakovosti celotne storitve po privatizaciji. Privatne korporacije ne vlagajo v vodovodno omrežje, ga slabo vzdržujejo in ne širijo. To prispeva k širjenju bolezni pri revnih in jim onemogoča preživetje, saj vsak dan veliko časa porabijo za to, da prinašajo vodo iz oddaljenih in redkih vodnih zajetij. Podobno velja za druge javne servise, kot so transport, izobraževanje in zdravstvo. Plačilo pospešuje revščino, zmanjšuje izobraženost, krepi izpadanje iz šolskega sistema in smrtnost. Tudi tam, kjer so revne oprostili plačila, se je izkazalo, da je take izjeme težko vzdrževati. Raven revščine se je s privatizacijo povečala, prag revščine pa so določali zelo nizko, da bi bilo ljudi, ki so oproščeni plačila, čim manj. Nekatere afriške države, ki so odpravile plačilo za šolanje, so doživele veliko povečanje števila šolarjev. Povečalo se je zlasti število deklic. V Južnoafriški republiki stane privatno zdravstvo, ki ga uporablja 16 odstotkov ljudi, 36 milijard dolarjev na leto, javno zdravstvo za ostalih 84 odstotkov ljudi pa 32 milijard dolarjev. Revni nimajo nikakršnega dostopa do privatnega zdravstva. Plačilo osnovnih storitev je zato največji generator družbenih neenakosti.

- *Neenaka razporejenost bolezni in ekonomska neenakost.* Ljudje v bogatejših državah umirajo od bolezni, ki se pojavijo pozneje v življenju, ljudje v revnejših pa umirajo mladi od nevarnih nalezljivih bolezni, kot so malarija, diareja, tuberkuloza in AIDS. Te bolezni imenujejo tudi bolezni revščine. Veliko jih je posledica

onesnažene vode. Številne bi lahko preprečili na zelo lahek in poceni način. Kapsula vitamina A stane v ZDA 2 centa, dovolj pa je, da otrok dobi dve do tri kapsule tega vitamina letno. Ker je farmacevtska industrija močan lobi, ki nima interesov v nerazvitem svetu, ni pričakovati sprememb. K širjenju bolezni tako vpliva tudi korporacijska globalizacija.

PRAVI IN NAPAČNI SVET

Kljub uničujočim učinkom se proces odvija naprej, kar ravno sedaj doživljamo tudi v Sloveniji. Nov vladni strateški svet si je postavil za cilj uveljaviti neoliberalno vizijo ekonomije in skupnega življenja, kar se v praksi kaže kot podrejanje države prostemu trgu. Wallerstein je proces globalizacije označil kot proces vzpostavljanja svetovnega kapitalističnega sistema (v Beck 2003: 54–56). Glavna funkcija novega družbenega reda je omogočanje svetovnega kapitalizma in odstranitev ovir za njegovo uveljavitev. Države, ki imajo moč določanja ekonomskih pogojev svetovnega trga in lahko vplivajo na spremembe svetovnih politik, imajo od procesa največje koristi. Določajo pogoje, ki jim koristijo. Globalizacijo prikazujejo kot univerzalen sklop vrednot in norm, kar povzroča ponovne delitve na tiste, ki se z njimi strinjajo, in tiste, ki jih ne želijo deliti. Večina držav z razvitim prostim trgov in večjim številom močnih korporacij podarja krščanske vrednote in si pripisuje najvišjo stopnjo civiliziranosti. Državam, ki ne sodijo v krščanski svet, zanikajo človečnost. Nižje davke in kopičenje bogastva v rokah nekaterih prikazujejo kot pravične, saj denar pripada tistemu, ki ga zasluži. Posledice so vidne, kot pravi Bauman (v Beck 2003: 82), v globalizaciji bogastva in lokaliziranju revščine.

Velika večina držav ima namreč v rokah vedno manj vzvodov oblasti. Postajajo nemočne tako v mednarodnih kot nacionalnih okvirih. Zaradi krepitve korporacijske globalizacije (selitve proizvodnje v države z nizko ravnijo delavske zaščite, manj urejeno pravno državo in velikimi možnostmi izkoriščanja naravnih bogastev) postajajo države vedno bolj odvisne od pogojev, ki jih določajo mednarodna in domača velika podjetja. Ta pa ne določajo le ugodnejših ekonomskih in fiskalnih pogojev, temveč tudi politične in socialne spremembe (zmanjšanje ravni

socialne države, odpravljanje ali vsaj zmanjšanje moči sindikatov). Poleg paketa prepričanj o ekonomiji in prostem trgu neoliberalni ideologi širijo še svojo podobo države in državljana, pri čemer ima pomembno funkcijo globalna civilna družba. Buss in Herman (2003) opozarjata na vedno večjo moč krščanskih, še zlasti katoliških civilnodružbenih skupin v mednarodnem prostoru. Krščanski mednarodni aktivizem se je prebil v vse pomembne mednarodne institucije, še posebej močan je v organizaciji združenih narodov. Glavni namen katoliških organizacij je uveljaviti »družinske vrednote«, pri čemer je glavno merilo povprečna zahodna raznospolna družina z vsaj dvema otrokoma. Predstavljena je kot naravna tvorba, zato ji ni mogoče ugovarjati. Globalizacija vrednot se tako nanaša večinoma na tradicionalne, s krščanstvom povezane vrednote.

SREDSTVA ZA UVELJAVLJANJE IN VZDRŽEVANJE NOVEGA REDA

Osredotočili se bomo le na najbolj drastični sredstvi v zadnjih desetletjih. Eno od sredstev, s katerim se uveljavlja globalni kapitalizem, so vojne, vzdržuje in ohranja pa se z omejitvijo migracijskih tokov oziroma migracijsko kontrolo.

Boj za nafto in diamante je sprožil vrsto napadov in množičnih pobojev. Napad na Irak so opravičevali z bojem proti svetovnemu terorizmu in ga poimenovali pravična vojna (Callinicos 2004: 70), ki je imela namen pokazati svetu moč svetovne supersile. Še pred napadom so mnogi dokazovali, da je v ozadju interes multinacionalnih korporacij po kontroli nad naftnimi viri in onemogočanje drugih globalnih tekmecev (*op. cit.*: 71). Novorek, ki je spremljal celotno dogajanje (os zla, delitev na prijateljske in sovražne države), in razglasitev permanentnega vojnega stanja sta imela še drug namen, in sicer spodbuditi občutek ogroženosti ljudi ter povečati zahteve po varnosti, kar je povzročilo po eni strani nov zagon patriotizma in sovražstva do tujcev, po drugi strani pa je legitimiralo masovno kršenje človekovih pravic in povečano kontrolo lastnih in tujih državljanov. Da bi lahko prišli v Združene države Amerike, so se ljudje pripravljali odpovedati delu svoje svobode. Elektronski potni listi, pregledovanje roženice in dajanje prstnih odtisov omogočajo skoraj popoln nadzor.

Korporacije igrajo pomembno vlogo tudi v afriških vojnah in konfliktih. Dobički od prodaje surovin se stekajo v korporacije na Severu, denar od prodaje pa je namenjen nakupu orožja in podpori vojskovanja (Custers 2001: 98). Svetovna banka v poročilu iz leta 2000 o državljskih vojnah na jugu bolj ali manj namenoma spregleda vlogo korporacij (*ibid.*). S korporacijami so povezane družbe najemniških vojakov. O tem priča tudi poročilo mednarodnega komiteja Rdečega križa, ki opisuje tesno prepletenost med surovinami, državljskimi vojnami in operacijami najemniških vojaških sil. Kljub jasnim povezavam je dobiček močnejši od zavedanja o posledicah afriških vojn in spopadov. Poročilo ugotavlja, da »so vojaška najemniška podjetja postala vojaško krilo imperialističnih trgovinskih struktur neenake in dispartne menjave.« (*op. cit.*: 105). Tako trgovanje je prispevalo k ubošanju in uničenju nekaterih afriških držav. Angola, ki je ena najbogatejših držav z naravnimi viri, danes trpi množično pomanjkanje in revščino. Podobno je v Sierra Leoneju in Kongu.

Mnogi Afričani izhodu iz pomanjkanja in vojskovanja iščejo v migriranju na bogatejši Sever. Z Juga ljudi preženejo predvsem revščina in državljske vojne, z Vzhoda pa imperialistične vojne. Izčrpavanje prebivalstva z izolacijo, ki je podprta z ideološko propagando o svetovnih sovražnikih, je povzročilo množične migracije, ki so posledica kombinacije boja za preživetje in političnega mučenja v državah izvira. Vendar je kontrola imigracije ena najmočnejših strategij ohranjanja korporacijske globalizacije, kjer se bogastvo globalizira, revščina pa lokalizira. Odstranjevanje nezaželenih migrantov je spremenilo pomen policijskih in sodnih sistemov. Iz klasičnega nabora kaznivih dejanj, ki so preganjani na podlagi kazenske zakonodaje, se represivne intervencije vedno bolj usmerjajo v preganjanje prehoda čez meje nacionalnih držav. Ustvarja se povsem nov kaznovalni sistem z ločenim naborom institucij, ki so razvile svojstven jezik za označevanje in konstruiranje novih kriminalcev (več o tem gl. Zorn v pričujoči številki Socialnega dela).

KRIMINALIZIRANJE REVŠČINE

Löic Wacquant piše o »penalizaciji revščine« (2003: 65), ki jo povezuje z vzdrževanjem globalnih neenakosti. Neoliberalna ideologija črpa

poglavitno moč iz zmanjševanja ekonomske in socialne države in krepiteve kazenske države. Tako se med sabo dopolnjujeta »nevidna roka trga in jeklena pest države« (op. cit.: 68). Policijski ukrepi in zapiranje kažejo na spremembe v delovanju zahodnih držav, ki izločajo vse, kar ni v prid novemu globalnemu redu. Policija in sodišča postajajo novi regulatorji države kot nadomestek za izginjajočo socialno pravičnostjo, kar jim omogoča reafirmacija potrebe po varnosti. Zaporji, azilni domovi in domovi za odstranjevanje tujcev so polni nemočnih, revnih ljudi, ki jih državne birokracije obravnavajo kot tuje kriminalce (Leskošek 2004). Revne vrnejo tja, od koder so prišli. Tja vrnejo tudi tiste, ki so pobegnili pred političnim in vojaškim terorjem. Ukrepe zoper imigrante podpira in pogosto celo zahteva lokalno prebivalstvo, ki išče argumente v ogroženi varnosti, strah pa utemeljujejo z boleznimi, ki jih s sabo prinaša tuja kultura.

Organizacija *United for Intellectual Action* je na zunanjih mejah Evropske Unije med leti 1993 in 1999 naštel 2.000 mrtvih (Naudit 2002). Število mrtvih v zadnjih letih skokovito narašča in so jih do leta 2004 naštel že 6.336. Pri tem je pomembno poudariti, da gre le za registrirane, uradno priznane žrtve, nič pa ne vemo o smrtnih žrtvah nelegalnih obmejnih dejavnosti. Ilegalni imigrantje oziroma begunci najpogosteje umirajo za utopitvijo (vendar je najdeno le vsako tretje truplo, zato lahko številko najmanj potrojimo), potem za zadušitvijo, samomorom, avtomobilsko nesrečo, zamrznitvijo (hladilni tovornjaki ali skriti v prostoru za kolesa aviona), zaradi lakote ali zaradi nasilne smrti (*United for Intellectual Action* 2004). Isti vir navaja smrti prebežnikov, ki jih zagrešijo državne službe, najpogosteje službe pregona in kaznovanja. Med deportacijo je v letu 2004 umrlo 25 ljudi, zaradi streljanja obmejnih straž je umrlo 231 ljudi, v policijskem varstvu 160, v priporu 61, v zaporu 29, v azilnih in begunskih centrih 58, pogrešanih po deportaciji pa je bilo 48.

Kljub poudarjanju globalnih vrednot vse te smrti v javnosti niso deležne obsodbe in moralne presoje. Zdi se, da jih javnost podpira in po svoje celo zahteva. Podpira tako, da poudarja ogroženo varnost, zahteva pa tako, da se združuje v različne civilne pobude proti prebežnikom. Smrti postajajo legitimne, upravičene in so del tveganja, ki ga morajo sprejeti prebežniki, ko se odločijo za ilegalen vdor v zahodni svet. Moralno

presojuje njihovo odločitev za tako pot in ne delovanja držav v boju proti »nelegalni dejavnosti«. Konsenz o takem ravnanju je ustvarjen z delitvijo sveta na civiliziran in barbarski del. Civilizirani del vedno bolj postaja tisti, ki je premožen, barbarski pa tisti, ki je reven. Pri tem je religija (krščanski Zahod in muslimanski Vzhod) le pretveza za prikrivanje kapitalskih interesov. Ljudje si raje prisvajajo ideologije, ki opravičujejo razlike z naslavljanjem na identitete in kulture, v ozadju pa se dogajajo procesi, ki jih mnogi zaradi zaslepljenosti s sovraštvom do tujega in drugega ne morejo prepoznati, čeprav jih sami doživljajo.

Podobna delitev na revne in bogate nastaja tudi znotraj zahodnih držav in botruje nemotnemu zmanjševanju socialne države. Revni so konstruirani kot izkoriščevalci države, ki bi radi živeli v brezdelju na račun bogatih, ki so svoje premoženje pridobili s trdim delom (Bizovičar 2005: 28, 29). Na ta način je zmanjševanje socialnih pravic videti kot vzpostavljanje pravičnosti. Slovenski neoliberalni ekonomisti predstavljajo zmanjševanje davčne stopnje za intelektualno in ekonomsko elito kot pravično, saj naj bi imele te elite pravico uživati dohodek, ki so ga ustvarili. Neenakosti po njihovem mnenju niso posledica strukturnih, sistemskih značilnosti, temveč sposobnosti, ambicij in moralnih izhodišč posameznikov, ki se znajdejo na vrhu ali na dnu družbene lestvice. Tisti na dnu morajo sprejeti odgovornost za svojo »izbiro« in preživeti v pogojih, ki so si jih ustvarili. Zanikajo dolžnost države, da poskrbi za dostojno preživetje revnih.

NORMALIZACIJA NEENAKOSTI

J. S Mill pravi, da je enakost oblika pravičnosti, zato morajo tisti, ki zagovarjajo neenakost, to tudi upravičiti (Broadbent 2001: 4). Ta misel postane moralna podlaga za vključitev socialnih in ekonomskih pravic v deklaracijo o človekovih pravicah. V letih od 1945 do 1980 je enakost pomemben cilj večine razvitih demokracij. Ideološke predpostavke se spremenijo v osemdesetih letih, ko se pojavi radikalna oblika liberalizma 19. stoletja. Neoliberalni voditelji in voditeljice so izkoristili pogoje gospodarske negotovosti za legitimiranje zmanjševanja aktivnosti, ki zagotavljajo enakost. Ponoven vzpon trga, ki ga predstavljajo kot edino veljavno obliko demokra-

cije, je omogočil delovanje velikih korporacij, ki nikoli niso bile zavezane ideji o enakosti. Narobe, zagovarjajo neenakost prihodkov, privatno potrošnjo postavljajo pred javne projekte, nižje davke postavljajo pred socialne programe. Neoliberalna politika predstavlja socialne programe kot vsiljevanje države v življenja državljanov, sindikate predstavljajo kot posebne interesne skupine in ne kot demokratične institucije, nereguliran pretok kapitala enačijo s prostim pretokom storitev in dobrin in podcenjujejo vrednost javnih površin v primerjavi z velikimi nakupovalnimi središči.

Globalizacija vpliva na porast neenakosti, če jo razumemo samo kot prost pretok kapitala, dobrin in storitev. Habermas pravi, da je osnovna ovira za učinkovito delovanje socialne države to, da je oblikovana na nacionalni ravni, medtem ko se pravi tržni tokovi premeščajo na mednarodno, globalno raven. Posledica je večja moč multinacionalk in izobražene elite, ki delujejo globalno. Mrežni učinek je zmanjšanje davkov zanje, kar pomeni povečanje za vse ostale, torej večja neenakost za manj premožno večino (*op. cit.*: 9).

Večanje neenakosti povzroča, da postaja ta bolj sprejemljiva. Vlade namesto o pravicah govorijo o dolžnostih, namesto enakosti predlagajo kohezijo. Marginaliziranim ponujajo izobraževalne programe za uspešnejše tekmovanje znotraj tržnega sistema v obliki socialnega podjetništva. Poudarek je na politikah, ki nimajo takojšnjega učinka na napačno distribucijo moči in dohodka. Družbena kohezija je definirana kot »trajen proces razvijanja skupnosti skupnih vrednot« (*op. cit.*: 10), ni več govora o delitvi moči in enakosti pri distribuciji bogastva. Vendar osnovne ovire za enakost v dohodkih in moči ni iskati v ekonomiji, temveč v pomanjkanju politične volje. Politična volja je osnovni in največji problem na nacionalni in mednarodni ravni.

RAZLIKA JE POMEMBNA

Novi družbeni red namesto na ideji o enakosti temelji na ideji o razlikovanju. Človekove pravice postajajo vse bolj arbitrarne, odvisne od proste presoje tistih, ki si lastijo pravico do interpretacije. Enakost so v zadnjem desetletju v Sloveniji interpretirali kot ostanek totalitarizma in jo povezali z uravnilovko v dobesednem pomenu

besede. Tako so ustvarili ozračje, v katerem je neenakost postala sprejemljiva. Ideja, da obstajata dve vrsti ljudi, boljši in slabši, taki moralni in taki brez vrednot, eni, ki so poštene in dobri, in drugi, ki izkoriščajo to poštenost in dobroto, se ne ustavi samo na meji med »nami« in »njimi«, med domačini in tujci, temveč nadaljuje svojo pot znotraj meja in razlikuje med revnimi in bogatimi, med tistimi na vrhu in tistimi na dnu, med moškimi in ženskami, med drugospolno in istospolno usmerjenimi in tako naprej. Taka delitvena mentaliteta postaja podlaga za sodobne pogrome, ki se kažejo v nabiranju podpisov za odvzem državljanstva, v izganjanju Romov iz vasi in mest, v brezposelnosti žensk in hendikepiranih in v vzpostavljanju neprehodnih meja, na katerih umirajo zlasti revni.

Politične kampanje, ki so pri pridobivanju volilnih glasov usmerjene predvsem v označevanje in preganjanje skupin ljudi, so postale povsem običajne in navdušujejo vedno več ljudi. Tak populizem, za katerega niso potrebni nikakršni intelektualni napor, vpliva na spremembo mentalitete, na dojemanje sveta okoli sebe, in postane koda za razumevanje vseh družbenih odnosov in procesov. Včeraj so bile akcije usmerjene v Rome in ljudi brez papirjev, v izbrisane in muslimane, danes pa tudi v revne, odvisnike in brezdomce. Spomnimo se krutih umorov brezdomcev ali nasprotovanja stanovanjskim skupinam za odvisnike ali ljudi s težavami v duševnem zdravju. Ista delitvena mentaliteta povzroča današnje preganjanje ljudi iz bivših jugoslovanskih republik, ki so bili izbrisani iz registra stalnega bivališča. Ksenofobija, rasizem in druge oblike diskriminacije so glavna značilnost tovrstne mentalitete, ki se izraža v civilnodružbenih akcijah, povrh pa je tudi institucionalizirana in se kaže v oprostilnih sodbah v primerih seksizma in homofobije in v vztrajnem izenačevanju storilcev in žrtev, ko gre za rasistične napade. Postajajo prevladujoč govor v parlamentu, ki se niti njenemu predsedniku ne zdijo nič spornega.

SKLEP

Povojne evropske demokracije so temeljile na principih enakosti, solidarnosti in socialne pravičnosti, ki so temeljna načela socialne države. Spomnimo se Dahrendorfove trditve, da

je država blaginje povzročila globoke in trajne civilizacijske spremembe (Broadbent 2001). Socialna država ni le skupek državnih ukrepov za zmanjševanje revščine in izključenosti, temveč je tip demokracije, ki podpira državljanstvo, temelječe na enakosti. Enakost je torej ključna demokratična vrednota, ki so jo številne vlade po drugi svetovni vojni postavile v sam vrh svojih prizadevanj. Enakost namreč omogoča participatorno demokracijo, kjer imajo različne skupine ljudi glas v javnosti, ne glede na njihovo nacionalni izvir, spol, vero, raso, spolno opredeljenost in podobno.

Demokratično državljanstvo (avtonomno in aktivno članstvo v politični skupnosti) je stvar enakosti, in sicer enakosti na političnem področju. Demokratične socialne države povečajo odgovornost države in regulirajo (ne pa eliminirajo) vlogo trga. Zato so blaginjske politike ključne, ker omogočajo in oživljajo demokratično državljanstvo. Demokracija je namreč stvar moči. Raven ravnotežja moči v družbi je prvi pogoj za demokracijo, ki pridobi kakovost, če se ji posreči vključiti prej izpuščene skupine ljudi. Na demokracijo vplivajo tudi razmerja med družbo in državo in mednarodni odnosi, vendar je za razvoj in reprodukcijo demokracije ključen raven odnos do družbene neenakosti.

Individualna angažiranost v demokratičnem državljanstvu je ravno tako stvar moči. Nanjo vplivajo in jo določajo neenakosti ekonomskih resursov in socialnih statusov. Demokracija se opira na aktivno participacijo državljanek in državljanov, brez take participacije pa atrofira. Socialna država ne ustvari demokracije, jo pa krepi, ker krepi demokratično državljanstvo, ko daje materialno in organizacijsko podporo podrejenim interesom in manjša razlike v socialnih statusih in družbeni moči; to omogoči participacijo vsem ljudem. Države, ki spodbujajo participacijo, so uspešne v primerjavi z državami, ki

se ne odzivajo na interese različnih skupin ljudi. Participacija sama po sebi seveda ne zadostuje za demokratično državljanstvo, ki mora izražati različne interese z visoko stopnjo avtonomije. To je še zlasti pomembno za interese, ki nimajo na voljo drugih virov moči kakor kolektivno organizacijo. Moč teh skupin ne temelji na premoženju, religiji, statusu ali kulturni dediščini. Ker jim socialno, ekonomsko in kulturno vladajo drugi, pogosto reproducirajo dominantne interese v svojih oblikah družbene udeležbe. V demokratičnih državah blaginje pospešujejo avtonomijo teh skupin, ker večja socialna zaščita zmanjša ekonomsko in socialno odvisnost.

Zmanjšanje razlik v družbenem statusu je za demokratično državljanstvo enako pomembno kot zagotavljanje materialne varnosti. Družbeni status je pozicija v družbenem življenju, ki zamejuje spoštovanje in samospoštovanje, dodeljuje ali odvzema »glas«, ki ga bodo slišali in bo vplival na ostale, zato je pomemben. Družbenemu statusu in dostojnemu materialnemu stanju je treba dodati družbeno moč. Posredno je moč v zmanjševanju materialnih neenakosti, v egalitarnem šolskem sistemu, v enakopravnih sodnih in institucionalnih praksah. Moč omejujejo tudi predpisi, ki učinkujejo na pravico do lastnine, ker omejujejo učinek moči, ki je koncentrirana v zasebnem kapitalu. Pri tem ne gre za pomoč šibkim, temveč za reduciranje neenakosti, prvič, v premoženju in dohodku, drugič, v statusu in prestižu, tretjič, v moči in vplivu. Bolj celostne socialne države (države blaginje) to delajo uspešneje.

Ponovni premislek o enakosti in socialni državi je ključen za nujne spremembe od kulture sovraštva in izključevanja h kulturi sprejemanja in celo podpiranja različnosti, kjer ohranjanje človekovega dostojanstva ni odvisno od tega, kaj ima, komu ali čemu pripada in kakšne so njene ali njegove korenine ali prepričanja.

LITERATURA

- U. BECK (2003), *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma: Odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina.
- M. BIZOVIČAR (2005), Se nam sploh splača delati? *Družinski delničar*, maj: 28-29.
- E. BROADBENT (2001), *Democratic Equality: What Went Wrong?* Toronto: University of Toronto Press.
- D. BUSS, D. HERMAN (2003), *Globalising Family Values: The Christian Rights in International Politics*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- A. CALLINICOS (2004), *Antikapitalistični manifest*. Ljubljana: Založba Sophia.
- P. CUSTERS (2001), Surovine v afriških državljanskih vojnah in razprava o »svobodni trgovini«. V: B. BRUMEN, N. JEFFS (ur.) *Afrike. Časopis za kritiko znanosti*, 204-206: 96-108.
- Human Development Report (2004): Cultural Liberty in Today's Diverse World*. United Nations Development Program.
- A. HURRELL, N. WOODS (1995), Globalisation and Inequality. *Millenium*, 24, 3: 447-470.
- N. KLEIN (2001), *No Logo*. London: Flamingo.
- V. LESKOŠEK (2004), Ksenofobija in njeni učinki na produkcijo deviantne podobe tujcev. V: G. MEŠKO (ur.), *Preprečevanje kriminalitete: Teorija, praksa in dileme*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani (453-467).
- K. NAUDITT (2001), Pred vrati Evropske unije: Poskus inventure. V: A. MILOHNIČ (ur.) *Evropski vratarji: Migracijske in azilne politike v vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- M. PAJNIK, P. LESJAK TUŠEK, M. GREGORČIČ (2001), *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- UNITED FOR INTELLECTUAL ACTION (2005). www.united.non-profit.nl/pages/info24.htm (15. 6. 2005).
- J. ZORN (2005), Ethnic Citizenship in the Slovenian State. V: F. Engin Isin (ur.), *Citizenship Studies*, 9, 2: 135-152.
- L. WACQUANT (2003), Penalizacija revščine in vzpon neoliberalizma. *Družboslovne razprave*, 43: 65-75.
- R. WEISSMAN (2003), Grotesque Inequality: Corporate Globalisation and the Global Gap Between Rich and Poor. *Multinational Monitor Magazin*, julij/avgust. http://www.thirdworldtraveler.com/Third_World/Grotesque_Inequality.html (13. 6. 2005).
- World Development Report (2006): Equity and Development*. World Bank, julij 2004. www.worldbank.org/wdr (10. 6. 2005).

Darja Zaviršek

TLEČI RASIZEM ZAHODNIH DEMOKRACIJ

Kolegice na centru za socialno delo so mi rekle, da naj parkiram avto, ko delam obiske v romskem naselju, da bom lahko hitro speljala, če bom morala pobegniti. (Osebni pogovor, 2005.)

Na razgovoru za posvojitev romskega otroka iz Makedonije me je strokovna delavka na svetovalnem centru vprašala, če se zavedam, da so Romi slabi v šoli in hitro spolno dozori. (Osebni pogovor, 2004.)

Predolgo smo govorili, da imamo multikulturno družbo, kjer bodo ljudje sami našli pot drug do drugega. Bili smo preveč naivni v razmišljanju, da bodo ljudje v družbi sami po sebi živeli skupaj. (Nizozemska ministrica za priseljence Rita Verdonk, 2004.)

UVOD

Skupna značilnost nekaterih »starih« zahodnih demokracij in držav vzhodnoevropskih »novih demokracij« je med drugim ta, da so do pojavov rasizma brezbrizne. Eden takih primerov je Nizozemska, ki je na lovorikah pregovorne »strpne družbe« gradila multikulturnost, ne da bi opazila strukturne značilnosti tlečega rasizma med ljudmi.¹ Ta je na politični vrh naplaval skrajno desničarskega politika Pima Fortuyna v letu 2002, se izrazil v napadu na levega filmskega režiserja Thea van Gogha, ki ga je leta 2004 ubil islamski fundamentalist, in se eklatantno razbohotil v številnih povračilnih ukrepih nizozemskega prebivalstva, kot so bili požigi islamskih verskih in drugih objektov.

Da bi te dogodke bolje razumeli, si moramo priklicati v spomin znano družboslovno ugotovi-

tev, da se makro socialni dejavniki ali strukture, kot je rasizem, proizvajajo v interakcijah. V njih pa so ključne rutina in prakse ponavljanja, ki ustvarjajo socialne strukture in imajo velik pomen pri današnjem rasizmu. Niti politiki najbolj znanih zahodnih demokracij niti politiki novih demokracij tega še niso vzeli resno in se še niso začeli zares ukvarjati z vprašanjem, kako zaježiti rasizem, ki se zdi zgolj nedolžen izraz »individualnega« rasizma »neuravnovešenih« posameznikov. Tudi v socialnem delu in drugih socialnih znanostih naletimo na fenomen zmanjševanja pomena, namesto da bi socialne delavke, učiteljice, psihologi in drugi zavzeto prepovedali rasizem, politiki in policaji pa kaznovali vsakdanje prakse rasističnih napadov tako med lastnimi ljudmi kot v družbi nasploh.

Na Nizozemskem pa tudi po državah vzhodne Evrope verjamemo v obstoj multietnične enakosti, ki je eksplicitna norma, implicitno pa se v resnici predpostavlja etnični ali kulturni hierarhični red. Kot je bila nekoč prisotna rasna hierarhija, obstaja sedaj etnična hierarhija.

RASIZEM KOT PROCES

S pojmovanjem rasizma kot procesa želimo v prvi vrsti poudariti, da je treba rasizem spremljati v njegovi zgodovinski kontinuiteti. Ta pokaže, da ne obstaja en sam rasizem, temveč da imajo rasizmi svoje zgodovinske izvire, značilnosti in specifične manifestacije. Ker pojem rasizma ne želimo povezovati z družbeno konstrukcijo »ras«, temveč s konceptom moči, bomo uporabili zelo uporabno definicijo, ki pravi: »Rasizem temelji na poniževanju ljudi, ki jim glede na izvir pripisujemo negativne lastnosti, in na poveičevanju tistih, ki jim glede na izvir pripisujemo

pozitivne lastnosti. Pripisane pozitivne lastnosti naj bi obenem potrjevale ideale lepote, kreposti, inteligence in premišljenosti skupine, ki velja za dominantno« (Rommelpacher 1995: 39). Ta definicija že predpostavlja, da ima skupina, ki »pripisuje«, več družbene moči kot tista, ki je označena, in da se v rasizmu vedno artikulirajo zahteve po moči. Kulturni determinizem je na primer v 70. letih 20. stoletja zagovarjal prepričanje, da sta revščina in počasni napredek posledica specifične »kulture« temnopoltih ljudi, ki jih ovira, da ne dohajajo »spretnejših« azijskih priseljencev. Temnopolte ljudi so obsojali, da ne razvijajo vrednot belega srednjega sloja, kar lahko opredelimo kot kulturni imperializem, saj predpostavlja, da so zahodnoevropske vrednote belih ljudi nekaj pozitivnega in nevprašljivo dobrega za vse. Čeprav je deloma še vedno prisotna genetsko-biološka interpretacija o inferiornosti temnopoltih ljudi, je teorija kulturnih razlik, socialne neustreznosti in tehnološke manjzovitosti bolj razširjena.

Essed (1991) to poimenuje kulturalizacija rasizma, kar je po njenem mnenju značilnost pluralnih pogledov na družbo, ki so značilni za obdobje od 60. let 20. stoletja naprej. Po njenem mnenju naj bi v Združenih državah Amerike črna diaspora doživljala najprej odkrito suženjstvo, potem zmanjšanje rasizma in njegovo prelevitev v kulturni rasizem.

Zahteve po moči ustvarjajo podobe »tujosti« in spreminjajo posameznike in posameznice in skupine v »notranje« ali »zunanje« tujce (Goldberg 1993, Zaviršek 2000). Notranji in zunanji tujci so vedno manjšine, rasistične podobe pa se navidez zgolj po naključju vežejo prav na te manjšine. Večina ljudi na primer doživlja vrsto neugodja v zvezi s prisilo dela, vendar je samo hendikepiranim osebam, Romom in revnim ljudem pripisano, da živijo na račun drugih, da so leni, nekoristni in v breme. Neugodje, ki ga sprožajo norme discipline in dela, potlačimo tako, da projicira željo po brezdelju v manjšino, ki postane nevarna za širjenje »lenobe«. Podobno večina ljudi doživlja nelagodje v zvezi s partnerskimi izbirami (kar dokazujejo ločitve, nasilje nad ženskami in otroki, psihične zlorabe, umori v družinah, število sodnih primerov zaradi družinskih nesoglasij ipd.), vendar so nekdanje samo ženskam z otroki, ki niso bile poročene, pripisovali nemoralnost in razvrat. Zaradi socialistične ekonomije, feminističnega gibanja

in demokratičnih modernizacijskih premikov po Evropi ženske z otroki večinoma niso več predmet rasističnih artikulacij, so pa to še vedno homoseksualci, ki kršijo normo heterospolnosti. Pripisovanje promiskuitete, nemoralnosti in možnosti spolnih okužb je izraz nelagodja z normami, ki imajo vedno funkcijo zatiranja in samozatajevanja. Eden najboljših primerov je bil nizozemski skrajno desničarski politik Pim Fortuyn (ubit leta 2002), zagovornik fašizma in rasizma, ki je bil sam homoseksualec in s tem tudi možna tarča rasističnih napadov. Fortuynova osebna naravnost proti pripadnikom entičnih skupin na Nizozemskem je postala rasizem šele, ko je postala kolektivna in se je institucionalizirala s političnim delovanjem.

Čeprav nekateri teoretiki razlikujejo med osebnim (individualnim) in strukturnim (institucionalnim) rasizmom, ki se manifestira v institucijah (Dominelli 1995), pa ta primer potrjuje, kar poudarja tudi nizozemska teoretičarka Philomena Essed (1991), da ta ločnica ni vedno uporabna. Namesto ločevanja med »institucionalnim« in »individualnim« rasizmom sama poudarja, da osebni rasizem ne more v resnici učinkovati, če ni tudi kolektivni in ne izraža skupinske moči. Namesto o »sistemskem« rasizmu kot stični točki med strukturnimi in interakcijskimi oblikami rasizma, ki živi v institucijah, govori Essed o »vsakdanjem rasizmu«, ki pomeni izkušnjo rasizma v določenem socialnem kontekstu. Ta pojem po njenem mnenju presega ločevanje na institucionalni in individualni rasizem.

Vsem rasizmom je skupno, da vključujejo makro (strukturno-kulturno) in mikro dimenzijo, ki sta med seboj povezani. Makro dimenzija upošteva rasizem kot sistem socialne neenakosti in kot zgodovinski proces, ki se ustvarja in ponavlja prek rutinskih praks. Z mikro perspektive lahko ugotavljamo razloge, pomene in generiranje rasizma. Na mikro ravni lahko prakse, naj se zavedamo njihovih posledic ali ne, opredelimo kot rasizem le, če so konsistentne z našo vednostjo o obstoječih makro strukturah rasne neenakosti v sistemu. Prakse torej dobijo definicijo rasizma le, če aktivirajo obstoječo strukturno neenakost v sistemu.

Rasizem je oblika skupinske moči, ki obstaja tako dolgo, dokler ostane skupina skupaj. Ljudje iz skupine, ki ima strukturno moč (skupina »mi«), imajo tudi osebno večje občutke samozavesti, gotovosti, varnosti, ki jim jo daje že zavest,

da pripadajo skupini, ki ima moč. Beli ljudje, na primer, jemljejo »belo« barvo kože kot normo, zato sploh ne opazijo, »da so beli«, ali narobe, če je večina bela, pozabimo, da je bil v razredu tudi »temnopoliti« učenec. Zaradi te samoumevnosti ima dominantna skupina strukturni dobiček od samega rasizma, ne glede na to, ali vsi njeni člani sprejemajo rasizem ali ne. Čeprav je na primer dominacija belih ljudi nad temnopolnimi sistemsko dominacija (posledica kolonialnega rasizma iz časa kolonialnih osvajanj, kjer je bila rasistična ideologija uporabljena kot opravičilo za zavojevanje), beli ljudje obvladujejo temnopolte s tem, da se ne zavedajo, da je ves sistem strukturiran tako, da varuje interese belih ljudi.² Poleg vloge ideologije v sistemu pa je treba videti tudi razlike v osebni prispevku k rasizmu in njegovi reprodukciji. Posamezniki so glede na spol in razred različno vpleteni v reprodukcijo rasizma v vsakdanjem življenju. Gre torej za vprašanje lokacije moči v določeni situaciji. Več ko ima kdo dostopa do moči v sistemu, hujše posledice ima njegova rasistična praksa. Več ko imajo osebe dostopa do znanja o naravi dominacije, večja je njihova odgovornost za rezultate njihove prakse.

Rasa je torej ideološki konstrukt, rasizem pa ideologija, struktura in proces, v katerem neenakosti, inherentne širši socialni strukturi, pojasnjujemo na determinističen način (z biološkimi posebnostmi), ki so dobili ime »rasa« ali »etnična« skupina, včasih pa tudi »kultura«. Rasizem, ki deluje prek zakonodaj in pravil in prek regulacije in alokacije resursov, je tudi proces, ki v praksah vsakdanjega življenja proizvaja predsodke in konkretne akcije (kot je to diskriminacija).³

VIRI NIZOZEMSKEGA RASIZMA

Današnji nizozemski rasizem je kompleksna kombinacija kolonialnih vzorcev (Nizozemska ima zgodovinsko izkušnjo izkoriščanja Afričanov na Karibskih otokih in v Južni Afriki), dekolonizacije, strukturne marginalizacije med migracijami z juga proti severu po drugi svetovni vojni in kulturne asimilacije v okviru zahodnega pluralizma. Predstavitev nizozemskega primera smo izbrali zato, ker lahko s pomočjo obstoječih analiz pokažemo izvire rasizma, njegovo vsakdanje zanikanje in delujoči vsakdanji rasizem,

in tudi zato, ker v globalizacijski soodvisnosti in »pomanjšanih« geografskih razdaljah dogodki v eni državi vplivajo na dogajanje v drugih evropskih družbah.

Čeprav je rasizem povsem prikrit in zanikan, ima večina temnopolnih priseljencev najslabšo izobrazbo in najslabša delovna mesta. Tega, poudari avtorica, ne pojasnjujejo z rasizmom, temveč s »socioekonomskimi dejavniki« in »kulturnimi razlikami«. Prav temu lahko rečemo vsakdanji rasizem.

Kot smo zapisali, korenini današnji rasizem v obdobjih kolonialnega zatiranja in vzpostavitve meje med »belimi« in temnopolnimi ljudmi. Nekateri poudarjajo, da so predsodki proti črnim ljudem obstajali že v 16. stoletju, ko so Evropejci uporabili milijone mladih Afričanov za delovno silo. Ideje o beli dominaciji pa so dodobra utrdile tudi biološke in antropološke teorije. V vsakem primeru je šlo za vzajemni proces, bodisi da je bilo najprej zatiranje, ki je prineslo ideologijo in predsodke, ali da so bili najprej »znanstveni« koncepti, ki so spodbudili zatiranje. Šlo je za procese, ki v Evropi niso poudarjali homogenizacije, temveč so razlike, na temelju napihnjenih razlik pa so lahko zatirali manjšinske skupine, ki so jih začeli poimenovati »obrobne«, »drugačne«, »etnične« in »rasne«. Ta naravnost je ostala do današnjih dni.

Na Nizozemskem živi 14 milijonov prebivalcev, med njimi okoli 5 odstotkov temnopolnih ljudi iz nekdanjih kolonij in mediteranskih priseljenih delavcev. Po neodvisnosti Indonezije leta 1949 je prišlo na Nizozemsko okoli 28.000 ljudi evropsko-indonezijskega rodu z nizozemskimi potnimi listi, ki so bili prisiljeni emigrirati po padcu kolonialnega sistema. Evro-Indonezijci so bili opisani kot primitivnejši, obiskovati so morali tečaje kuhanja in higijene, kar je veljalo zlasti za ženske.⁴ Poleg belih kolonialnih gospodarjev je moralo oditi tudi okoli 12.500 Molukancev (domačinov zvečine krščanske veroizpovedi s skupine indonezijskih otokov v zahodnem Pacifiku), ki so v času holandske dominacije služili kot vojaki in se borili na holandski strani proti indonezijskim nacionalistom.⁵ Tudi ti so morali z družinami zapustiti državo po razglasitvi neodvisne Indonezije. Danes je na Nizozemskem 40.000 Molukancev. Njihova integracija v holandsko družbo je bila strukturirana prek razredne, spolne in rasne diskriminacije.

Vprašanje ras in odnosa do temnopolnih ljudi

se je tako iz kolonij dokončno preneslo na Nizozemsko. Biološko definirani stereotipi o črnih ljudeh so se ponovno aktivirali in preoblikovali v kulturno definirane predsodke. Biološke stereotipe, da so črnec necivilizirani, grdi, umazani, agresivni, so prevedli v kulturne predsodke, po katerih so leni, pasivni, glasni in nepripravljeni, da bi se asimilirali, čeprav izkoriščajo koristi države blaginje.

V 70. letih so prišli delavci iz Italije, Španije, Grčije, ko pa se je življenjski standard teh dežel povečal, so začeli prihajati delavci iz Turčije in Maroka. Njih je skupaj z družinami okoli 32.000.

V 70. letih so prišli tudi delavci iz nekdanje kolonije Surinam v Karibskem morju (okoli 210.000), ko je prišlo tam do ekonomske krize. Nizozemska dominacija in izkoriščanje prebivalstva na Surinamu sta trajala 400 let. Njihov status je bil od samega začetka slab, bili so izključeni in marginalizirani na trgu delovne sile. Eden od kolonialnih ostankov je zanikanje surinamske kulture, obenem pa to zanikanje trči na koncept »kulturnega pluralizma«, ki ravno povzdiguje in poudarja »razlike«.

Tako kot Evro-Indoneziji v 50. letih so tudi Surinamčani v 70. letih naleteli na diskriminacijo na trgu delovne sile in asimilacijsko politiko pri iskanju stanovanja in na področju izobraževanja. Oblast je izvedla asimilacijo tako, da je Evro-Indonezije razselila po deželi. Ker se jim to pri Surinamcih ni posrečilo, so jih prostorsko segregirali. Danes živijo centralizirano v velikih mestih.

V 80. letih je na Nizozemskem prišlo do izrednega povečanja brezposelnosti med temnopoltimi priseljenci, kar je bila med drugim tudi posledica diskriminacije temnopoltih ljudi na trgu delovne sile. Začelo se je govoriti o kolonialni dediščini kot o »nizozemskem tovoru«, ki ga morajo urediti tako, da »pomagajo črnim ljudem«, da se asimilirajo v moderno družbo. Ta ideologija je pojenjala proti koncu v 80. let 20. stoletja. Potem se je razširila ideja kulturnega pluralizma, ki je zavrnila biološke razlike med ljudmi ter poudarjala »enakost«, vendar ob upoštevanju »kulturnih razlik«. Tudi teorija kulturnih razlik je predpostavljala hierarhični red med kulturami. Pluralizem je po tem konceptu mogoč le, če črni ljudje sprejmejo pravila bele dominantne večine, njihove vrednote in norme. Vlada je jasno izjavljala, da je kulturni pluralizem nujen in da

mora biti imigrantom dovoljeno ohraniti kulturno identiteto, dokler ubogajo nizozemski pravni red. Nizozemska ideologija pluralizma temelji v 19. stoletju, ko je institucionalizirala religiozne razlike v družbi. Essed (1991: 15) poudarja, da so ključni pojmi v nizozemskem diskurzu o rasah in etničnih odnosih »kultura«, »etničnost«, in »multietničnost«, ne pa »rasa« ali »moč«.

KONCEPT VSAKDANJEGA RASIZMA

Čeprav Nizozemska ideološko ni rasistična družba, imajo temnopolti ljudje, kot smo opisali zgoraj, vendarle izkušnje rasizma v vsakdanjem življenju. Enega najzanimivejših konceptov, ki so nastali ob analizi te strukture, je razvila Philomena Essed (*op. cit.*): »rasizem v vsakdanjem življenju« ali vsakdanji rasizem.⁶ Po Essed (*op. cit.*: 50) je rasizem integriran v vsakdanje prakse in razmerja moči, ki jih jemljemo za samoumevne in se o njih ne sprašujemo. Ko se rasistični pojmi in akcije vključijo v reprodukcijo sistema, začne sistem reproducirati vsakdanji rasizem. Za avtorico, nizozemsko teoretičarko, se vsakdanji rasizem ustvarja vsak dan znova v konkretnih praksah: »Vsakdanji rasizem je rasizem, vendar ni vsak rasizem vsakdanji rasizem« (*op. cit.*: 3). Avtorica raziskuje tako strukturo in ideologijo kot sile, ki delujejo v vsakdanjem življenju in reproducirajo rasizem. Vsakdanji rasizem je kompleks praks, ki so heterogene glede na spol in razredne razlike, obenem pa se trudi biti uniformen. Je torej proces, kjer (a) socializirani rasni pojmi postanejo integrirani v pomene, ki delajo prakso razumljivo, (b) prakse z rasističnimi implikacijami postanejo same domače ter se ponavljajo in (c) se rasna in etnična razmerja aktualizirajo in reproducirajo v teh rutinskih in domačih praksah v vsakdanjih situacijah (*op. cit.*: 52).

Essed je naredila zanimivo raziskavo skritega rasizma na Nizozemskem, ki temelji na konceptu izkušnje. Intervjuje je opravljala med leti 1985 in 1986, zajela pa je 55 temnopoltih žensk, starih od 20 do 45 let (z dvema izjemama). Intervjuvanke so bile iz dveh velikih mest v Kaliforniji in na Nizozemskem (27 žensk iz ZDA in 28 iz Nizozemske). Tretjina je bila študentk, ostale pa so že imele poklic. Nivo izobrazbe ameriških intervjuvank je bila od magisterija do doktorata, na Nizozemskem pa je bilo takih z doktoratom

le nekaj. Večina osebnih izkušenj intervjuvanih žensk o izkušnjah rasizma v njihovem življenju je bila povezana tudi z vprašanjem spola. Šlo je za rasizem s spolno specifičnimi dimenzijami (*gendered racism*).

Za avtorico so izkušnje dober vir raziskovalnih informacij, saj vključujejo vsakdanje izkušnje, obče znanje o rasizmu, ki je pomembno, da ocenimo, ali je mogoče dogodek generalizirati, in mnenja, torej verbalne rekonstrukcije izkušenj. Mnenja o rasizmu umestijo pripovedovalca iz osebne izkušnje v socialni kontekst vsakdanjega življenja in specificirajo dogodke. Vsakdanji rasizem ni nikoli singularna, temveč vedno pluralna forma; je kompleks vzajemno delujočih kumulativnih praks in situacij. Vse to implicira, da so različni ljudje različno vpleteni v proces vsakdanjega rasizma, glede na njihov spol, razred ali socialni status in druge dejavnike, ki določajo strukturo njihovega vsakdanjega življenja.

Glede na ta teoretski okvir je avtorica vključila v intervjuje nekaj kategorij, ki so rabile kot analitična shema kvalitativnega raziskovanja:

1. makro in mikro dimenzije rasizma, ki jih je analizirala prek splošnih trditvev o situacijah in ravnanjih in trditvah o specifičnih dogodkih,

2. opisi rasističnih dogodkov, rekonstruiranih s pomočjo identifikacije socialne situacije (kontekst, akterji rasizma, opazovanj rasističnih dogodkov, ravnanja).

3. različni tipi izkušenj, pri katerih je razlikovala med pričanji o situacijah in posrednimi informacijami o njih,

4. uporaba znanja ali hevrstike primerjanja dogodkov, kar je analizirala prek interpretacij (npr.: »Razumela sem, da ...« »Kar se je dogajalo, je ...«), evalvacije in argumentacije (na temelju vednosti o rasizmu, sklepanja, primerjav) (*op. cit.*: 69–70).

Scenariji rasizma vključujejo vednost, ki si jo ljudje delijo o dogodkih, pravilih, delcih dogodkov in o konvencijah, kaj velja za sprejemljivo. Tako tudi v novih situacijah prevladajo stari scenariji. Ti vključujejo obča pričakovanja o »normalnem« poteku dogodkov v določenem tipu situacije (na primer, če gre ženska afriškega rodu iskat stanovanje), pa tudi pričakovanja, povezana s tem, kar lahko »gre narobe« v rasnih situacijah (ženska afriškega rodu gre iskat stanovanje v agencijo, kjer delajo belci). Po avtorici je obča vednost o rasizmu sestavljena iz dveh komponent, generalizacije določenih tipov rasističnih epizod

(scenariji rasizma) in abstraktne vednosti o procesih in mehanizmih rasizma (*op. cit.*: 76)

SPOLNO SPECIFIČNI RASIZEM

Ena od številnih zgodb, ki jih je analizirala Essed, da bi pokazala, kako odkrivati »vsakdanji rasizem«, je zgodba o Rosi N., ki govori o mikro svetu vsakdanjega rasizma. Rosa je bila rojena v Surinamu leta 1951 in ko ji je bilo 10 let, je izgubila starše. Posvojila jo je teta (mamina sestra), živel je še s štirimi drugimi deklicami. Visoko šolo je končala v Surinamu in dobila je štipendijo za študij medicine na Nizozemskem. Po diplomi se je izobraževala na področju medicine starih ljudi in raziskovala. Poročila se je z nizozemskim arhitektom. Je nadarjena, ima zaposlitev in zdi se, da se ji obeta dobra kariera. Je »uspešna črnka«. Na prvi pogled se zdi, da rekonstrukcija vsakdanjega rasizma ne potrdi tistega, kar se nam zdi, da je rasizem. Rosa ni bila nikoli fizično preganjana in nikoli ni bila v življenjski nevarnosti. Nikoli je niso odpustili in le enkrat je doživela sovražni govor, ko jo je nekdo ozmerjal za »črno kurbo«. Na oddelkih bolnice so jo pacienti večkrat imeli za čistilko ali prostitutko.

Srčika vsakdanjega rasizma je po avtorici prav nevidnost zatiranja in neobčutljivost za izredno vztrajnost Rose N. Zavračanje, izključitev, problematiziranje, podcenjevanje in druge neenakosti so navadno vključene v pojem »normalnega« življenja in postanejo nevprašljive. Essed to poimenuje »zgodba zatiranja v preobleki vsakdanjega življenja« (*op. cit.*: 146). Rekonstrukcija njene življenjske zgodbe je pokazala nekaj elementov »vsakdanjega rasizma«. Če hoče omeniti, »problematizirati rasizem«, mora svoja »stališča zastopati zelo dobro«, »sicer te napadejo in zasmehujejo« (*op. cit.*: 146). Rosa N. je intervjuju je povedala: »Težko je razumeti, kako so lahko rasistične (ali seksistične) šale smešne, razen če z drugimi deliš sklepe, ki ležijo pod njimi« (*op. cit.*: 172). Du Bois (1969) je poudaril, da so črni ljudje iz generacije v generacijo razvili t. i. »dvojno zavest«. Črni ljudje druge, tretje generacije in poznejših sprejmejo kulturno interpretacijo rasizma in realnosti, ki je razširjena v dominantni skupini. Po drugi strani pa jim njihova lastna konstrukcija realnosti in izkušnja dajeta drugačno vednost in zavest.

Po avtorici vsakdanji rasizem sestavljajo:

- kognitivne izkušnje, ki obsegajo vse tisto, kar človek čuti, verjame ali ve, da se neprestano dogaja, ali pričakuje, da se lahko zgodi tudi njemu; pod površjem socialne realnosti je stalni pritisk, ki se lahko aktivira tako pogosto, da oblikuje občo izkušnjo v spominu;

- evropocentrizem in pritisk asimilacije;
- podcenjevanje, ki se kaže v Rosini izjavi, da ne sme biti manj odlična, če hoče ohraniti pozicijo, ki jo ima.

Čprav tudi mnogo drugih ljudi živi z grožnjo, da ne smejo propasti, je pri Rosi še nova dimenzija. Če zataji, bo to razumljeno kot napaka črne ženske. Napaka se nalepi na že obstoječo implicitno stigmo in na prikriti stereotipe, ki se vežejo na barvo kože. Patologizacija je pogosto hujša izkušnja kot inferiorizacija, saj implicira, da se mora nekaj pozdraviti in postati »normalno«.

V Rosini zgodbi se prepletata rasizem in seksizem (predpostavka, da je temnopolta oseba v bolnici bodisi čistilka ali prostitutka). Tudi druge intervjuvane v raziskavi Philomene Essed so imele izkušnje tako seksizma kot rasizma, včasih več enih, včasih več drugih. Zato se avtorica zavzema za pojem spolno specifičnega rasizma (*gendered racism*), ki ga doživljajo temnopolte ženske. Tudi zgodnje feministke, ki so bile bele, so reproducirale rasistične obrazce, doživljale pa so tudi seksizem črnih moških. Pri belih ženskah je bilo značilno zlasti pokroviteljstvo, pa tudi ekonomsko izkoriščanje. Temnopolte ženske so opravljale najnižja dela (čistilke vlakov, stranišč, hodnikov, služkinje, varuške belih otrok). Delale so stvari, ki jih bele ženske niso hotele več opravljati, in bile so spolno izkoriščane. Tudi ideal ženske lepote je bele barve; temnopolta ženska nima veliko prostora za pozitivne podobe. Stereotip bele ženske je bil, da je pasivna, šibka, odvisna in monogamna; stereotip temnopolte ženske

pa je bil, da je aktivna, močna, dominantna, promiskuitetna in trda delavka. Ta stereotip je vključeval tudi mit o matriarhatu črne ženske, ki dominira v gospodinjstvu. V kulturi, kjer sta bili in sta agresivnost in dominantnost definirani kot pozitivni, če gre za belega moškega, postaneta izrazito negativni, če gre za črno žensko. Na makro družbeni ravni spolno specifični rasizem deluje tako, da so temnopolte ženske marginalizirane kot kulturno problematične in ovirane v socialni mobilnosti.

SKLEP

Nizozemski rasizem deluje torej prek diskurza tolerantnosti ali strpnosti. Dominantna skupina sklepa, da so nizozemske norme in vrednote superiorne in niso subjekt sprememb. To opazimo tudi pri nas. Diskurz tolerantnosti prekriva praznino obljub o kulturnem pluralizmu.

Ti primeri nas silijo, da se ponovno spomnimo na koncept multikulturalizma, ki je danes tako kritiziran, kot sta pojma demokracija ali človekove pravice. Za multikulturalizem je kultura kolektivna socialna entiteta, »gibanje za spremembo«, ki se bori proti kulturni hegemoniji dominantne skupine ali vladajočega razreda, pa se konstituira zlasti prek dominantne kulture (Turner 1993). Je gibanje proti zatiranju različnih skupin v etnično mešanih kulturah. Kritični multikulturalizem poskuša uporabiti kulturne razlike kot temelj za to, da izziva in relativizira temeljne pojme in principe, ki so skupni tako dominantni kot manjšinski kulturi, in se približuje ideji »demokratske kulture«, ki se poskuša odmakniti od kulturnih hierarhij, o katerih govori Essed. Zdi se, da je to eden od možnih odgovorov na sedanje neenakosti in vsakdanji rasizem.

OPOMBE

¹ Medtem ko je Nizozemska trdila, da rasizma pri njih nikoli ni bilo, so Združene države Amerike trdile, da rasizma ni več.

² Spomnimo se samo idej, ki so v tistem času znanstveno ugotavljale obstoj različnih ras. Beli krščanski človek je videl sebe kot krono stvarstva in najboljši proizvod človeške zgodovine in civilizacije v odnosu do »nerazvitih« in »neciviliziranih« črnih ljudi. Ker te podobe živijo naprej in se kar naprej obnavljajo v pravljicah, pesmih, umetnosti in znanosti, so se tako utrdili v zavesti zahodnega človeka, da je vsak od nas ponotranjil dele rasistične strukture.

³ Predsodki so nenaklonjenost, ki temelji na napačnih in zastarelih generalizacijah. Lahko so le občuteni ali tudi izraženi. Naravnani so na skupino ali na posameznika, ki je član te skupine, njegovi elementi pa so občutek večvrednosti, pojmovanje, da je deprivilegiranana skupina (»rasa«) intrinzično drugačna ali tuja, občutek, da je pravično, če na določenih področjih obstajajo privilegiji ali prednosti, strah in nezaupanje, da hoče podrejena »rasa« določene prednosti pred dominantno skupino.

⁴ Evro-Indoneziji so prišli v deželo, ki je že imela izkušnje z rasizmom, saj so bili v začetku 20. stoletja znani rasistični izgredi v Amsterdamu in Rotterdamu proti kitajskim priseljenim delavcem, v času velike recesije pa so bili tudi prisilno deportirani.

⁵ Molukanci so bili rekrutirani v nizozemsko vojsko proti koncu 19. stoletja (večina moških je bila z otoka Ambon), da bi zagotovili nizozemsko dominacijo nad indijskim prebivalstvom. Šlo je za vojaško strategijo kolonialistov, ki so si s političnim razdorom med lokalnim prebivalstvom zagotovili dolgotrajno oblast. Nizozemci so Molukancem zagotovili višji socialni status in šolsko izobrazbo, v zameno pa so zahtevali vojaško udejstvovanje. Posledica tega je bila, da so tako Japonci, ki so okupirali Indonezijo med drugo svetovno vojno, kot indonezijski nacionalisti v njih videli sovražnike in kolaboracioniste. Imenovali so jih tudi »črni Holandci« (prim. Allen, Loubert 2005).

⁶ Struktura vsakdanjega življenja je heterogena, zanjo so značilni ponavljanje, »normalnost«, pričakovnost, običajnost. Vsakdanje življenje določajo najrazličnejši družbeni odnosi, ki oblikujejo vsakdanje prakse, te pa obstajajo prek vsakdanjih situacij.

LITERATURA

- ALLEN, B., LOUBERT, A. (2005), History and Identity: Moluccans in the Netherlands. www.safecom.org.au/dutch-moluccans.htm (20. 7. 2005).
- BHAVNANI K., PHOENIX, A. (ur.) (1994), *Shifting Identities Shifting Racisms: A Feminism & Psychology Reader*. London, New Delhi: Sage.
- DOMINELLI, L. (1995), Antirasistične perspektive v socialnem delu. *Socialno delo*, 34, 3: 181-195.
- DU BOIS, W. E. B. (1969), *The souls of Black Folk*. New York: New American Library.
- ESSED, P. (1991), *Understanding Everyday Racism. An Interdisciplinary Theory*. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Series on Race and Ethnic Relations.
- GOLDBERG, D. T. (1990), The Social Formation of Racist Discourse. V: D. T. GOLDBERG (ur.): *Anatomy of Racism*. Minneapolis: University of Minnesota Press (295-319).
- (1993), *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- RAETHZEL, N. (1994): Harmonious 'Heimat' and Disturbing 'Auslaender'. V: K. BHAVNANI, A. PHOENIX (ur.), *Shifting Identities Shifting Racism: A Feminism & Psychology reader*. London, New Delhi: Sage.
- ROMMELSPACHER, B. (1995), *Dominanzkultur: Texte zu Fremdheit und Macht*. Berlin: Orlanda.
- (1996), Desničarska skrajnost in rasistično nasilje. *Socialno delo*, 35, 3: 227-236.
- TURNER T. (1993), Anthropology and Multiculturalism: What Is Anthropology That Multiculturalists Should Be Mindful of It? *Cultural Antropology*, 8, 4: 411-430.
- ZAVIRŠEK, D. (2000), *Hendikep kot kulturna travma. Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba /*cf.

Jelka Zorn

STRATEGIJE IZKLJUČEVANJA BEGUNK, BEGUNCEV OZIROMA PROSILCEV ZA AZIL IN OSEB BREZ STATUSA

UVOD¹

Definicija begunca v mednarodnem pravu je pomembna in lahko za iskalca zatočišča pomeni razliko med življenjem in smrtjo. Pravna definicija begunca se razlikuje od vsakdanjega razumevanja te besede. V vsakdanjem govoru, kakor tudi v tem tekstu, je begunec ali begunka oseba, ki je bila prisiljena zapustiti svojo državo iz razloga, za katerega ni sama odgovorna, bodisi da je to lakota, revščina, posledica naravne katastrofe, opustošenje vasi ali mesta, kaotične razmere v državi, totalitarizem, vojna, zatiranje manjšin ali osebno preganjanje. V vsakdanji govorici v Sloveniji se izraz begunec pogosto nanaša na bosanske begunce in begunke, ki so pribežali v Slovenijo v začetku 90-ih let.² Za ostale se je v zadnjih letih uveljavil izraz pribežniki ali prebežniki (prim. Lipovec Čebren 2002, Pajnik *et al.* 2001, Zorn 2003, Zorn 2003 a). Kljub tej novejši terminologiji bomo v tem tekstu večinoma uporabljali izraz begunec ali begunka, migrant ali migrantka brez statusa (ki poudari, da oseba nima ustreznih dokumentov za prečkanje meje in bivanje v državah EU) in prosilec ali prosilka za azil (ki poudari vključenost v formalni postopek iskanja zatočišča).

Kot vse definicije človeških fenomenov tudi definicija begunca v mednarodnem pravu (ki jo bomo pojasnili pozneje) rabi določanju meja oziroma zamejitvi tega človeškega fenomena. Učinek definicije je lahko prevlada oblike nad vsebino, razredne pripadnosti nad potrebami in utemeljevanja značilnosti in kriterijev nad namenom. Kadar se to zgodi, definicije postanejo ideološka in oblastna orodja za arbitrarno omejevanje ali razširjanje fenomena. Poleg težav, ki so povezane z definicijo, je vprašanje beguncev tudi vprašanje odziva širše družbe in njenih javnih

institucij. V tem tekstu se bomo osredotočili na negativni vidik tega odziva, na strategije izključevanja.³ Eden bistvenih dejavnikov izključevanja je imigracijska kontrola. Slovenska imigracijska kontrola je del evropskega mejnega režima, ki temelji na schengenskem sporazumu.⁴ Slovenija je že pred priključitvijo EU postala zunanja meja in »čuvajka« Evropske unije.⁵ Značilnost evropskega imigracijskega režima je restriktivnost in selektivnost, kar se kaže v zaprtosti meja za prebivalstvo z globalnega Juga. To pomeni take administrativne pogoje za prehod meje, ki jih večina ne more izpolniti, zato potujejo brez ustreznih dokumentov.

Problematiziranje imigracijske kontrole je rdeča nit tega teksta, katerega glavne teme so predvsem umestitev odnosa do beguncev v širši družbeni kontekst (kontekst trdnjave Evrope in Slovenije kot meje te trdnjave), dileme v zvezi z objektivnim ločevanjem iskalcev zatočišča od ekonomskih migrantov in vprašanje kriminalizacije.

Najprej bom pojasnila spremembo diskurza od nekdanje večnacionalne države do antibal-kansko in antiimigrantsko usmerjene Slovenije. Sprememba državnih meja in z njo tudi diskurza je negativno vplivala na odnos do bosanskih beguncev in pozneje do vseh drugih beguncev (pibežnikov). Posebnost Slovenije je, da je tudi med novimi begunci razmeroma velik odstotek ljudi iz republik nekdanje skupne države Jugoslavije. V letu 2004 je bila skoraj polovica vseh migrantov brez statusa državljanov in državljanek držav nekdanje SFRJ (Policija 2004). To pomeni, da so nekdanji sodržavljanji postali nelegalni migranti in prosilci za azil.

Nekdanji sodržavljanji in vsi drugi begunci in begunke so v pravnem smislu razdeljeni na dve skupini: na prosilce za azil, ki so nastanjeni

v azilnem domu in čakajo na razrešitev azilne vloge, in tujce brez dovoljenja za bivanje, ki so v postopku odstranitve iz države in so zato nastanjeni v centru za tujce. Celoten imigracijski oziroma azilski sistem deluje tako, da poskuša odvrniti ljudi, da bi zaprosili za azil in pridobili begunski status po zakonu o azilu. Ena od strategij odvrčanja je najnovejši (iz aprila 2005) represivni ukrep omejevanja prostega izhoda osebam, preden formalno podajo vlogo za azil. Odvrčanje in izključevanje ljudi je normalizirano in utemeljeno s pomočjo administrativnega ločevanja na prosilce za azil in nelegalne migrante. To ločevanje ima tudi učinke kriminalizacije. Kriminalizacija je zelo razširjena tehnika dehumanizacije in se pojavlja v različnih oblikah. Poleg značilnega diskurza boja proti nelegalnim migracijam je eden od bistvenih ukrepov kriminaliziranja ljudi preventivno zapiranje, za katerega je najpogosteje rabljen izraz pridržanje. Ljudi zaprejo, pa ne zato, ker bi bili na podlagi kriminalnega vedenja obsojeni na prestajanje zaporne kazni, temveč zato, da se ne bi izognili ukrepu odstranitve iz države.⁶ Te vrste zapiranje je izjema v pravnem redu demokratičnih držav. Je uzakonjena in učinkovito uveljavljena v okviru *simbolnega* konstrukta »izrednih razmer«. To so razmere, v katerih so migracije, sicer običajen človeški pojav, postale *pereč* problem slovenske vlade in drugih evropskih vlad, ki jih poskušajo kontrolirati in omejevati, zlasti pa selekcionirati.

SLOVENIJA KOT MEJA »EVROPE«

V obdobju osamosvajanja Slovenije je nacionalistični diskurz dobil pomembno mesto v slovenskem javnem prostoru. Ta diskurz je začel poudarjati različnost in neskladnost slovenske kulture s kulturnimi tradicijami drugih narodov nekdanje Jugoslavije. Hkrati je bila značilna neke vrste samokonstuirana podoba Slovencev kot predstavnikov »civilizirane Evrope«. Slovenija naj bi bila urbanizirana dežela v nasprotju z lenim, umazanim, primitivnim in ruralnim svetom Balkana (Rizman 1999: 158). Gre za zahodni diskurz o Balkanu, za katerega je značilno posploševanje in poenostavljanje, utemeljeno na kulturnih in verskih predsodkih. Ločevanje med Evropo in Balkanom je postalo posebej izrazito po padcu berlinskega zidu in z začetkom vojne

na področju nekdanje Jugoslavije. Ustvarjalci takega razločevalnega diskurza so bili v glavnem mediji in politiki (Lutz, Phonix, Yuval-Davis 1995, Žarkov 1995, Kuzmanić 1999, Dupona – Horvat 1999, Močnik 1999, Vodopivec 2001, Todorova 2001). Prevladalo je stališče, »da mora, kdor hoče v Evropo, zapustiti Balkan, saj naj bi bilo ,biti na Balkanu' nezdržljivo z ,biti v Evropi« (Vodopivec 2001: 396). Balkan je prenehal biti del (vzhodne in južne) Evrope, postal je sinonim za ne-Evropo (Močnik 1999).

V nasprotju s tem Étienne Balibar razume Evropo kot nerešen politični problem, vojne na Balkanu pa kot prizorišče *evropskih rasnih razmerij* (pri čemer misli »raso« kot zgodovinsko zbirko religioznih, jezikovnih in genealoških identitetnih referenc). Evropa je zanj prostor napetosti med številnimi religioznimi, kulturnimi, jezikovnimi, političnimi pripadnostmi, različnimi branji zgodovine, številnimi oblikami odnosa s preostalim svetom (od amerikanizma do orientalizma, od severnjaškega individualizma do mediteranskega kolektivismu in družinskih tradicij itn.). Zaradi tega Balibar pravi, da je bila jugoslovanska situacija projekcija evropskih konfrontacij in konfliktov, pravzaprav evropskih rasnih razmerij. Problem Evrope se je pokazal v njeni nezmožnosti, da bi predlagala politične rešitve združevanja in možnosti za razvoj Balkana in da bi svojo odgovornost za boj proti zlorabam človekovih pravic udejanjila tudi na področju nekdanje Jugoslavije (Balibar 2004).

V kontekstu projekcije evropskih rasnih razmerij se je Slovenija v desetletju po osamosvojitvi in s pomočjo projekta vključevanja v EU vzpostavila kot njena meja; pravzaprav ne le kot meja EU, ampak tudi kot meja »Evrope«. Meje nikakor niso marginalne za konstituiranje države in njenega javnega prostora niti niso zgolj v funkciji ohranjanja suverenosti države; meje razumemo kot samo središče pomenov in razpršene vsepovsod, kjer se gibljejo informacije in ljudje in kjer obstaja kontrola (Balibar 2004). Meje so lahko tudi cela mesta, pokrajine ali države; primer je Slovenija v EU (prim. Donnan, Wilson 1999).

V Sloveniji, meji EU, so se evropska rasna razmerja odigrala kot simbolno in administrativno izključevanje prebivalcev neslovenskega etničnega izvira (iz republik nekdanje Jugoslavije). Izključevanje se je kazalo v raznih oblikah, od izbrisa iz registra stalnega prebivalstva leta 1992

in sovražnega govora, ki je zahteval revizijo že pridobljenih državljanstev po 40. členu zakona o državljanstvu (zlasti v letih 1993, 1994 in 1995), do zaprtja meje za prihod še več bosanskih beguncev (leta 1992, kmalu po začetku vojne v Bosni in Hercegovini) in institucionalizacije njihovega večnega začasnega bivanja.⁶ Diskriminacija bosanskih beguncev je postala v razmerah nestrpnega diskurza, usmerjenega proti ne-Slovincem, normalna stvar (prim. Kuzmanič 1999). Do leta 2000, ko je Slovenija postala tranzitna in ciljna država tudi za druge skupine beguncev, imenovane pribežniki, je izključevanje in zaničevanje ljudi iz nekdanje Jugoslavije in nasploh z globalnega Juga postalo že tako običajno, da *apriorna* policijska obravnava in policijska dominacija nad njihovimi življenji za večino prebivalstva in slovenske javne institucije ni bila poseben problem (prej narobe, *policijsko* obravnavo novih beguncev so odobraval, ministrstvo za notranje zadeve pa je prebivalce mirilo z obljubami o še strožjem policijskem nadzoru meja). Enačba »tujci so problem policije« se je ustalila tako v slovenskem kot širšem evropskem prostoru. Kot kažejo podatki o policijskih deportacijah, je razmeroma veliko beguncev s področja nekdanje skupne države. Leta 2002 je bilo iz Slovenije odstranjenih 1.737 ljudi. Največ so jih vrnili v Srbijo in Črno goro (zlasti na Kosovo), Turčijo (ljudi kurdske narodnosti, ki jih izročijo kar turškim državnim organom), Makedonijo, Romunijo in Bosno in Hercegovino. Leta 2003 so jih odstranili 1.309. Podobno kot leto poprej so jih največ vrnili v Srbijo in Črno goro (zlasti na Kosovo), Moldavijo, Turčijo (ljudi kurdske narodnosti), Bosno in Hercegovino, Albanijo. Leta 2004 so odstranili 985 tujcev, največ v Srbijo in Črno goro, Albanijo, Bosno in Hercegovino in Romunijo (gl. Policijska poročila 2002, 2003, 2004). To so države, kjer varstvo temeljnih človekovih pravic ni nujno zagotovljeno in kjer je značilno pomanjkanje socialne varnosti ranljivih skupin. Zatiranju oz. revščini so še posebej izpostavljene ženske, pripadniki, pripadnice etničnih, verskih, seksualnih in drugih manjšin in politični disidenti, disidentke. Mnogi imajo izkušnjo vojne, državnega ali paradržavnega nasilja. Ljudje iz republik nekdanje Jugoslavije so kot ekonomski migranti v Slovenijo prihajali že prej, v obdobju SFRJ, ko je Slovenija potrebovala delovno silo in razvijajoči se industriji. Kot je poudarila Saskia Sassen, je v geografiji mi-

gracij mogoče prepoznati vzorec preseljevanja. Begunci oziroma migranti večinoma potujejo v države, ki so povezane z njihovimi matičnimi državami. To so navadno nekdanje kolonije ali države v tesnejših gospodarskih in političnih povezavah (Sassen 1998: 8). Tudi danes je veliko migrantov s področij nekdanje Jugoslavije zaposlenih v prevozništvu, na gradbiščih itn. Razlika v odnosu do njih pa je bistvena; pred desetletji so bili dobrodošli, danes so odveč. Eden od informatorjev, ki sem ga spoznala leta 2002 v centru za tujce in je ostal brez dovoljenja za bivanje v Sloveniji zaradi izbrisa iz registra stalnega prebivalstva leta 1992, je povedal: »Trideset let smo Bosanci gradili v Sloveniji, zdaj pa so nas zaprli sem noter,« in pokazal na majhno sobo s tremi pogradi. »Nekateri so nas hoteli pregnati že prej, ob osamosvojitvi, nekateri pozneje. Zdaj so postavili taka pravila, da jim je to uspelo« (Zorn 2003: 125).

Državi Sloveniji je uspelo v razmeroma kratkem obdobju po osamosvojitvi s pomočjo nacionalističnega diskurza spremeniti javno mnenje in koncept državljanstva od multikulturalnega sožitja in sočustvovanja z bosanskimi begunci do občutka ogroženosti za kulturo in delovna mesta. Retoriki slovenske begunske politike se je posrečilo opredeliti vprašanje beguncev zgolj kot »problem«, državljanstvo pa je postalo vse bolj etnično definirano (Dupona - Horvat 1999, Zorn 2005). Vlada in mediji so ustvarili krizo oziroma izredne razmere, tako da so odkloni od spoštovanja človekovih pravic zlahka obveljali za izjemne ukrepe, ki sami po sebi ne spodbijajo temeljnega in domnevno trdnega vrednostnega sistema varovanja človekovih pravic (Milohnič 2001: 21).

DILEME LOČEVANJA ISKALCEV IN ISKALK ZATOČIŠČA OD EKONOMSKIH MIGRANTOV IN MIGRANTK

V Sloveniji so begunci nameščeni v dve vrsti instituciji. Tisti, ki so zaprosili za azil, so nameščeni v ljubljanski azilni dom, kjer čakajo na rešitev prošnje. Ostali so nameščeni v eno izmed dveh enot centra za tujce - na Velikem Otoku pri Postojni ali v Prosenjakovcih. Center za tujce ima nalogo pridržanja in deportacije. V primerjavi s centrom za tujce je azilni dom ustanova bolj odprtega tipa, saj so pod določenimi pogoji, ki so

enaki za vse prosilce in prosilke za azil, mogoči izhodi. Razporeditev v kategorijo prosilca za azil ali tujca za odstranitev je odvisna od tega, ali so podali vlogo za azil. Podajanje vloge za azil je ministrstvo za notranje zadeve namerno otežilo. Ravno v času pisanja tega članka (spomladi 2005) je ministrstvo začelo uvajati *ukrep omejevanja prostega izhoda* beguncem pred formalno podajo vloge za azil (Gea 200 *et al.* 2005). To pomeni, da so osebe, ki imajo namen podati vlogo, nastanjene v predsprejemnih prostorih sektorja za azil, kjer jim 48 ur po prihodu ni dovoljen izhod z grožnjo, da bo v primeru, če zapustijo območje azilnega doma, veljalo, da so odstopili od namere zaprositi za azil v Republiki Sloveniji. Osebe morajo ob prihodu v predsprejemne prostore podpisati izjavo, da zapustitev prostorov pomeni odstop od namere podaje vloge za azil. Če oseba vseeno zapusti prostore azilnega doma, jo obravnavajo kot nelegalnega migranta in jo namestijo (zaprejo) v center za tujce. Če hoče oseba pozneje v centru za tujce podati vlogo za azil, se ta avtomatično zavrne kot očitno neutemeljena, z razlago, da je oseba zlorabila postopek, ker ni upoštevala prepovedi gibanja izven območja azilnega doma (*ibid.*). To omejevanje gibanja nima pravne podlage. Poleg tega pridržanim osebam ne vročijo odločbe niti nimajo dostopa do brezplačnega odvetnika. Problem je tudi v bivanjski nevezdržnosti predsprejemnih prostorov – primanjkuje postelj, zraka, hrane in higienskih potrebščin (*ibid.*).

Tistim, ki preživijo prvo »gostoljubje« in uspešno vložijo prošnjo za azil, s tem sprožijo azilski postopek. To je postopek, v katerem državni organi odločijo o podelitvi begunskega statusa. A kdo je sploh begunec? Definicija begunca v mednarodnem pravu, po konvenciji o statusu begunca iz leta 1951 (ženevska konvencija) in protokolu o statusu beguncev iz leta 1967 (newyorški protokol), pomeni nekaj drugega kot beseda begunec v vsakdanji govorici. V mednarodnem pravu se izraz begunec uporablja za osebo, ki:

se zaradi dobro utemeljenega strahu pred preganjanjem zaradi rase, vere, narodnosti, pripadnosti posebni družbeni skupini ali političnega prepričanja nahaja izven države, katere državljanstvo ima, in se ne more ali zaradi takega strahu ne želi zaupati zaščiti svoje države; ali oseba, ki nima državljanstva in se

nahaja izven države, kjer je imela predhodno prebivališče, pa se zaradi takšnih dogodkov ne more ali zaradi strahu ne želi vrniti v to državo. (Člen 1A (2) ženevske konvencije v Rakočević 1999: 195.)

Z vlogo za azil se lahko prosilec ali prosilka (začasno) izogneta deportaciji v matično državo. Pravico imata do namestitve v azilnem domu, ki mora poskrbeti za njuno preživetje. Proti obstoječim pravicam, ki jih pridobijo prosilci za azil in so domena vladnih institucij, se vlade borijo z represivnimi ukrepi. Iz perspektive beguncev in drugih migrantov, ki v razmerah restriktivne imigracijske politike nimajo kaj dosti vpliva in moči, je vloga za azil edino sredstvo varovanja njihovih pravic (do svobodnega gibanja, iskanja zaposlitve, ohranitve dostojanstva itn.). Državni uslužbenci imenujejo to strategijo zloraba azilskega sistema, vendar je pri tem značilno, da prezrejo ves kontekst globalne neenakosti – to so razmere, ki jih Balibar (2004) imenuje globalni apartheid (o razmerah globalnih neenakosti gl. članek Vesne Leskošek v tej številki Socialnega dela). Konkretnije to pomeni, da je pravica do potovanja in migriranja odvisna od tega, kateri potni list ima kdo in kateremu razredu pripada. Zlasti ekonomsko šibkejši sloji prebivalstva pogosto ne izpolnjujejo pogojev za pridobitev vstopnih, bivalnih ali delovnih vizumov. Tisti, ki potujejo brez zahtevanih vizumov in živijo v državah EU brez dovoljenja za bivanje, so ranljivi za izkoriščanje in izpostavljeni deportaciji.

Druga dilema je, kdo ima pravico določiti mejo med osebami, katerih strah pred preganjanjem je dobro utemeljen (»pravimi« begunci), in tistimi, ki naj bi bili »zgolj« ekonomski migranti, in po katerih merilih in metodah je o tem sploh mogoče zanesljivo odločiti.⁷ Vprašanje je retorično, saj je odgovor znan; monopol nad tovrstnimi odločitvami ima država oziroma njeni uradniki, nikakor pa ne prizadeti. Navodila visokega komisarijata združenih narodov za begunce (UNHCR) priporočajo rabo tako subjektivnih kot objektivnih ocen strahu pred preganjanjem. Nekateri teoretiki begunskega prava, denimo James Hathaway, predlagajo zgolj objektivna merila, ki izključujejo subjektivni vidik prosilcev in prosilk za azil (Hathaway v Chimni 2000). Chimni opozori na problematičnost kategorije »objektivno«, saj izključuje etično presojo bolečine in individualne izkušnje ter ne razreši metodičnih

nejasnosti, kaj velja za dobro utemeljen strah pred preganjanjem (Chimni 2000). Zato Chimni upravičeno poudari problem objektivne presoje, za katero pravi, da je pretveza za uporabo *subjektivnih odločitev pristojnih državnih organov in sodišč (ibid.)*. Konec koncev je vsako odločanje o statusu interpretacija državnih uradnikov, ki so neizogibno podvrženi vplivu nacionalnih in evropskih imigracijskih politik in ukrepov. To dokazujejo tudi podatki o priznavanju statusa, pri katerem je država izjemno selektivna. Kljub vsemu pa državni pravni diskurz razume razlikovanje med »begunci« in »ekonomskimi migranti« kot objektivno in etično nevtrarno opravilo. V obrazložitvi Zakona o azilu RS v uvodnem komentarju piše:

številni ekonomski migranti in posamezniki, ki nezakonito vstopijo v državo, zlorablajo institucijo azila s tem, da zanj neupravičeno zapošajo in odlagajo svojo odstranitev iz države. Prav od zakonske ureditve azila, zlasti od učinkovitih in racionalnih azilnih postopkov in seveda učinkovitega nadzora nad nezakonitim priseljevanjem, je v veliki meri odvisno reševanje tega perečega problema. (Rakočević 1999: 188, 189.)

Podobno utemeljuje razlikovanje obeh kategorij ljudi tudi nekdanji minister Rado Bohinc (denimo na četrti ministrski konferenci o migracijah 2004). Enega od pomembnih vidikov varovanja pravic beguncev vidi v zmanjševanju zlorabe postopkov za pridobivanje azila. Ta cilj je mogoče po Bohinčevem mnenju doseči z ukrepom vračanja tujcev, ki ne potrebujejo mednarodne zaščite – ker naj bi ti tujci po njegovem mnenju ogrožali kredibilnost azilskega sistema: »Dоследno izvajanje ukrepov za vračanje teh oseb bo preprečilo zlorabe instituta azila« (Bohinc 2004: 3).

Če povzamemo, si sodobne azilske politike in zakoni, kakršen je tudi slovenski, prizadevajo »predvsem potegniti jasno ločnico med azilom in azilno politiko na eni strani ter migracijami in politiko priseljevanja na drugi strani« (Rakočević 1999: 187). Dvoumnost tega diskurza je v tem, da gradi na ideji »vdora« ekonomskih migrantov in na kriminalizaciji priseljevanja, hkrati pa poudarja varovanje človekovih pravic »pravih« beguncev. Posledica so azilski postopki, ki problem individualizirajo (kot da je neizpol-

njevanje kriterijev zgolj njihova osebna napaka oziroma neustreznost) in reducirajo ljudi na vsoto njihovih hendikepov, bolečin in ranljivosti. Izpostavijo jih dolgotrajnemu, dragemu in pogosto mučnemu preiskovanju, kdo je pravi begunec in kdo ni, ter delijo ljudi na »zaslužne« in »nezaslužne«, na »vredne« in »nevredne«, na tiste, ki »imajo razlog za sočutje« in tiste, ki »zlorablajo pravico do azila« (prim. Nihče ni nelegalen 2004). Na ta način zahodne države učinkovito prekrijejo odgovornost za ustvarjanje apartheida, ki se kaže v onemogočanju dostopa do ekonomskih in socialnih pravic pod videzom pravičnosti in legitimnosti, s čimer se učinkovito znebijo odgovornosti za to, da ljudje nelegalno prestopajo meje in izgubijo status.

Na podlagi osebnih pripovedi beguncev in statističnih podatkov policije in ministrstva za notranje zadeve je mogoče sklepati, da ljudje, ki so v svojih državah ogroženi in katerih strah pred preganjanjem je utemeljen, ne pridobijo vedno azila (to nas vrne k prejšnji dilemi, kdo, po katerih merilih in s katerimi metodami preiskovanja sploh lahko to objektivno in zanesljivo določi). Republika Slovenija je od uvedbe azilskega postopka leta 1995 do konca leta 2004 priznala status begunca le 118 osebam⁸ od skupno 14.828 vloženih prošelj za azil⁹ (Ministrstvo za notranje zadeve, Statistika). Negativno odločbo je prejelo 814 ljudi, preostala večina (13.105) pa ni vztrajala do konca postopka, zato je bil ustavljen; majhen odstotek prošelj pa je bil zavrnjen. Mnogi zapustijo azilni dom in opustijo azilski postopek zaradi prepričanja, da v Sloveniji tako ali tako skoraj nihče ne dobi azila. Spodnji odlomek iz intervjuja s prosilko za azil iz Bosne je zgled odnosa pristojne uradne osebe do prosilke za azil in njene družine. Čeprav neuradno, je uradna oseba vnaprej povedala, da družina azila ne bo dobila:

Ko smo imeli prvi pogovor z inšpektorico, takoj prvi dan, ko smo prišli sem, je rekla, da mi nimamo tu perspektive in da azila ne bomo dobili. »Slovenija je majhna država,« je rekla, »službe ne boste mogli dobiti, kajti še za naše ljudi jih ni dovolj. Pri nas lahko ostanejo samo tisti, ki imajo doktorat ali specializacijo.« Vendar mi v Bosni nismo mogli v šolo. Denarja še za hrano nismo imeli. Eno uro in pol nam je govorila o tem, kako tukaj nimamo prihodnosti. Ni bilo priložnosti, da

bi ji razložili, zakaj prihajamo, kako je bilo pri nas. Rekla je, da azila gotovo ne bomo dobili, da pa lahko vseeno zaprosimo zanj. (Prosilka za azil iz vzhodne Bosne, azilni dom, 6. april 2002, v Zorn 2003: 142.)

Odlomek pokaže pokroviteljski odnos uslužbenke do begunke in njene družine. Gre seveda tudi za problem osebne etike uslužbenke, vendar zgolj s tem ni mogoče pojasniti vseh izključevalnih učinkov azilskega postopka. Zato se nekateri avtorji upravičeno sprašujejo, ali ni begunski status vse bolj elitističen, rezerviran le za redke posameznike in posameznice (Chimni 2000).

BOJ ZOPER ILEGALNO MIGRACIJO

Rad bi imel prave dokumente, tako da bi lahko kamor koli potoval z letalom, kot človek. Potem ne bi bilo nevarno. Če prečkaš meje ilegalno, moraš prehoditi različne gozdove in nepoznane predele in to je lahko zelo, zelo nevarno. Mene je bilo zelo strah. [...] Nikoli več ne bi hotel tako potovati in nikomur ne želim take izkušnje. (Prošilec za azil iz Afganistana, 7. februar 2002, v Zorn 2003: 145.)

Značilna retorika državnega »reševanja« migracijskega vprašanja v državah EU vključuje »boj zoper ilegalne migracije« (prim. Travner 2004). Mednarodne ministrske konference o nedovoljenih migracijah se z migracijami ukvarjajo v povezavi s kriminalom, napovedujejo vojno tihotapcem ljudi ipd. (prim. Jalušič 2002). Sintagma »večna vojna proti kriminalu« je značilna militaristična metafora policijske konceptualizacije »kriminala«. »Kriminal« je bil vselej ohlapna in izmuzljiva kategorija; za današnje medijske reprezentacije in vladni in policijski diskurz je značilno, da kriminal povezujejo z begunci in nelegalnimi prehodi meje. Način, kako družba misli kriminal, nam govori o strahovih te družbe, še zlasti o tem, na kakšen način so ti strahovi povezani z družbenimi spremembami, negotovostjo in potencialnim neredom ter na kakšen način so strahovi preloženi na »kriminalce« (Neocleous 2000). Iz sociologije policije je znano, da so pod policijskim režimom tiste skupine ljudi, za katere je značilno, da jim v pomembnih institucijah družbe in države primanjkuje moči. Neka določena skupina ljudi postane področje policije

takrat, ko vladajoče elite prepustijo probleme te skupine ljudi policiji (Lee 1981 v Neocleous 2000: 81, 82). Praviloma so to revni ljudje. Revščina je bila vselej v središču pozornosti policije, kajti revni ljudje naj bi po definiciji z lahkoto zapadli v kriminalne dejavnosti ali neupravičeno pridobivali socialno pomoč. Gre za kombinacijo etničnega in razrednega vprašanja; pravzaprav je bistvo rasizma ohranjanje privilegijev neke skupine. Rasizma ne moremo misliti povsem ločeno od razrednega vprašanja.

Kako se vse to kaže v boju proti nedovoljenim migracijam in kakšne so posledice za konkretne ljudi, nelegalne migrante? Največji problem je v tem, da pri imigracijski kontroli ni nelegalno (le) dejanje, kakor velja pri ostalih zakonih, ampak je nelegalnost umeščena v samo osebo, imenovano nelegalni migrant. Tak način obravnave ljudi dehumanizira; ljudje se znajdejo zunaj zakonov in zunaj zakonske zaščite – brez vseh pravic, hkrati pa izpostavljeni policijski represiji (zapiranju v centre za tujce, deportacijam ipd.).

Življenje zunaj zakona oziroma brez dokumentov je življenje brez človekovih pravic.¹⁰ Zaradi takih razmerij moči lahko trdimo, da imigracijska kontrola vzpostavlja sodobni apartheid, kajti ekonomske in socialne pravice, skupaj z njimi pa tudi pravica do dostojanstva, so neločljivo povezane s pravnim statusom osebe. Ljudi brez statusa je v zahodnem svetu čedalje več. Evropska komisija ocenjuje, da v državah EU živi in dela skoraj 3 milijone oseb brez statusa (BBC News World Edition 2003), v ZDA pa naj bi bilo takih celo 9 milijonov (Urban Insite 2004). Drug problem sedanje imigracijske kontrole je, da pospešuje razvoj kriminalnih združb. Tihotapljenje in trgovina z ljudmi sta neizbežni posledici restriktivne imigracijske politike. Sedanje oblike boja proti nedovoljeni migraciji predpostavljajo, da so za tihotapljenje odgovorni zgolj tihotapci (ki so to postali zaradi svoje moralne izprijenosti in želje po lahkem, a velikem zaslužku); če bo policija razvila učinkovite metode dela, s katerimi bo polovila vse tihotapce in razbila tihotapske združbe, bo problem nedovoljenih migracij v glavnem odpravljen. Problem migrantov je v policijskem diskurzu reduciran zlasti na problem fizičnega varovanja meje. Uspeh se meri po upadanju števila nedovoljenih prehodov meje, glavni dejavniki tega zmanjševanja pa so po Bohincu:

- učinkovitejše varovanje državne meje, zla-

sti poostreni nadzor državnih meja, uvajanje tehnično izpopolnjene opreme za nadzor potnikov in blaga, okrepljeno sodelovanje z varnostnimi organi sosednjih držav (skupen nadzor);

- ukrepi posameznih držav za zaježitev nedovoljenih migracijskih tokov, kot so uveljavljanje skupne vizne politike EU, sprejem in izvajanje sporazumov o vračanju tujcev, ki so nezakonito prestopili državno mejo,

- učinkovitejše izvajanje meddržavnih sporazumov na področju policijskega sodelovanja, izmenjava operativnih podatkov o organizirani kriminaliteti, kriminalnih združbah in drugo (Bohinc 2004).

Diskurz boja proti nelegalnim migracijam je komaj prikrit stalen boj proti ljudem iz neevropskega, nezahodnega sveta, še zlasti proti (potencialnemu) delavskemu razredu s teh področij. Gre za globalne razmere neenakosti, nakopičene z razvojem svetovnega kapitalističnega sistema.¹⁷ Immanuel Wallerstein (1999) prikaže, da je ključna značilnost razvoja kapitalističnega sistema hierarhija med področji (globalnim Zahodom ali Severom in globalnim Jugom), jedrom in periferijo tega sistema. Nekatera področja so vedno ustvarjala dobiček na račun drugih. Ena od strategij za ohranjanje neenakosti v plačah oziroma ceni delovne sile v svetovnem merilu je imigracijska kontrola in diskurz boja proti nelegalnim migracijam. Svetovna etnizacija delovne sile je notranja značilnost kapitalističnega sistema. Več o povezavi med kapitalizmom in njegovimi ideološkimi derivati, kot je neoliberalizem, in njuni notranji povezanosti z rasizmom gl. članek Vesne Leskošek v tej številki revije *Socialno delo*.

IZVOR PREVENTIVNEGA ZAPIRANJA

Ko smo prišli sem, v ta dom, smo ugotovili, da je tu zaprto. Mi smo poštena družina, nismo pričakovali, da nas bodo kar zaprli. Saj nismo kriminalci. Zdaj ne moremo ven, zrak lahko dobimo edino tako, da odpremo okno. Veste, kako se počutim, ker sem zaprta! (Deklica iz romske družine iz Makedonije, center za tujce, 25. februar 2002, v Zorn 2003: 176.)

Slovenska zakonodaja omogoča, da se tujce zadržuje v državi do šest mesecev. Pomembna je vloga centra za tujce, ki poskrbi, da imajo

tujci zagotovljene vse človekove pravice in dostojanstvo. (Travner 2004: 3.)

Center za tujce je ustanova strožjega policijskega nadzora, kamor zapirajo ljudi brez dokumentov z namenom, da jih odstranijo iz države. V letu 2002 je bilo v treh enotah centra za tujce nastanjenih 3.272 ljudi (med njimi 237 otrok in mladoletnikov), največ s Kosova, iz Turčije (kurdske narodnosti), Iraka, Makedonije in Bosne in Hercegovine. V letu 2003 je bilo v centrih za tujce nastanjenih 1.908 tujcev (med njimi 172 otrok in mladoletnikov), največ s Kosova, iz Moldavije, Turčije (kurdske narodnosti), Makedonije in Iraka. Leta 2004 so eno enoto ukinili in tako je bilo v dveh enotah nastanjenih 1.544 tujcev (od tega 194 otrok in mladoletnikov), največ iz Albanije, Srbije in Črne gore, Turčije, Bosne in Hercegovine in Moldavije (Policijska poročila 2002, 2003 in 2004).

Zakon o tujcih Republike Slovenije določa, da lahko bivanje tujca pod strožjim policijskim nadzorom v centru za tujce odredi *policija*, če obstaja *sum*, da se poskuša tujec izogniti ukrepu, in sicer za čas, ki je nujno potreben za njegovo odstranitev. Gre za preventivni policijski ukrep, kajti posameznike in posameznice je mogoče zapreti oziroma jim odvzeti svobodo gibanja neodvisno od kazenskopравnih formulacij (kot je obsodba na prestajanje zaporne kazni), torej neodvisno od njihovega kriminalnega vedenja. Pravni temelj pridržanja ni kazenski zakon, ki bi bil aplikativen na splošno, za vse enako, temveč je zakon o tujcih. Begunci oziroma tujci (za katere je značilno, da so brez ustreznih dokumentov, ki bi jim dovoljevali potovanje in bivanje v Sloveniji ali drugih državah EU) niso obravnavani kot državljani drugih držav, temveč kot osebe brez statusa. Tu sta paradoks in kriza človekovih pravic. Kot je poudarila že Hannah Arendt, se v sistemu nacionalnih držav o človekovih pravicah, ki naj bi bile neodtujljive in svete, izkaže, da so brez vsakega pomena in neuresničljive v trenutku, ko jih ni mogoče predstaviti kot pravice državljanov neke določene države (Arendt [1948] 2003). Begunci v današnji Evropi so osebe brez statusa, ki se na političnem prizorišču pojavijo kot golo življenje (Agamben 2004, Foucault [1976] 2003). Osebe brez statusa pretrgajo samoumevno kontinuiteto med človekom in državljanom in s tem ustvarijo simbolno krizo izvirne fikcije moderne suverenosti (Agamben, *loc. cit.*, Arendt,

loc. cit.). Deklaracije človekovih pravic (na primer francoska deklaracija o pravicah človeka in državljana iz l. 1789), ki predstavljajo začetek moderne nacionalne države, politizirajo golo življenje, saj je rojstvo avtomatično povezano z nacionalno pripadnostjo. Če poenostavimo, kot pravi Hannah Arendt, je begunec oseba človekovih pravic *par excellence*, človek brez maske državljana, ki ga sicer nenehno zakriva (*ibid.*). Ljudje, ki ne pripadajo politični skupnosti in se na prizorišču pojavijo kot goli ljudje, kot begunci ali osebe brez statusa, so v kontekstu moderne nacionalne države izjema, kar omogoči posebno obravnavo, npr. odvzem prostosti neodvisno od kazenskopravnih določil. Pri osebah brez statusa pridržanje oziroma odvzem svobode odredi policija in ne sodišče. Natančneje, sodnik za prekrške odredi ukrep odstranitve iz države (ki je razlog za pridržanje), policija pa izda odločbo o namestitvi v center za tujce, kjer tujci čakajo na izvršitev ukrepa.

Če hočemo razumeti pomen takih prostorov, moramo poznati njihovo zgodovino. Od kod izvira ta izjema, ki je postala nekaj zelo običajnega in je tudi zakonsko opredeljena? Strukturno, pravno gledano je tovrstno zapiranje analogno zapiranjju političnih nasprotnikov (komunistov) in beguncev iz Vzhodne Evrope (zlasti Judov) med obema svetovnima vojnoma. V tistem času so uporabljali izraz internacija, katerega pravni temelj ni bilo splošno kazensko pravo, ampak *Schutzhaft* (varnostni pripor), pravni institut pruskega izvira. Ta preventivni policijski ukrep je temeljil na razglasitvi obsedenega ali izrednega stanja, ki je omogočal, da se je posameznike »vzelo v varstvo« neodvisno od kazenskopravnih določil, zgolj zato da bi se preprečila nevarnost za Državo (Agamben 2004: 180, 181). Prva nemška koncentracijska taborišča, ki so izšla iz te pravne strukture, niso bila delo nacističnega režima, temveč so jih kot taborišča za tujce (komuniste in judovske begunce) postavile socialdemokratske vlade (*ibid.*). Razglasitvi izrednega stanja je sledila začasna razveljavitev tistih členov takratne nemške ustave, ki so zagotavljali osebne svoboščine (osebno svobodo, svobodo izražanja in zborovanja, nedotakljivost stanovanja, pisemsko in telefonsko tajnost), in sicer za toliko časa, dokler se ne bi vzpostavila ponovna javna varnost. Kot vse moderne ustave tudi slovenska ustava vsebuje možnost začasne razveljavitve in omejitve nekaterih temeljnih človekovih pravic

in svoboščin (med njimi svobodo gibanja) v vojnem in izrednem stanju. Ena ključnih značilnosti izrednega stanja je natanko v tem, da omogoča *legalni suspenz nekaterih temeljnih človekovih pravic* (Agamben 1998). Vendar s tem še nismo odgovorili na zastavljeno vprašanje. Ključna je Agambnova ugotovitev, da je taborišče prostor, ki nastane takrat, ko izredno stanje postane pravilo (*op. cit.*: 182): »Izredno stanje se tako ne nanaša več na zunanjo in začasno situacijo dejanske nevarnosti ter teži k temu, da se zamenja s samo normo« (*ibid.*). V času tretjega rajha je taborišče postalo prostorsko trajna ureditev, ki je bila vselej zunaj normalnega reda (*op. cit.*: 183). Nationalsocialistični pravniki so se zavedali svojevrstnosti take situacije in so jo poimenovali s paradoksnim izrazom »hoteno izredno stanje« (*op. cit.*: 182). Paradoksn status taborišča kot izrednega prostora je v tem, da je postavljeno zunaj normalnega pravnega reda, pa vendar ni izvzeto iz pravnega reda: v bistvu je vključen prek svoje lastne izključitve (*op. cit.*: 184).¹¹

Podoben pravni položaj imajo tudi sodobni centri za tujce, saj so izključeni iz običajnega življenja (v mestu) in splošne zakonodaje, pa vendar so pravno določeni. Glede samega namena institucije in življenja v njej so sodobni centri za tujce popolnoma različni od nacističnih taborišč, saj poskušajo zagotavljati človekove pravice (gl. izjavo Antona Travnerja na začetku tega razdelka). Za razumevanje takih prostorov z vidika pravne umeščenosti je pomembno, da so njihovi prebivalci vselej brez pravnega statusa. Odsotnost pravnega statusa (dovoljenja za bivanje, vizuma ali državljanstva) reducira osebo na golo življenje. V koncentracijskem taborišču in sodobnem centru za tujce so zaprti ljudje, ki so reducirani na golo življenje. To sta paradigmatska primera modernega biopolitičnega prostora, ko oblast pred seboj nima ničesar razen golega življenja stanovalcev (*op. cit.*: 185).¹² Kot je pokazala zgodovina, je to omogočilo, da so zaprte v koncentracijskih taboriščih v celoti razlastili pravic in identitete in da izvršitev katerega koli dejanja nad njimi ni imela statusa zločina (*ibid.*). Današnji center za tujce po svoji pravni zasnovi spominja na taborišče (kot kaže njegova izvzetost iz običajnega pravnega reda, zlasti kazenskopravnih določil, in normalnost in legalnost tega suspenza). Seveda je dejavnost centrov za tujce povsem različna od nacističnih taborišč in jih nikakor ne moremo primerjati.

Medtem ko je bil namen taborišč množično ubijanje ljudi, je glavna skrb centrov za tujce ohranjanje življenja, skrb za preživetje in celo skrb za »dobro počutje« stanovalcev.

Kljub tej zavezanosti spoštovanju človekovih pravic stanovalcev in njihovi dejanski preskrbi (kot golih človeških bitij) sta tu vsaj dve bistveni vprašanji. Prvič, ali lahko govorimo o spoštovanju človekovih pravic v razmerah, ko je ljudem kršena pravica do svobode gibanja in s tem tudi pravica do odločanja o sebi in svojem življenju (kje in s kom bodo živeli, kje bodo iskali zaposlitev ipd.). In drugič, kakšna je v takih razmerah vloga socialnega dela, stroke, ki se tradicionalno postavlja na stran zatiranih in deprivilegiranih. Naj socialne delavke sodelujejo pri izvajanju represivnih ukrepov uravnavanja migracije (kot blažitev krutosti teh ukrepov) ali pa je vloga podaljška imigracijske kontrole popolnoma nesprejemljiva za socialno delo in bi se ji bilo treba odločno upreti in jo zamenjati z zagovorništvom in političnim bojem za pravice tistih, ki so ostali brez pravic in brez glasu?

PREVENTIVNO ZAPIRANJE, ODSTRANJEVANJE TUJCEV IN ETIČNE DILEME V SOCIALNEM DELU

Priznavanje odločitev glede izгона, njihovo dosledno izvajanje ter sistematična uporaba tega instrumenta so bistveni elementi, ki usmerjajo preprečevanje nedovoljene migracije (Bohinc 2004).

Citat opredeli izgon tujcev kot dejavnost ministrstva za notranje zadeve, s katero je mogoče sistematično preprečevati nedovoljene migracije. Torej so ljudje kaznovani za nekaj, kar bi *lahko* storili *drugi*. Nekdanji minister je med ukrepi za pospeševanje vračanja tujcev v matične države ali varne tretje države navedel sodelovanje z nevladnimi organizacijami. Njihova vloga, ki je obenem tudi naloga socialnih služb v centru za odstranjevanje tujcev, je »razvijati in vzpodbuditi programe prostovoljnega vračanja tujcev in iskalcev azila« (op. cit.: 3). Gre za načelo spoštovanja človekovih pravic, ki je v tem, da naj bi poskušali nehumano dejavnost (torej odstranjevanje iz države) opravljati humano. Vodja centra za tujce je povedala, da so se zavezali projektu »prostovoljnega vračanja«; namesto institucija

prisilnih odstranitvev želijo biti ustanova, ki bo humano opravljala svoja pooblastila. Po njenih besedah je naloga socialne službe, da pripravi ljudi, da se pomirijo z vrnitvijo v matično državo. Prizadevajo si, da bi bil čas do odstranitve porabljen čim koristneje. Ena od nalog, ki so si jih zadali, je ta, da usposablajo tujce za delo, ki bi ga lahko opravljali doma. Za doseganje tega cilja jim dajejo podporo, da postanejo bolj samozavestni, skupaj z njimi v pogovorih iščejo možne rešitve za zaposlitev v matični državi, učijo jih spretnosti in socialnih veščin ipd. (Zorn 2003: 152). Na podlagi pogovora s stanovalci in opazovanja z udeležbo pa je mogoče sklepati, da namen ustanove ne daje zelenih učinkov, saj so stanovalci večinoma izražali občutke zaskrbljenosti in trpljenja zaradi bivanja v zaprti instituciji. Nekaterim so se zdele dejavnosti, ki jih je organizirala socialna služba, cinične in ponižujoče.

Eden od beguncev, fant iz Bosne in Hercegovine, se je znašel v centru za tujce, ko ga je skupaj s sorodniki ustavila policija. Ker niso imeli ustreznih dokumentov, so jih odpeljali v center za tujce. Namenjeni so bili v Švico. Za pot so porabili večino težko prihranjenega denarja. Fant je pripovedoval:

Končal sem srednjo elektrotehnično šolo, vendar pri nas ni mogoče najti dela. Večina ljudi je brezposelna, tisti, ki pa imajo službo, delajo za zelo majhen denar. Tukaj smo zdaj že deset dni, čakamo, da nas pošljejo nazaj domov. Mislim, da nikoli več ne bom poskušal česa takega, ker še enkrat ne bi zdržal vsega tega. Tako grozno mi je tukaj, ker sem zaprt. Še nikoli nisem bil v zaporu niti nisem imel opravka s policijo. Ko da sem kriminalcec.

Smešno in tragično je, da nam je socialna delavka prinesla material in nas povabila na risanje. Neumno se mi zdi, da moramo tukaj vsi skupaj nekaj risati. Nisem prišel, da bi skupaj s Turki nekaj risal! Čemu? Potem se počutim še bolj neumno. Od doma sem šel, ker pri nas ni možnosti za preživetje. Vsi, ki so imeli možnost, so že zdavnaj šli v tujino. Vojska je bila res neumna in strašna, vse so uničili, porušili. Nobene perspektive, nobenega upanja. Vse je opustošeno. (Stanovalce Centra za tujce, 2. marec 2002, v Zorn 2003.)

Izjava kaže, da socialna služba s pomočjo prostočasnih dejavnosti (npr. risanje) skrbi za nemoteno delovanje ustanove in poskuša prikriti ali vsaj ublažiti brutalno neenakost in zavračanje tujcev. Gre za normalizacijo nasilja (kar odvzem osebne svobode in vračanje beguncev v njihove matične države vsekakor je) oziroma humano izvedbo *nehumanih pooblastil* (da bi bil čas do odstranitve porabljen bolj pestro, humano). Smisel prostočasnih dejavnosti, ki jih Goffman imenuje odstranitvene dejavnosti (ker pomagajo »odstraniti«, preživeti čas, ki se v ustanovi praviloma vleče), je tudi v preprečevanju potencialnega upora in protesta stanovalcev in stanovalk institucije. Odstranitvene dejavnosti so neresne prostovoljne dejavnosti, ki udeležence prevzamejo, da za trenutek pozabijo na svoj položaj, skratka, da ubijejo čas (Goffman v Flaker 1998). Kot kaže zgornji odlomek, te dejavnosti učinkujejo tudi ponižujoče in pokroviteljsko, saj gre za popolno odsotnost uporabniške (to je begunske) perspektive. Pravice, interesi in potrebe beguncev oziroma oseb brez statusa so prezrti in niso del socialnodelovnih nalog in ciljev. Socialna služba v centru za tujce poskuša kvečjemu zakriti prepad med deklariranimi človekovimi pravicami, enakostjo in svobodo na eni strani in institucionaliziranim zatiranjem beguncev na drugi. Zaradi tega in glede na načela in etiko socialnega dela je uresničevanje imigracijske politike za socialno delo nesprejemljiva naloga (Humphries 2004).

Če bi hotele socialne delavke v centrih za tujce opravljati socialno delo namesto policijskega, bi morale v prvi vrsti spremeniti težišče zagovornišva; opustiti bi morale zagovarjanje imigracijske politike in resno vzeti zagovornišvo ljudi, ki so se znašli v življenjski situaciji brez moči, vpliva in izbire. To pomeni, da bi morale raziskati, kaj posamezniki in posameznice želijo, in jim pomagati pri uresničevanju njihovih ciljev in pravic pri vključitvi v azilski postopek, pri uresničevanju pravice do svobodnega gibanja in pravnih nasvetov, organizirati skrb in podporo za otroke in mladoletnike brez staršev, priskrbeti informacije in omogočiti dostop do služb na področju duševnega zdravja, nasilja nad ženskami ipd. Z enako zavzetostjo in strokovnostjo bi morale uporabljati metode dela in načela, kot so zagovornišvo, individualni načrt skrbi, krepitev moči in omogočanje izbire, kot pri drugih skupinah uporabnikov socialnih služb.

Zakaj socialne delavke pristajajo na sodelovanje v tovrstnih strukturah? S tem se oddaljijo od etičnih načel v socialnem delu. Kot je opozorila Beth Humphries (2004), je eden od razlogov za tako podrejanje pomanjkljivo razumevanje širšega konteksta izvajanja kontrole. Problem odsotnosti teoretskega znanja moramo pripisati sodobnim evropskim predmetnikom socialnega dela, v katerih je poglobljeno razumevanje družbenih fenomenov reducirano na minimum, podarek pa je na kompetencah, instrumentalizmu in menedžerizmu (*op. cit.*: 94). Drug pomemben razlog je neavtonomni položaj socialnih služb, ki delujejo znotraj policije (v primeru centra za tujce) oziroma direktorata za migracije pri ministrstvu za notranje zadeve (v primeru azilnega doma). Zaradi očitnega neravnotežja moči odgovornost za naloge in vlogo socialnega dela na tem področju ne more biti (zgolj) stvar konkretnih socialnih delavk, ki so zaposlene v teh ustanovah in kot posameznice vselej izpostavljene tveganju, da izgubijo zaposlitev. To so vprašanja za samo stroko socialnega dela tako na nacionalni kot na mednarodni ravni. Zato, poudari Beth Humphries (v tej številki Socialnega dela), se moramo socialne delavke in delavci prenehati obnašati, kot da uresničevanje pravic prosilcev, prosilk za azil in drugih migrantov, migrantk niso naša strokovna dolžnost in odgovornost.

SKLEP

Beguncem in begunkam v azilnem domu in centru za tujce ni odvzeta »zgolj« pravica do svobode, temveč tudi pravica do javnega delovanja; ni jim odvzeta pravica, da mislijo, kar želijo, ampak pravica do mnenja (prim. Arendt [1948] 2003). Po mnenju Hannah Arendt so njihove pravice poteptane, ker ne pripadajo nobeni politični skupnosti in zlasti ker nimajo nikjer več svojega doma. Ni prostora, v katerem bi bilo njihovo mnenje pomembno in v katerem bi imela njihova dejanja kakšen učinek. Ta nesrečna okoliščina izgube doma in socialnega okolja, pravi Arendt, je daleč od tega, da bi bila v zgodovini brez precedensa. V dolgem zgodovinskem spominu so prisilne migracije posameznikov, posameznic ali celih skupin ljudi ali ljudstev zaradi političnih ali ekonomskih razlogov vsakdanji pojav. Kar je brez precedensa, ni izguba doma, ampak *pomanjkanje možnosti, da bi našli novega (ibid.)*.

Kot kažejo izjave nekdanjega ministra za notranje zadeve in kot je opozorila Teresa Hayter, zahodnoevropske vlade namenoma povzročajo trpljenje prisilnih migrantov, ko zaostrujejo pogoje njihovega prihoda in bivanja, kar naj bi potencialne migrante odvrnilo od prihoda k njim (Hayter 2004).

Rezultat takih ukrepov je, da je beguncem in drugim migrantom sistematično kraten pravica do dostojanstva. Ne preseneča, da so nekateri posebej povedali, da so ljudje. Begunec iz Kosovske Mitrovice Samir, ki je zavračanje beguncev doživel na lastni koži, je večkrat poudaril, da je človek in da ima človeške občutke:

Vidim, kako mladi ljudje tukaj živijo. Tudi jaz bi želel živeti kot človek, saj imam človeške občutke. Rad bi se kje stabiliziral, želel bi se zaposliti, si najeti stanovanje, se poročiti, ustvariti družino, ne pa da gre celo življenje mimo mene. Če sem človek in imam pravico živeti tukaj, potem želim ostati v Sloveniji. Če pa to ni mogoče, bi želel s pomočjo ministrstva ali drugih institucij poiskati drugo državo, ki bi me lahko prenesla na svojem ozemlju. Slovenije ne bi želel zamenjati za nobeno drugo državo, vendar imam na koncu koncev raje svoje življenje. (Prosilec za azil s Kosova, 19. marec 2002, v Zorn 2003: 165.)

Trpljenje in dehumanizacija beguncev sta povezana z imigracijsko kontrolo, ki naj bi bila nujna zaradi varovanja lastnega naroda v socialnoekonomskem in kulturnem smislu (Mynott 2002). Tipične so izjave: »Ne moremo podpirati tujcev in beguncev, če še za naše ljudi nimamo dovolj.« Rezultat so razmere, ki smo jih opisali in ki jih Balibar imenuje globalni apartheid (Balibar 2004). Dejstvo zakonite diskriminacije ne zmanjšuje njenega rasističnega podteksta. Strinjamo se z Beth Humpries, ki trdi, da je imigracijska kontrola vselej rasistična in da nobena antidiskriminacijska načela tega ne morejo spremeniti (Humpries 2004: 95).

Pokazali smo, da so zaradi restriktivne imigracijske kontrole vsi begunci povezani z »nedovoljenimi migracijami in kriminaliteto«, saj so večinoma vsi vstopili v Slovenijo ali druge države EU brez ustreznih dokumentov. Tak način prestopanja meja ljudi degradira, zaznamuje jih kot nezaželene, odvečne, ogrozi njihovo zdravje in

celo življenje ter *onemogoči dostop do ekonomskih, socialnih in političnih pravic*.¹³

Imigracijska kontrola ne pomeni le izključevanja in deportiranja. Gre za totalni sistem, sistem ekstremne bolečine in trpljenja. Namen tega trpljenja je odvrčanje drugih, ki bi morda v tej državi zaprosili za azil, delali ali se pridružili svojim družinskim članom (Hayter 2004). Tako so ljudje kaznovani, pa ne za nekaj, kar so storili, ampak za nekaj, kar bi lahko v prihodnosti storili drugi. V ta sistem represije je investiranega veliko denarja.¹⁴ Z vstopom v EU je začela Slovenija črpati sredstva iz sklada za schengensko mejo (Ministrstvo za notranje zadeve, Novice). V prvih treh letih članstva naj bi dobila več ko 100 milijonov evrov, ki bodo lahko porabljeni le za varovanje zunanje meje (*ibid.*).

Kakor je zapisala že Hannah Arendt ([1948] 2003) v klasičnem delu o izviri totalitarizma, je v sferi mednarodnega prava vedno veljalo, da suverenost ni nikjer bolj absolutno izražena kot pri vprašanju migracije, azila, naturalizacije, izгона (Arendt 2003: 357). Tudi Slovenija danes dokazuje svojo suverenost s prepovedjo vstopa in policijsko prevlado nad globalnimi revnimi. Begunci so postali »policijska last«, policija pa ni le čuvajka fizične državne meje, ampak v simbolnem smislu tudi čuvajka meje državljanov in begunskih statusov po ženevski konvenciji. Po drugi strani pa je že splošno znano, da nacionalne države vse bolj izgubljajo prerogative suverenosti. Socialna država se umika trgu in tržnim odnosom, politična ekonomija (kot je reguliranje zaposlovanja) je vse šibkejša na račun konkurenčnosti držav za privabljanje kapitalov naložb. Pokazali smo, kako oslABLJENA država manifestira suverenost z vso odločnostjo tam, kjer jo po definiciji najlažje – nad ljudmi, ki so praktično brez obrambe in moči. Étienne Balibar v tem vidi eksces moči, ki ga imenuje *sindrom impotence omnipotentnega*. Ta sindrom se kaže v represivni obravnavi beguncev (med katerimi je približno polovica nekdanjih sodržavljanov) in zahtevah državljanov po uvedbi diskriminatornih praks. Spomnimo se le odmevne šišenske iniciative proti stanovalcem azilnega doma v letih 2000–2001. Balibar razume zahteve po diskriminaciji kot rezultat tega, da so ljudje dezorientirani spričo kontrasta, prepada med imaginarno, deklarirano močjo države, od katere je odvisno njihovo življenje, in na drugi strani dnevnim spektaklom državne impotence

pri obvladovanju pojavov deindustrializacije in prostega gibanja kapitala, ki z globalizacijo še narašča (Balibar 2004: 36). V današnjem času, ko se suverenost držav krha pod pritiski neoliberalizma in socialna varnost državljanov ni več samoumevna, so lahko državljani prepričani, da njihove pravice dejansko obstajajo, če vidijo, da so pravice beguncev, izbrisanih, Romov itn. manjše, začasne ali pogojene z zahtevami po nenehnih manifestacijah pripadnosti, ki naj bi dokazovale integriranost (Balibar 2004: 37). Za

rešitev te situacije se moramo socialne delavke in delavci aktivno vključiti v boj za globalno pravičnost zlasti tako, da izhajamo iz izkušenj beguncev, uporabljamo metode krepitve moči in zagovorništva in se bojujemo za odpravo centrov za tujce, ki so namenjeni zapiranju in deportacijam. Zlasti pa moramo prispevati k ustvarjanju razmer, v katerih bo mogoče ponovno, drugačno zarisovanja meja med policijskim in socialnim delom (prim. Balibar 2004).

OPOMBE

¹ Zahvaljujem se mag. Barbari Rajgelj za kritično branje tega besedila in dragocene predloge in pripombe.

² Ena novejših etnografskih raziskav o bosanskih beguncih je Janko Spreizer *et al.* 2004, o bosanskih beguncih in socialnem delu pa gl. Pagon, Mikuš Kos 1998. Izkušnje bosanskih beguncev in socialnega dela na tem področju so pomembne za razumevanje in delovanje v današnjih razmerah, ko prihajajo v Slovenijo novi begunci.

³ S pomočjo teoretskih referenc tekst pojasni nekatere strategije izključevanja beguncev, pri čemer izhaja iz njihove perspektive na ravni vsakdanjega življenja. Ta perspektiva je rezultat šestmesečnega terenskega raziskovanja v azilnem domu in centru za tujce v Ljubljani leta 2002; uporabljeni metodi sta bili poglobljen polstrukturiran intervju z begunci in begunkami in opazovanje z udeležbo vsakdanjega življenja v omenjenih ustanovah.

⁴ V skladu s schengenskim izvedbenim načrtom, ki ga je Slovenija maja 2001 v pogajanjih predložila Uniji, naj bi bila naša država za uveljavitev nadzora po schengenskih standardih usposobljena do konca leta 2006 (gl. Ministrstvo za notranje zadeve, EU kotichek, in Čampa 2003).

⁵ Leta 2002 je policija v Sloveniji obravnavala 6.926 ljudi zaradi ilegalnega prehoda meje. To pomeni nastanitev v centre za tujce, izrekanje varstvenega ukrepa odstranitve ali kazni izгона iz države, vračanje v matično državo ali varno tretjo državo ipd. Na meji je bilo leta 2002 zavrženih 52.837 tujcev (v to številko so všteti tudi italijanski, hrvaški in nemški državljani, ki za prestop slovenske meje ne potrebujejo vstopne vize). Leta 2003 je policija v državi obravnavala 5.018 ljudi zaradi ilegalnega prehoda meje, na meji pa je zavrnila 51.339 tujcev (v to številko so všteti tudi hrvaški, italijanski in nemški državljani). Nadaljevanje tega trenda je bilo tudi v letu 2004 (Polijska poročila 2002, 2003, 2004).

⁶ V Sloveniji je bilo leta 1992 in 1993 v času vojne v BIH nastanjenih 15.000 beguncev v 53 begunskih centrih po državi. Šele leta 2002, ko jih je velika večina že odšla iz Slovenije, so dobili možnost spremembe statusa začasne zaščite v stabilnejši status – dovoljenje za stalno prebivanje tujca, ki jih v socialnih in ekonomskih pravicah izenači z državljani.

⁷ Kakšen status ima revščina in (vojno) opustošenje? Po Wallersteinu (1999) in drugih avtorjih teorije svetovnega kapitalističnega sistema je revščina v prvi vrsti globalni politični problem.

⁸ V to številko so zajeti odobreni begunski statusi iz razlogov, ki jih opredeljuje ženevska konvencija, in iz humanitarnih razlogov.

⁹ V to številko so vštete tudi prošnje, ki so po tožbi na upravnem sodišču prišle v ponovno reševanje.

¹⁰ Balibar pravi, da odrekanje državljanstva pomeni odrekanje človeškosti: »odrekanje državljanstva namreč vselej temelji na prikazovanju kakšne diskriminirajoče antropološke razlike, ki jo lahko v imenu značilnosti človeške vrste postavimo nasproti univerzalnosti: materinska funkcija, rasna ali intelektualna inferiornost, domnevna nezmožnost asimiliranja ali nenormalnost itn.« (Balibar 2004 a: 17, opomba 10). Zato je zgodovina emancipacije vedno tudi zgodovina boja za uživanje že deklariranih pravic, tudi priznavanje državljanstva (*ibid.*).

¹¹ Agamben na vprašanje, zakaj je bilo v nacističnih koncentracijskih taboriščih mogoče prav vse, razčleni pravne koncepte; taborišče je hibrid prava in dejstva, je prostor, kjer se *quaestio iuris* (vprašati se o zakonu) in *quaestio facti* (vprašati se po dejstvih) ne razlikujeta, zato vprašanje, kaj je bilo v taborišču legalno in kaj nelegalno, kratko malo nima smisla. V taborišču je (bilo) dobesedno vse mogoče zato, ker gre za prostor izjeme, ki je zunaj običajnega pravnega reda in v katerem so dejstva in pravo popolnoma pomešani.

¹² Foucault ([1976] 2003) je biopolitiko oziroma bio-oblast opredelil kot koncept oblasti, za katerega je značilno *podržavljenje biološkega*, vstop biološkega v politiko. Omogočanje življenja s pomočjo urejanja skupnih, za življenje značilnih procesov, kot so rojstvo, smrt, razmnoževanje, bolezen, prehrana, javno zdravje, bivališča itn., je smisel obstoja oblasti (Foucault 2003). Gre za regulacijo populacije, za tehnologijo oblasti nad populacijo, to je kontinuirana, učena oblast, ki po eni strani omogoča življenje in po drugi avtorizira holokavst (*ibid.*). Oblast, katere objekt in cilj je življenje, lahko ubija in omogoča ubijanje, ko v državne mehanizme vnese razizem, razlikovanje med tistim, kar mora živeti in tistim, kar mora umreti (tu ne gre nujno le za neposreden umor). Smrt drugega je razumljena kot biološka okrepitev samega sebe. Sovražniki, ki jih je treba uničiti, niso nujno nasprotniki v političnem pomenu besede, pač pa gre za zunanje ali notranje nevarnosti, ki prežijo na populacijo in so nevarnosti za populacijo. Za razumevanje koncepta biopolitike glej tudi Agamben (2004).

¹³ Nizozemska organizacija *United for Intercultural Action* (2005) iz Amsterdama je v zadnjem desetletju zabeležila povprečno okoli 500 smrtnih primerov migrantov letno kot posledico evropskega imigracijskega režima.

¹⁴ Porabljena sredstva za varovanje meje od leta 1997 do 2002, v obdobju priključevanja Slovenije EU in graditve schengenske meje: za opremljenost policije (informacijska in telekomunikacijska oprema in tehnična oprema) 16,5 milijona evrov, za vzpostavitev azilnega doma 1,5 milijona evrov in za vzpostavitev centra za tujece 1 milijon evrov (to so bila sredstva Phare, MNZ in bilateralna pomoč sosednjih držav) (Ministrstvo za notranje zadeve 2005). Ocena stroškov varovanja meje za obdobje 2000–2006 pa je: za plače 40 milijard SIT, za materialne stroške 8,7 milijarde SIT, objekti za zeleno mejo 11,5 milijarde SIT, nastanitvene kapacitete 3,4 milijarde SIT, tehnično-informacijsko-komunikacijska oprema 9 milijard, tehnična oprema 7,5 milijarde, investicije 31,5 milijarde; skupna ocena vseh stroškov je 80,4 milijarde SIT (*ibid.*).

LITERATURA

- AGAMBER, G. (2004) *Homo Sacer. Suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- ARENDT, H. ([1948] 2003), *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Claritas.
- BALIBAR, É. (2004), *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- (2004 a), *Strah pred množicami: Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- BAUMAN, Z. (1999), *Modernity and the Holocaust*. UK: Polity Press.
- BBC NEWS WORLD EDITION (2003), EU sea patrols target illegal immigrants (28. 1. 2003). <http://newa.bbc.co.uk/2/hi/europe/2703877.stm> (8. 3. 2005).
- BOHINC, R. (2004), Četrta ministrska konferenca o migracijah: Govor dr. Rada Bohinca, www.mnz.si/si/1200.php?ID=361,20/4/005.
- CHIMNI, B. S. (2000), *Who is a Refugee? V: International Refugee Law: A Reader*. New Delhi, London: Sage Publications.
- ČAMPA, M. (2003), Evropsko državljanstvo: Pravica do prostega gibanja in do svobodne naselitve na ozemlju držav članic Evropske unije. V: B. SAJOVIC (ur.), *Pravnik*, 58, 6-8 (439-451).
- DONNAN, H., T. M. WILSON (1999), *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. Oxford, New York: Berg.
- DUPONA HORVAT M. (1999), To ni naša vojna: Kaj ima Kosovo opraviti s Slovenijo? *Časopis za kritiko znanosti*, XXXII, 195-196: 63-84.
- FLAKER, V. (1998), *Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba *cf.
- FOUCAULT, M. ([1976] 2003), Predavanje 17. marca 1976. V: R. RIHA (ur.), *Filozofski vestnik*, XXIV, 3: 151-170.
- HAYTER, T. (2004), *Open Borders: The Case Against Immigration Controls*. London, Ann Arbor: Pluto Press.
- HUMPHRIES, B. (2002), From Welfare to authoritarianism: The role of social work in immigration controls. V: S. COHEN, B. HUMPHRIES, E. MYNOTT (ur.), *From Immigration Controls to Welfare Controls*. London, New York: Routledge (126-140).
- HUMPHRIES, B. (2004), An Unacceptable Role for Social Work: Implementing Immigration Policy. V: *British Journal for Social Work*, 34: 93-107.
- JALUŠIČ, V. (2002), Xenophobia or Self-Protection? On the Establishing of the New Slovene Civic/Citizenship Identity. V: M. PAJNIK (ur.), *Xenophobia and Post-Socialism*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- JANKO SPREIZER, A., Š. KALČIČ, D. ŠUŠMELJ, T. PEZDIR (2004), Oblike ljudske in birokratske diskriminacije skozi pogled ljudi, ki jih uradno nikoli niso poimenovali za begunce. V: B. JESIŠ, *Razprave in gradivo*, 45. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- KUZMANIČ, T. (1999), *Bitja s pol strešice: Slovenski rasizem, šovinizem in seksizem*. Ljubljana: OSI (Mediawatch).
- LUTZ, H., A. PHOENIX, N. YUVAL-DAVIS (1995), Introduction. Nationalism, Racism and Gender: European Crossfires. V: H. LUTZ, A. PHOENIX, N. YUVAL-DAVIS (ur.), *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe*. London: Pluto (1-25).
- Nihče ni nelegalen (2004), Manifest: Nihče ni nelegalen! Za svet brez meja! Proti kontroli imigracije! *Časopis za kritiko znanosti*, XXXII, 217-218: 150-161.

- MILOHNIČ, A. (2001), Quid pro quo: Azil in migracije v državah schengenske periferije. V: A. MILOHNIČ (ur.), *Evropski vratarji: Migracijske in azilne politike v vzhodni Evropi*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE RS, Statistika. www.mnz.si/si/13334.php (20. 5. 2005).
- MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE RS, EU kotiček. www.mnz.si/si/1922.php (5. 6. 2005).
- MINISTRSTVO ZA NOTRANJE ZADEVE RS, Novice (2005), O črpanju sredstev iz schengenskega sklada. www.mnz.si/si/194.php?ID=221 (19. 4. 2005).
- MOČNIK, R. (1999), *3 teorije: Ideologija, nacija, institucija*. Ljubljana: Založba *cf.
- MYNOTT, E. (2002), Nationalism, racism and immigration control: From anti-racism to anti-capitalism. V: S. COHEN, B. HUMPHRIES, E. MYNOTT (ur.), *From Immigration Controls to Welfare Controls*. London, New York: Routledge (11-29).
- NEOCLEOUS, M. (2000), *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. London: Pluto Press.
- GEA 2000, PIC, JEZUITSKA SLUŽBA, SLOVENSKA FILANTROPIJA (2005), Novinarska konferenca, 19. 5. 2005: Omejevanje prostega izhoda osebam pred podajo vloge za azil. Ljubljana: KUD France Prešern.
- PAGON M., A. MIKUŠ KOS (ur.) (1998), *Begunci v Sloveniji: Pregled dosedanjih aktivnosti*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola.
- Policijsko poročilo za leto 2002, 2003, 2004. www.policija.si/cgi-in/htsearch?restrict=;exclude=-;config=htdig_pol;words=policijsko porocilo (5. 4. 2005).
- Policija (2004), Statistika za leto 2004. www.policija.si/si/statistika/index.html (10. 5. 2005).
- RAKOČEVIČ, S. (1999), Dodatno besedilo. V: *Predpisi o tujcih in azilu s komentarjem mag. Slobodana Rakočevića*. Ljubljana: Uradni list RS.
- RIZMAN, M. R. (1999), Radical Right Politics in Slovenia. V: S. P. RAMET (ur.), *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press (147-170).
- SASSEN, S. (1998), *Globalization and Its Discontents*. New York: The New Press.
- TODOROVA, M. (2001), *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- TRAVNER A. (2004), Slovenska policija v boju zoper ilegalne migracije. www.mnz.si/si/upl/gl_novin/konferenca/migracije.doc (25. 4. 2005).
- URBAN INSTITUTE (2004), Immigrant Workers, www.urban.org/urlprint.cfm?ID=8685 (10. 4. 2004).
- UNITED FOR INTERCULTURAL ACTION (2005), The Dead List. www.unitedagainstracism.org (17. 6. 2005). The Deadly Consequences of 'Fortress Europe'. www.united.non-profit.nl/pages/info24.htm (19. 4. 2005).
- VODOPIVEC, P. (2001), O Evropi, Balkanu in metageografiji. V: M. Todorova: *Imaginarij Balkana*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo (381-401).
- WALLERSTEIN, I. (1999), *Historical Capitalism with Capitalist Civilization*. London, New York: Verso.
- Zakon o azilu. *Ur. l. RS*, 61/99, 66/00, 124/00, 67/01, 98/03, 134/03.
- Zakon o državljanstvu. *Ur. l. RS*, št. 1/91-I, 30/91-I, 38/92, 61/92, 13/94, 59/99, 96/02.
- Zakon o tujcih. *Ur. l. RS*, 1/91, 44/97.
- Zakon o tujcih, *Ur. l. RS*, 61/99, 96/2002.
- Zakon o začasnem zatočišču. *Ur. l. RS*, 20/1997.

Zakon o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču. *Ur. l. RS*, 67/2002

ZORN, J. (2003), *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede (doktorska disertacija).

- (2003 a), Ritualizacija in normalizacija policijskega nasilja nad pribežniki. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXII, 213-214: 125-159.
- (2005), Ethnic Citizenship in the Slovenian State. *Citizenship Studies*, 9, 2: 135-152.

ŽARKOV, D. (1995), Gender, Orientalism and the History of Ethnic Hatred in the Former Yugoslavia. V: H. LUTZ, A. PHOENIX, N. YUVAL-DAVIS (ur.), *Crossfires: Nationalism, Racism and Gender in Europe*. London: Pluto Press (105-121).

UVOD: MIGRACIJE IN KONTROLE MEJA

Begunci in prosilci za azil so ljudje, ki bežijo pred vojnami, preganjanjem in vladni celo smrtjo. Kljub grozi države izvira. V 20. stoletju se je njihovo število povečalo in vsako leto približno odgovoriti na sistematično organiziran način. Na žalost so vlade v veliki meri ponudile vrstitev, ki izključujejo prosilce za azil. Pri tem so se že davki izkazale bogate države v vrzeli med njih tehnološki kontrolirane dokumentirani in nedokumentirani migranti oseboma prosilci za azil. Neki ljudi, ki bežijo pred preganjanjem. Meja med Zdrženimi arhetipom Mehika, na primer,

gostiteljca povzročajo probleme, ker naj bi domačinom jemali službe, izčrpavali sredstva socialnega varstva, ogrožali harmonijo skupnosti. Evropska unija je sprejela zakonodajo, ki napira njeno mejo do te mere, da je postala poznana kot vnanjova Evropa. Ljudem iz neevropskega sveta je vse težje zaprositi za azil v Evropi. Na podlagi novega evropskega akta iz leta 1997 in amsterdamske pogodbe iz leta 1997 so bili sprejeti ukrepi, ki poskušajo preprečiti prihod novih prosilcev za azil.

Ker zunanji nadzor meja ne zaustavi vseh ljudi, so vlade institucionalizirale notranjo kontrolo. To pomeni, da nadziraš ljudi, ki jim je

Beth Humphries

KAKO PODPRETI PROSILCE IN PROSILKE ZA AZIL

PRAKSA IN ETIČNA VPRAŠANJA ZA STROKOVNJAKINJE V SOCIALNEM VARSTVU IN ZDRAVSTVU V EVROPI

UVOD: MIGRACIJE IN KONTROLE MEJA

Begunci in prosilci za azil so ljudje, ki bežijo pred vojnami, preganjanjem in včasih celo smrtjo, ki jim grozi v državi izvira. V 20. stoletju se je njihovo število povečalo in vlade so bile prisiljene odgovoriti na sistematičen, organiziran način. Na žalost so vlade v veliki meri ponudile »rešitve«, ki izključujejo prosilce za azil. Pri tem so se še zlasti izkazale bogate države z uvajanjem novih tehnologij kontroliranja dokumentiranih in nedokumentiranih migrantov oziroma prosilcev za azil, torej ljudi, ki bežijo pred preganjanjem. Meja med Združenimi državami in Mehiko, na primer, je zavarovana z intenzivno osvetlitvijo, visoko jekleno ograjo, senzorji, ki zaznajo bitje srca in gibanja in video nadzorom (Nevins 2002). Podoben nadzor je okoli Gibraltarja na meji med Španijo in Marokom. Vlado institucije lahko nedokumentirane migrante pridržijo in odstranijo. Povečan nadzor meja je še bolj poudarjen po napadu na zgradbi Svetovnega trgovinskega centra v New Yorku 11. septembra 2001, češ da preprečujejo teroristom vstop v zahodne države. Skrb zbujata tudi meja med Združenimi državami in Kanado, na obeh straneh Atlantika pa so začeli uvajati biometrične tehnologije nadzora (Thomas 2005).

V zadnjih desetletjih so se v Evropski Uniji pojavili novi tokovi prosilcev za azil s širšega evropskega kontinenta in iz neevropskih držav. Ob spremenjenih razmerah se spreminja tudi stališče politikov in medijev, ki je v zadnjem času vse bolj protislovno, razpeto med razumevanjem in sočutjem na eni strani in diskurzom sumničevanja, zaničevanja in zavračanja na drugi strani. Ta drugi odziv prevladuje v diskusijah v Evropi, ki so osredotočene na »ekonomske« migrante in »neprave« (»lažne«) prosilce za azil, ki v državah

gostiteljicah povzročajo probleme, ker naj bi domačinom jemali službe, izčrpavali sredstva socialnega varstva, ogrožali harmonijo skupnosti. Evropska unija je sprejela zakonodajo, ki zapira njene meje do te mere, da je postala poznana kot »trdnjava Evropa«. Ljudem iz neevropskega sveta je vse težje zaprositi za azil v Evropi. Na podlagi enotnega evropskega akta iz leta 1987 in amsterdamske pogodbe iz leta 1997 so bili sprejeti ukrepi, ki poskušajo preprečiti prihod novih prosilcev za azil.

Ker zunanji nadzor meja ne zaustavi vseh ljudi, so vlade institucionalizirale notranjo kontrolo. To pomeni, da nedržavljanom, ki jim je uspelo vstopiti in podati vlogo za azil, omejujejo gibanje, odvzemajo možnost izbire, kje bodo živeli, kakšno socialno pomoč bodo prejeli in kje bodo delali. Upravičenost do socialnovarstvene pomoči je vedno bolj vezana na imigrantski status, kar pomeni, da morajo v številnih zahodnih državah begunske družine preživeti s prihodki, ki so nižji od uradno priznanega praga revščine (Cohen *et al.* 2002).

V vseh državah EU imajo socialne in zdravstvene delavke in delavci vedno več opravka z imigracijskim nadzorom in s tem povezanim zagotavljanjem (ali omejevanjem) storitev. V tem članku raziskujemo vpliv zunanjih in še zlasti notranjih imigracijskih kontrol in nagovarjamo strokovne delavke, da premislijo moralne, etične in praktične implikacije svoje udeležbe na tem pomembnem področju dela.

MEDNARODNI KONTEKST ZUNANJIH IMIGRACIJSKIH IN AZILNIH KONTROL

Imigracijske in azilske kontrole so mednarodne. V globaliziranem svetu je to način nadzora nad tokovi delovne sile v skladu s potrebami v prvi vrsti industrializiranih držav. Združene države, Japonska, Avstralija in države Evropske Unije poskušajo na svojih mejah ustvariti *cordon sanitaire*, ki bi jih obranil pred nezaželenimi in nepovabljenimi vsiljivci. Tudi veliko drugih držav, nekatere s šibkimi ekonomijami na robu propada, izvajajo restriktivno imigracijsko politiko. Države, ki so do pred kratkim trkale na vrata EU in so sedaj članice, npr. baltske države, Poljska, Slovenija, Slovaška, Madžarska, so bile že nekaj let prisiljene delovati kot tamponske države oziroma braniki EU. Te države so postale predstraža trdnjave Evrope (Cohen 2003). Od novih članic se zahteva, da poenotijo svoje prakse v skladu s predpisi in politikami Evropske Unije.

Pritisk po varovanju meja se povečuje. Namen ženevske konvencije o statusu beguncev iz leta 1951 je bil ponuditi zaščito ljudem, ki so bili razseljeni zaradi dogodkov druge svetovne vojne, in zavezati države, da izpolnijo svoje dolžnosti in odgovornosti do beguncev. V današnjih spreminjajočih razmerah si urad visokega komisariata združenih narodov za begunce (UNHCR), ki opozarja na neodločljiva vprašanja glede zaščite beguncev, prizadeva za posodobitev konvencije in njenega protokola iz leta 1967. Že zdavnaj se je namreč pokazalo, da podpisniki ženevske konvencije ne ščitijo beguncev, ampak države. To je denimo razvidno iz harmonizacije ukrepov Evropske Unije, katerih cilj je zmanjšati število vlog za azil in pospešiti odstranjevanje neuspešnih prosilcev za azil (Fekete 2005). Po vsej Evropi prevladuje antiimigracijska kultura v parlamentih in programih strank, katerih posledica je kršenje človekovih pravic tistih, ki bežijo pred mučenjem, včasih celo smrtjo.

Proces harmonizacije ima za posledico preprečevanje vstopa v Evropsko Unijo nezaželenim skupinam ljudi na različne načine. Ti načini so povečanje števila držav, katerih državljani potrebujejo vizo za vstop v EU, uvajanje skupnih vizumskih postopkov, nalaganje obveznosti letalskim družbam, da preprečijo prevoz oseb, ki nimajo vstopnih vizumov. Letalske družbe so kaznovane, če policija odkrije »nelegalne« potnike. Da bi onemogočile večkratne vloge za

azil v različnih državah in hitreje in učinkovitejšo azilske postopke, vlade sprejemajo ukrepe pospešenega odločanja o vlogah za azil, in sicer tako, da so odločitve sprejete kar ob vstopu v državo; le okoli 10 % vlog za azil je sprejetih kot »pravih« (Eurasylum 2003). S tem želijo prosilcem za azil preprečiti potovanje iz ene države v drugo, ko iščejo najliberalnejši sistem. Prva država, v katero pridejo, jim mora dati azil ali jih odstraniti. Hkrati pa imajo države Evropske Unije po ženevski konvenciji o statusu beguncev iz leta 1951 mednarodno dolžnost in odgovornost priskrbeti razseljenim osebam zatočišče. Pravno sredstvo, s katerim se vlade izognejo kršitvi načela nevračanja (ki pomeni, da prosilcev za azil ne smejo vrniti tja, od koder so zbežali pred preganjanjem in kjer bi bila njihova varnost ogrožena), je priznanje začasnega zatočišča. Ta institucija onemogoči pridobitev polnega begunskega statusa. S pomočjo zlorabe izvršilne moči izigravajo mednarodna načela zaščite (Wells, Hoikkala 2004).

Svet Evrope je junija 2004 objavil navodila o minimalnih standardih glede postopkov za priznanje ali zavrnitev begunskega statusa v državah članicah; imenujejo jih »kvalifikacijska direktiva« (Svet Evrope 2004). Ta dokument je prestrašil organizacije, ki se zavzemajo za uresničevanje človekovih pravic. Evropski svet za begunce in pregnance (*European Council on Refugees and Exiles*) je evropska mreža nevladnih organizacij, ki pomaga prosilcem in prosilkam za azil) je komentiral, da »bi morali več ukrepov drastično dopolniti ali jih sploh odpraviti, da bi predlog ustrezal nacionalnim in mednarodnim načelom begunskega prava in človekovih pravic« (ECRE 2005: 2). Kvalifikacijska direktiva med drugim predlaga, da bi begunce »uskladili« v velikih begunskih taborih v njihovih regijah, dokler konflikt ne bi bil razrešen, in da bi prosilce za azil odstranjevali v »varne države« izven Evropske Unije, kjer bi potekal azilski postopek. Vprašanje je, kako definirati tretje »varne« države, zlasti z vidika spoštovanja človekovih pravic in sredstev, ki naj bi jih imele te države za izvajanje azilskih postopkov.

Eden od učinkov zaostrovanja restriktivnih ukrepov v EU je upadanje števila ljudi, ki iščejo zatočišče v evropskih državah (UNHCR 2004). To zmanjševanje števila prošenj za azil ni posledica upada potrebe po zatočišču, ampak posledica dejavnosti vlad, ki odvrtačajo morebitne

prosilce za azil. Mogoče je, da bo ta upad zgolj začasen, saj se bodo ljudje v nestabilnem svetu še naprej razseljevali.

ETIČNA NESPREJEMLJIVOST ZUNANJIH KONTROL

Nadzor in omejitve na državnih mejah, torej zunanje imigracijske kontrole, niso od nekdaj, ampak so jih vlade vpeljale v zadnjih sto letih, deloma iz ekonomskih in deloma iz nacionalističnih razlogov. Zdravorazumska razlaga je protislovna. Po njej potrebujemo imigracijske kontrole, saj bi bile naše države v nasprotnem primeru preplavljene z ljudmi z vsega sveta, še zlasti iz revnih držav. Ti ljudje bi zasedli naše službe, izželi naš sistem državne blaginje in povzročili velike socialne prevrate v obliki rasnih nemirov. Vendar to prepričanje o nujnosti imigracijske kontrole, ki zaustavlja naval ljudi iz razvijajočega se sveta, ni neizogibno. Imigracijska kontrola temelji na rasnih konceptih o ljudeh, ki jih dojemamo kot »druge«, ki niso »kakor mi« in so zato vir okužbe ali onesnaženja. To mišljenje je podprto z zamišljenimi delitvami na »domače« in »tuje«, »državljanec« in »tujec«, »nas« in »njih«. Skladno s temi binarnimi razmejitvami pridejo še druge: »civiliziran/neciviliziran«, »kultiviran/primitiven«, »razumski/čustven«, skratka vse, kar konstruira »drugega« kot tistega, ki ogroža in je hkrati podrejen. Imigracijska kontrola podpira predstavo o homogeni skupnosti, kjer imamo »mi« (domačini) skupen izvir, skupno kri. To seveda izkrivlja realnost, saj v večini držav živi mešanica številnih ljudstev zelo različnega izvira. Opravičevanje imigracijske kontrole temelji na vključujočih in izključujočih nacionalističnih argumentih, ki so neetični in jih v praksi niti ni mogoče realizirati. Z drugimi besedami, »pravična« ali nerazsistična imigracijska kontrola ne obstaja (Humphries 2002).

Nobena razpoložljiva raziskava ne potrjuje apokaliptičnih napovedi o navalu tujcev v primeru odprave imigracijske kontrole. Take napovedi izhajajo iz strahu, predsodkov in temeljijo na političnih računih (prim. Humphries 2004). Človeška populacija se je vedno gibala; etično nedopustno je omogočiti popolno svobodo nekaterim in močno omejiti druge. V globaliziranem svetu je gibanje ljudi običajen proces, ki izhaja iz socialno-ekonomskih razmer in

transnacionalnih življenjskih slogov in identitet. Kljub temu je stališče o odprtih mejah še vedno manjšinsko (Hayter 2000). Do nedavnega je veljalo za fantastično, naivno in neuresničljivo. Vendar je generalni sekretar združenih narodov leta 2003 spodbudil ustanovitev globalne komisije za mednarodne migracije, da bi oblikovala predloge za koherenten in globalen odgovor na migracijska vprašanja. Njeno poročilo vsebuje resne razmisleke in vizijo migracij brez omejitev, za svobodno gibanje ljudi po vsem svetu (Pécoud, Guchteneire 2005). Po drugi strani pa je EU izdala direktivo, ki zaostruje kriterije, na podlagi katerih lahko države članice podelijo oziroma zavrnejo begunski status. Zunanji imigracijski kontroli v naših državah ni videti konca in v tem trenutku nič ne kaže, da bi bile evropske pa tudi druge države pripravljene obravnavati gibanje ljudi kot človekovo pravico.

NOTRANJA KONTROLA IN VLOGA STROKOVNJAKINJ IN STROKOVNJAKOV JAVNEGA SEKTORJA

Tisti, ki jim je dovoljeno vstopiti v EU in vložiti vlogo za azil, naletijo na zavračanje in izključevanje. Vlade so vse manj zainteresirane za pravice, sočustvovanje in enako obravnavo in vse bolj za omejevanje in izključevanje, ki imata več dimenzij:

- zanikanje sprejete ravni materialne prekrbljenosti in socialne pomoči
- zanikanje splošno sprejetih pravic, med njimi socialnih pravic
- onemogočanje pozitivno vrednotenega statusa in identitete (Burden, Hamm 2000).

Te načine izključevanja krepijo mediji in politiki, ko predstavljajo prosilce in prosilke za azil tako, kakor da »zlorablajo« azilski sistem in »izžemajo« državo blaginje, ali kar kot »kriminalce«. Večina držav Evropske Unije jim ponudi materialno pomoč, ki je pod uradnim pragom revščine. Da lahko dobijo vsaj to, se morajo podrediti sistemu prisilne razselitve brez možnosti izbire prebivališča, rednega javljanja, izključenosti s trga delovne sile. Lahko jim vzamejo prstne odtise, jih pridržijo brez sodnega naloga ali elektronsko etiketirajo (na nogo ali zapestje jim pritrdijo elektronsko napravo, tako da lahko centralna kontrolna postaja sledi njihovem gibanju).

V Veliki Britaniji sta oblike pomoči, ki jo prejmejo prosilci in prosilke za azil, raziskali ugledni nevladni organizaciji *Oxfam* in *Refugee Council*. Njuno poročilo potrjuje, da so prosilci za azil prisiljeni živeti na stopnji revščine, ki je za »civilizirano« družbo nesprejemljiva (*Refugee Council, Oxfam 2002: 1*). V okviru raziskave so intervjuvali 40 organizacij, ki delajo s prosilci za azil, in ugotovili, da imajo ljudje komaj dovolj denarja, da kupijo hrano, ki je po kvaliteti in količini še primerna, nekateri pa imajo izkušnje lakote in slabega zdravja. Večinoma si ne morejo kupiti oblačil in čevljev, ki bi jih obvarovali pred mrazom, niti šolskih uniform.

Kaj so torej dileme in vprašanja, ki jih imajo strokovne delavke v zdravstvenih in socialnih službah? O katerih praksah in etičnih vprašanjih je treba (ponovno) razmisliti? Kakšen bi moral biti odgovor zaposlenih na zahteve po notranjem imigracijskem nadzoru v zdravstvu in socialnem varstvu, ki so le hrbtna stran imigracijske politike?

Strokovni delavci in delavke v imenu države izvajajo ukrepe, s katerimi različno obravnavajo ljudi. Čeprav verjamemo v predano strokovno delo, ki prispeva k zmanjševanju trpljenja in povečanju kvalitete življenja uporabnikov, pa se moramo zavedati, da vse oblike socialnovarstvenega sistema vsebujejo koncepte tako *inkluzivne* kakor *izključevanja*. Strokovni delavci in delavke zato delujejo tudi kot čuvarji, vratarji, ki nadzirajo dostop do resursov in odločajo, komu je treba pomagati in pod kakšnimi pogoji. Prakse v Evropi se pri obravnavi prosilcev za azil vse bolj harmonizirajo, in sicer tako, da odvrčajo ljudi. S harmonizacijo, ki zmanjšuje vsakršno pomoč, bodo vse države postale enako neatraktivne za ljudi, ki bežijo pred preganjanjem. V tem smislu vsi delujemo politično, naj se tega zavedamo ali ne.

Strokovno delo v zdravstvu in socialnem varstvu na področju prosilcev za azil je delo z najrevnejšimi med revnimi; je delo z ljudmi, ki večinoma trpijo hujše pomanjkanje kot večina deprivilegiranih uporabnikov socialnih služb in pacientov v zdravstvenem sistemu. Kljub temu je strokovnim delavcem in delavkam eksplicitno naloženo uveljavljanje imigracijskih pravil (*Christie 2002, Humphries 2004 a*). Urad britanskega vladnega ministrstva za notranje zadeve zahteva sodelovanje pri nadzoru dostopa do izobraževalnih institucij in zdravstvenih in socialnih

služb s pomočjo preverjanja dokumentacije. S tem želi urad zagotoviti, da pomoč in storitve prejmejo samo tisti, ki so do njih upravičeni; tiste, ki niso upravičeni, pa morajo strokovni delavci prijaviti. Urad ministrstva za notranje zadeve je poudaril, da morajo pri tem sodelovati vsi državni sektorji, da bi preprečili zlorabe služb in pomoči, s čimer so potisnili strokovne delavce in delavke v nadzorovalno (polijsko) vlogo (*Humphries 2002 a*). To se dogaja tudi v drugih evropskih državah.

Kakšen pa je odgovor socialnih in zdravstvenih strokovnih delavk na take zahteve pri delu s prosilci in prosilkami za azil? Podatki kažejo, da je bilo zelo malo upora proti taki vlogi, ki dejansko krši etični kodeks. Ta namreč zahteva, da strokovne delavke ponudijo pomoč takrat, ko jo ljudje potrebujejo, ne glede na njihove osebne značilnosti ali njihov status. V celoti gledano je odgovor strokovnjakov protisloven, z redkimi primeri dobre prakse, ki nasprotujejo sodelovanju v zatiralskih politikah. Več študij s področja socialnega dela v Veliki Britaniji ugotavlja, da:

- socialne delavke in delavci v glavnem še vedno ne jemljejo resno imigracijskega zakona in njegovih negativnih posledic za uporabnike socialnih služb
- so službe slabo koordinirane
- se socialne delavke in delavci vedejo, kot da področje dela s prosilci in prosilkami za azil ni njihova stvar
- se socialne delavke in delavci aktivno izogibajo svoji odgovornosti (gl. *loc. cit.*)

Najzanesljivejši vir podpore prosilcem za azil so nevladne organizacije, še zlasti begunske skupine za podporo (to so prostovoljne skupine oziroma službe, v katerih delajo plačane ali neplačane osebe, ki so tudi same prosile za azil ali pa imajo izkušnjo tesnega sodelovanja s prosilci za azil), zlasti tiste, katerih izvir je podoben izviru prosilcev. Državne službe se že nagibljejo k temu, da bi v celoti prepustile to področje dela nevladnim organizacijam. Raziskava, opravljena v severozahodni Angliji, je pokazala, da so begunske skupine za prosilce in prosilke za azil pogosto edine podporne službe, s katerimi so v stiku, in da so glede nasvetov, informacij in socialne pomoči v celoti odvisni od teh skupin. Zaposleni v teh službah so povedali, da v državnem sektorju vztrajajo, da to ni njihova stvar (*loc. cit.*).

V okviru raziskave sem opravila intervjuje

z zaposlenimi v skupnostnih službah na področju duševnega zdravja in osnovne zdravstvene oskrbe, da bi ugotovila, kako so se te službe odzvale na potrebe prosilcev za azil (*loc. cit.*). Britanska vlada je razglasila skrb za duševno zdravje za eno od treh najpomembnejših prioritet na zdravstvenem področju. Nacionalni načrt zdravstvenih služb prepoznava begunce in prosilce za azil kot eno najbolj ranljivih skupin. Med cilji nacionalnega načrta zdravstvenih služb je spodbujanje sodelovanja med različnimi službami, kot so splošne zdravstvene ambulante in skupnostne službe na področju duševnega zdravja. Poskusi takega sodelovanja so imeli različne uspehe oziroma neuspehe. Zaposleni so v skupinskih intervjujih povedali, da je duševno zdravje beguncev pereč problem, ker je tveganje samomora med njimi precej visoko, in menili, da je njihova pomoč, ki temelji na strokovni dolžnosti, da ocenijo tudi potrebe, ki izhajajo iz duševnega zdravja, premajhna. Poudarili so pomanjkanje prevajalcev in zlasti potrebo, da so prevajalci psihološko usposobljeni. Vendar tudi sami strokovni delavci na področju duševnega zdravja ne vedo dovolj o posttravmatskem stresnem sindromu. Ponudijo lahko le kratkotrajne oblike pomoči, medtem ko prosilci za azil potrebujejo dolgotrajnejše oblike pomoči, poleg tega pa da je v nekaterih kulturah psihiatrična pomoč tako ali tako nedomač koncept. V celoti je prevladoval občutek odpora do dela s prosilci za azil, ne glede na uradno določene dolžnosti. Tako v intervjujih s strokovnjaki kot v intervjujih s prosilci za azil je zmeraj znova prišla na dan tema depresije; jasno se je pokazalo, kako potrebna bi bila podpora služb na področju duševnega zdravja. Depresija ni zgolj posledica preživete travme in drugih izkušenj pred katerimi so zbežali, ampak tudi tega, da so v novi državi ostali brez podpore, brez službe, da trpijo vsakdanji rasizem, socialno osamitev, nadlegovanje imigracijskih uslužbencev, da živijo pod grožnjo deportacije, da nimajo perspektiv za prihodnost, saj ne vedo, kdaj in ali sploh se bodo lahko umestili v novo družbo in ali bodo lahko še kdaj videli svoj dom.

Ne smemo spregledati, da so strokovne delavke in strokovni delavci preobremenjeni z delom, ki ima pogosto majhno družbeno vrednost, in da nočejo delati s skupinami, ki so še posebej podcenjevane in o njih prevladuje mnenje, da si tako ali tako ne zaslužijo podpore in pomoči.

Po drugi strani se bojijo, da ne bodo razumeli ljudi, da z njimi ne bodo mogli komunicirati, da se bodo izkazali kot nekompetentni na tem področju dela, ker za to niso posebej usposobljeni, niso si pridobili veččin za delo s prosilci za azil. Programi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo in druge skrbstvene poklice se le zelo počasi razvijajo v smer, ki upošteva potrebe prosilcev za azil, prav tako pa je v izobraževalnih programih le malo akademskega dela na tem področju. Potrebe po usposabljanju, ki upošteva medkulturni značaj družb 21. stoletja, so velikanske. Od tako zastavljenega izobraževanja bi imeli korist vsi strokovni delavci in delavke v zdravstvu in socialnem varstvu.

ŽENSKE

Prosilke za azil so pogosto nevidne. Če ženska pripotuje s partnerjem, je obravnavana njegova vloga za azil, ne njena. Sama je kot dodatek, čeprav bi mogoče pravica do zaščite izhajala iz njenega osebnega primera. Če njena vloga za azil ni obravnavana in se partnerska zveza konča, jo lahko doleti deportacija. Alternativa je, da ostane v partnerski zvezi, ki je lahko nesrečna ali celo nasilna. Nekatere prosilke za azil v takih primerih pobegnejo v varno hišo, vendar le redke. Strokovnjakinje v zdravstvu in socialnem varstvu bi morale biti sposobne prepoznati njihove potrebe kot specifične potrebe žensk in ne le kot mater ali partnerk.

Prosilke za azil lahko imajo izkušnjo preganjanja, ki je povezana z njihovim spolom ali ki je specifična za njihov spol. Lahko da je njihovo trpljenje posledica zatiranja in preganjanja, ki ga doživlja moški sorodnik, lahko da so bile prenašalke sporočil ali so skrivale disidente, člane opozicije ipd. Lahko da so bile preganjanje kot ženske - s pomočjo posilstva, genitalne mutilacije ipd. ali pa zato, ker se niso podredile normam obnašanja, ki so obvezne za ženske. V državi, kjer iščejo zatočišče, pogosto nimajo priložnosti, da bi te izkušnje preganjanja s kom delile. Veliko njihovih problemov - npr. rasizem, revščina, pomanjkanje - pa izhaja iz njihovega prihoda v novo državo (Ferguson, Barclay 2002). Novejša raziskava je pokazala, da so prosilke za azil (med njimi tudi strokovne delavke - učiteljice, zdravnice, medicinske sestre, kemijske delavke) zaskrbljene zaradi socialne

izolacije, revščine, brezposelnosti in zaradi tega, ker ne morejo nadaljevati svojega poklica (Humphries *et al.* 2005). Zelo pomembno je, da se strokovne delavke zavedajo potreb žensk in da jih obravnavajo prioritarno. Zagotoviti jim morajo namestitve, ki jih ne bo pahnila v še bolj ranljiv položaj, zagotoviti jim morajo dostop do služb in storitev, omogočiti, da izrazijo svoje skrbi in težave, in jih spodbuditi k novemu začetku. Čeprav so prošilke za azil ranljive, so pogosto izkazale odločnost, da so njihovi primeri slišani in obravnavani resno, še zlasti ko gre za vlaganje pritožb na zavrtno vlogo za azil. Moja raziskava zajema primere odzivov na zatiralsko politiko, katerih pobudniki so bili prošilci in prošilke za azil. Akcije so bile osredotočene na njihove razmere, temeljile so na njihovem znanju in definicijah tega, kar potrebujejo, in vključevale njihove ideje glede strategij boja za pravice. Tisti, ki jih podpiramo, prinašamo večšine in strokovno znanje z različnih področij, nekateri imajo vpliv na vladni ravni, vsi pa delamo skupaj in z istim namenom.

OTROCI

Delo z otroki je eno ključnih področij dela. Vse države članice EU imajo do otrok zelo podobne dolžnosti, tudi do otrok, ki so prošilci za azil in so brez spremstva odrasle osebe. Države članice so podpisnice konvencije združenih narodov o otrokovih pravicah. Vendar so nekatere države (med njimi Velika Britanija) precej oddaljene od resničnega spoštovanja konvencije. Velika Britanija ohranja predpise azilne in imigracijske zakonodaje tudi v primeru otrok; konvencija o otrokovih pravicah ne sme posegati na področje nacionalne imigracijske in azilne zakonodaje ali zakona o državljanstvu. Učinki tega izogibanja doslednemu spoštovanju konvencije so šokantni in za otroke pogubni. To pomeni, da lahko zapirajo otroke v centre za tujce, v institucije za mladoletne prestopnike, včasih celo v zapore za odrasle. Pogosto so najprej obravnavani kot prošilci in prošilke za azil in šele potem kot otroci. Torej je imigracijska zakonodaja nad pravicami otrok, pravno načelo, ki na prvo mesto postavlja »otrokovo največjo korist«, se ne uresničuje. Uradno prepoznavanje »otroka - prošilca za azil brez spremstva odrasle osebe« pomeni, da je ta oseba (otrok) upravičena do enakih pravic,

kot jih imajo otroci, ki so državljani. Zato je odločanje o tem statusu izredno pomembno in ima za konkretne posameznike in posameznice daljnosežne posledice. Vendar je v Veliki Britaniji proces uradnega prepoznavanja »otroka brez spremstva« pravzaprav ugibanje. Če je ta status otroku priznan, ima pravico do posebnega skrbstvenega režima. V tem primeru so za otroka odgovorne lokalne oblasti in ima pravico (tako kakor v drugih državah EU) do namestitve, podpore, vključitve v izobraževalni proces in zdravstvene oskrbe. Če je odločeno, da oseba ni otrok, ampak odrasli prošilec za azil, ima manj pravic. V Veliki Britaniji smo zaskrbljeni glede postopkov, s pomočjo katerih se odloča, ali je oseba otrok, saj gre, kot rečeno, bolj za ugibanje. Kadar osebe nimajo dokumentacije, iz katere je razvidna njihova starost, morajo imigracijski uradniki in socialne delavke sami oceniti njihovo starost. Podatki kažejo, da gre pri tem za »kulturo nejevernosti« - uradniki najprej pomislijo, da oseba laže, in opustijo načelo presoje dvoma v korist mladostnika. O mladih med 15 in 18 letom pediatri opozarjajo, da je njihovo starost težko oceniti, saj se napake v oceni gibljejo do pet let v obe smeri. Nekatere lokalne oblasti dodelijo osebi, za katero verjamejo, da ima 18 let ali več, namestitev brez podpore, to pa poveča mladostnikovo ranljivost za izkoriščanje in nasilje. Strokovne delavke in delavci navadno ne uporabljajo načela presoje dvoma v korist mladostnika.

Tudi če so mladostniki uradno prepoznani kot otroci brez spremstva, se zgodi, da jim dodelijo namestitev brez vsakršne podpore. Britanski begunski svet (*Refugee Council*) je izrazil zaskrbljenost zaradi namestitev, ki vključujejo zgolj posteljo in zajtrk, in namestitev v »hostelih«, ki so utesnjeni, prenatrpani, neprimerno opremljeni (lahko so brez tople vode ali ogrevanja) in kjer morajo mladostniki živeti skupaj z odraslimi, ki za skupno bivanje niso nujno primerni. Stanley (2001) je opisala primer dobre prakse, kjer je šlo za napol neodvisno namestitev; mladostniki so bili nameščeni v samostojni enoti, socialna delavka pa je bila na voljo 24 ur. Za to so poskrbele nevladne organizacije in ne vladne službe. Nujno bi potrebovali več takih namestitev.

Seveda so otroci najbolj ranljiva skupina, tudi tisti, ki pridejo s starši. V Veliki Britaniji ti starši dobijo manj socialne podpore za svoje otroke, kakor je dobijo ostali starši - ne pripa-

dajo jim nikakršne doklade ali socialna pomoč zaradi otrok. Britanski parlament je nedavno (v letu 2004) sprejel akt, s katerim je umaknil vso socialno pomoč neuspešnim prosilcem za azil oziroma tistim, ki ne sodelujejo pri svoji deportaciji iz države. To jih izpostavi pomanjkanju, čemur lahko sledi oddaja otrok v rejo. Za strokovne delavce in delavke to pomeni, da bodo otroke nameščali v rejo zgolj zaradi revščine staršev, to pa je situacija, ki jo je želel zakon o otrocih iz leta 1989 še posebej odpraviti. Amnesty International (2000) je komentiral, da je to eno redkih področij britanske zakonodaje, kjer načelo »največje koristi za otroka« ni upoštevano in zaščita otroka ni največja skrb.

SKLEP

Čeprav primeri in diskusija v tem članku izhajajo iz britanskih izkušenj, so učinki harmonizacije imigracijskih in azilskih politik EU povsod enaki ali podobni. Gre za uveljavljanje nehumanih ukrepov in politik, kar ima tudi podobne implikacije za strokovno delo. Socialni in zdravstveni delavci in delavke so zavezani antidiskriminacijskemu načelu in praksi, ki nasprotuje zatiranju in pomaga tistim, ki potrebujejo pomoč, ne glede na njihov spol, razredno in etnično pripadnost, barvo kože, seksualnost, hendikepiranost, starost ali državo izvira. V članku sem zagovarjala tezo, da imigracijska politika diskriminira v vseh pogledih, ki jim strokovno socialno delo nasprotuje. Bogati in beli ljudje imajo najmanj problemov pri vstopu v države EU. Izključevanje temelji na nacionalističnih konstrukcijah določenih skupin kot »drugih«, »ne-naših«, »tujih«. Imigracijske politike obravnavajo ženske kot pripete moškim ali odvisne od njih. Geji in lezbijke so obravnavani drugače kot heteroseksualni pari. Mladi prosilci in prosilke za azil nimajo enakih socialnih pravic in niso deležni enake obravnave kot mladi državljani in državljanke. Navedla sem primere, ki kažejo na zatiralsko prakso strokovnih delavk in delavcev, še zlasti socialnih delavk v Veliki Britaniji. Ozaveščen, reflektiran in etični strokovni pristop bi bil tak:

- Razume imigracijsko kontrolo kot samo po sebi rasistično in zato v nasprotju s strokovnimi ideali. Zagovarja pozicijo odprtih meja.
- Upira se politiki izključevanja in policijsko nadzorovalni vlogi, ki je vsiljena strokovnim

delavkam.

- Premisli in vzame zares etične in moralne implikacije imigracijskih praks in zakonodaje.
- Poudarja, da imajo socialne in zdravstvene delavke dolžnost informirati in izobraziti se o imigracijski politiki in o potrebah prosilcev in prosilk za azil.
- Aktivno se zavzema za več sredstev in virov (za prevajalce, specializirane službe ipd.).
- Zavzema se za študijsko in izvenštudijsko usposabljanje, ki bi okrepilo kritiko imigracijskih politik in praks.
- Sodeluje s strokovnjaki in strokovnjakinjami iz sorodnih disciplin.
- Postavlja potrebe žensk v središče in jih obravnavati prioriteto.
- Spodbuja vključitev v kampanje, ki jih organizirajo prosilci in prosilke za azil.
- Obravnava otroke – prosilce in prosilke za azil najprej kot otroke.
- Priznava dvom o starosti mladostnikov in mladostnic v njihovo korist in verjame njihovim izpovedim.
- Zavzema se za kolektivno in mednarodno delovanje.

Je praksa na področjih socialnega varstva in zdravstva nujno podrejena političnim in ekonomskim spremembam v globalnem in domačem kontekstu? Sami o sebi radi verjamemo, da sledimo zgolj strokovnim idealom o resnični vrednosti vsakega človeškega bitja in nujnosti uresničevanja njegovih oziroma njenih človekovih pravic. Toda ali to tudi res počnemo? Obstajajo primeri, ko so se strokovne skupine uprle opravljanju vsiljenih zatiralskih vlog. Na osrednjem letnem srečanju so medicinske sestre britanskega kraljevega kolidža v letu 2004 izglasovale odločitev, da se uprejo praksam, ki kakor koli kaznujejo tiste, ki iščejo zatočišče (RCM 2004). Britanska zveza socialnih delavk in delavcev se je zavezala, da bo podprla vsakega socialnega delavca in delavko, ki bi se uprla svojemu delodajalcu, če bi ta vztrajal pri uveljavljanju tistega dela azilske politike, ki ima za posledico oddajanje otrok prosilcev za azil v rejo zaradi revščine in pomanjkanja (BASW 2004). Irska nacionalna zveza učiteljev in učiteljic je opozorila na deportacije učencev in učenk in na iskanje neuspešnih prosilcev za azil v šolah (Irish Examiner 2005). Britanska univerza in zveza univerzitetnih učiteljev in učiteljic je nedavno izrazila nasprotovanje imigracijski kontroli (NATFHE 2005).

Poti naprej obstajajo. Delujemo lahko individualno, kolektivno in v mednarodnem kontekstu. Vse evropske države so glede migracijske kontrole soočene s podobnimi problemi, na katere opozarja ta članek. Socialne in zdravstvene

ne delavke nagovarjam, da razmislijo o poteh naprej, da reflektirajo svojo prakso in etične odgovornosti ter se zavzamejo za spremembe.

Prevedla Jelka Zorn

LITERATURA

- AMNESTY INTERNATIONAL (2000), *Most vulnerable of all: The Treatment of Unaccompanied Refugee Children in the UK*. London: Amnesty International UK.
- BASW (2004), *Professional Social Work*. Maj 2004. Birmingham: British Association of Social Workers.
- BURDEN, T., HAMM, T. (2000), Responding to socially-excluded groups. V: J. PERCY-SMITH (ur.), *Policy Responses to social Exclusion: Towards Inclusion*. Buckingham: Open University Press.
- CRDU (1994), *UK Agenda for Children*. London: Children's Rights Development Unit.
- CHRISTIE, A. (2002), Asylum seekers and refugees in Ireland: questions of racism and social work. *Social Work in Europe*, 9, 1: 10-17.
- COHEN, S. (2003), *No One is Illegal*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- ECRE (2005), Comments from the ECRE on the Amended proposal for a Council Directive on minimum standards and procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status, as agreed by the Council on 19 November 2004, Bruselj: European Council on Refugees and Exiles.
- EURASYLUM (2003), Asylum applications and recognition of asylum seekers in the European Union. <http://www.eurasyllum.org/portal/docs/statistics.doc>
- EUROPEAN COUNCIL (2004), Amended proposal for a Council Directive on minimum standards on procedures in Member States for granting and withdrawing refugee status. 14203/04 Asile 64, 9. november 2004.
- FEKETE, L. (2005), *The Deportation Machine: Europe, Asylum and human Rights*. London: Institute of Race Relations.
- FERGUSON, I., BARCLAY, A. (2002), *Seeking Peace of Mind: The mental Health Needs of Asylum Seekers in Glasgow*. Stirling: University of Stirling.

- HAYTER, T. (2000), *Open Borders: The Case against Immigration Controls*. London: Pluto Press.
- HUMPHRIES, B. (2002), Fair immigration controls - or none at all? V: S. COHEN, B. HUMPHRIES, E. MYNOTT (ur.), *From Immigration Controls to Welfare Controls*. London: Routledge.
- (2002 a), From welfare to authoritarianism: The role of social work in immigration controls. V: S. COHEN, B. HUMPHRIES, E. MYNOTT (ur.), *From Immigration Controls to Welfare Controls*. London: Routledge.
- (2004), Taking sides: Social work research as a moral and political activity. V: R. LOVELOCK, K. LYONS, J. POWELL (ur.), *Reflecting on Social Work: Discipline and Profession*. Aldershot: Ashgate.
- (2004a), Refugees, welfare, asylum seekers and social work. V: D. HAYES, B. HUMPHRIES (ur.), *Social Work, Immigration and Asylum*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- HUMPHRIES, B., KHAN, F., DAVIS, P., ROSE, N. (2005), *Labour Lost: Experiences of Refugees and Asylum Seekers with Permission to Work, in Seeking Employment in North West England*. Warrington, UK: North West Development Agency.
- NATFHE (2005), Motion passed at Annual General Meeting. London: National Association of Teachers in Further and Higher Education. <http://www.natfhe.org.uk> (5. 2. 2005).
- NEVINS, J. (2002), *Operation Gatekeeper: The Rise of the 'illegal' Alien and the Making of the US-Mexico Boundary*. New York: Routledge.
- PÉCOUD, A., GUCHTENEIRE, P. de (2005), *Migration Without Borders: An Investigation into the free Movement of People*. Ženeva: Global Commission on International Migration.
- REFUGEE COUNCIL, OXFAM (2002), *Poverty and Asylum in the UK*. London: Oxfam, Refugee Council.
- RCM (2004), Motion passed at Annual General Meeting, May 2004. London: The Royal College of Midwives. <http://www.rcm.org.uk> (3. 4. 2005).
- STANLEY, K. (2001), *Cold Comfort: Young Separated Refugees in England*. London: Save the Children.
- THOMAS, R. A. L. (2005), Biometrics, international migrants and human rights. V: *Global Commission on International Migration*. Ženeva: Global Migration Perspectives, št. 17.
- UNHCR (2004), *Asylum Statistics, 2nd quarter*. Ženeva: UNHCR.
- WELLS, M., HOIKKALA, S. (2004), A comparison of two European resettlement programmes for young separated refugees. V: D. HAYES, B. HUMPHRIES (ur.), *Social Work, Immigration and Asylum*. London: Jessica Kingsley Publishers (178-200).

- Hunter, T. (2000). *Open Borders: The Case Against Immigration Controls*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2003). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2004). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2005). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2006). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2007). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2008). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2009). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2010). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2011). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2012). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2013). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2014). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2015). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2016). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2017). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2018). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2019). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2020). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2021). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2022). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2023). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2024). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.
- Hunter, T. (2025). *Immigration Controls: A Case Study in the UK*. London: Verso Press.

Silke Bercht

OD KOD DRUŽBENO ZAVRAČANJE PROSILCEV ZA AZIL

UVOD

Pribežniki in begunci so vedno vsaj deloma razosebljeni, obravnavani kot »motnja«. Z vključitvijo v različne institucije so deloma preskrbljeni in zamejeni. Z njimi se ne začnejo ukvarjati samo organi pregona, temveč tudi socialne delavke in delavci, pedagogi, različni animatorji in medicinsko osebje. Kljub njihovi transformaciji v »socialni problem« in »breme globalizacije« pa le redko kdo ve ali hoče vedeti, da so številni pribežniki in begunci preživeli politično mučenje in so zato dolgotrajno travmatizirani. Avtorica analizira psihoanalitični koncept travme in poznejše interpretacije travme in postravmatskega stresnega sindroma. Analizira razmerja med mučiteljem in mučenim, prikaže osebne strategije za izhod iz travmatične situacije in posledico mučenja, ki je travma za vse življenje. Opozori tudi na nadaljevanje travmatičnih izkušenj med begom, čakanjem na azil in srečevanjem z novim okoljem države gostiteljice. Predlaga, da strokovno osebje v azilnih domovih in drugih institucijah, ki se ukvarjajo z begunci in prosilci za azil, pridobi več znanja o posledicah preživetih travm in o notranjem svetu oseb, ki so preživele mučenje.

RAZNOVRSTNE PRAKSE MUČENJA

Mučenje, ki obstaja že od nekdaj, je tudi danes razširjeno po vsem svetu. Države so pobudnice mučenja, izvajajo ga in dopuščajo. Z mučenjem družba že od nekdaj zatira drugega in druge, z njim vzdržuje in zagotavlja oblast. Namen mučenja in njegovih izvajalcev je predvsem psihični zlom posameznika s pomočjo predstavljenih in nepredstavljenih metod, na vseh mogočih delih

telesa, posledica tega pa je družbena otrplost v kolektivnem strahu. Zato mučenje razkriva nekoliko širši pogled v to, kar intimno povezuje človeške družbe.

Za človeka, ki je bil izpostavljen mučenju, je to skrajno travmatična izkušnja. Zanj je značilna izguba sebe in sveta; človek v tej situaciji doživi nekaj, kar je bilo zanj dotlej nepredstavljivo. Ponižanje, izničenje in pohabljanje pušča na vseh ravneh človeške biti globoke sledi, ki se lahko telesno in/ali duševno izrazijo na zelo različne načine. Človek zmeraj poskuša izpovedati in odgnati bolečine in izkušnje. Sram, krivda, obupano nezaupanje do sebe in sveta so zanj pogosto osrednja življenjska občutja. Če se ljudje, ki so preživeli mučenje, odločijo za beg iz domovine in iščejo pribežališče v Nemčiji¹, imajo zelo malo možnosti, da jih bo država zaščitila, ker je izbira institucij za psihosocialno pomoč za begunce, migrante in migrantke pomanjkljiva, njihov pregon pa se nadaljuje na pravni in institucionalni podlagi. S svojo vse bolj restriktivno azilsko politiko govori Nemčija skupni evropski jezik zapiranja vrat. Ljudi, ki so preživeli mučenje, zavrne že na mejah. Če se jim posreči vstopiti, jih zavrnete družba in politika. Nastanitev v izoliranih in dostikrat človeka ne vrednih zbirnih centrih, postopki zasliševanja na azilnih uradih, prepoved dela, sovražni napadi na tujce in grožnje z izgonom krepijo njihove občutke nemoči in brezpravnosti, kar neredko sproži retravmatizacijo. Pri skrajno travmatiziranih ljudeh se zabriše dozvedno jasno razmerje med domišljijo in realnostjo. Izkušnje spremenijo tisto, kar se je dotlej zdelo nerehalno, v polje resnice, ki se zdi nevzdržna.

Znana judovska pisateljica Primo Levi in Jean Améry, ki sta preživela Auschwitz, sta si vse življenje prizadevala obvladati izkušnjo mučenja.

Oba sta naredila samomor. Izpričala sta, kako so ta doživetja nasilja korenito in odločilno znamenovala njuno življenje. Sama sem hotela najti jezik, s katerim bi bilo mogoče občutiti ljudi, ki imajo te grozljive izkušnje. Pomembno je bilo najti jezik, ki predre to, kar psihoanalitičarka Ilse Grubrich Simitis (1966: 59) imenuje »zavračanje podoživljanja«, ko gre za stik s skrajno travmatiziranimi ljudmi. Vselej pa so te izkušnje nedoumljive. Jean Améry (1966: 59) opozori na to mejo: »Bolečina je bila, kjer je bila. Več kot to ni mogoče povedati.«

O POJMU TRAVMA

Pojem travma je postal vsenavzoč. Zdi se, da je lahko v življenju domala vse »travmatično«. S tem pojmom v vsakdanji govorici mislimo vse obremenjujoče in neprijetne dogodke, ki jih zajame pojem travma. Poleg tega je travma postala kulturni fenomen, ki je prodril v filozofske in teoretske diskurze, kjer s tem pojmom pojasnjujejo, kako se ubesedijo dogodki, ki jih ni mogoče integrirati v subjektivno in zgodovinsko vednost (cf. Weigel 1999: 51). V tradicionalni medicini je travma telesna poškodba zaradi zunanje vpliva. V začetku 19. stoletja so v tem pomenu prevzeli izraz v psihiatričnem in nevrološkem raziskovanju, z njo pa so opisovali telesno in duševno stanje, ki ga povzroči hud in nepričakovani šok, na primer nesreča – torej dogodek, ki ni imel nobene zveze z dotodanjim življenjem prizadetega (cf. Zepf et al. 1986: 126). Potemtakem gre na začetku pri travmi vedno za posebno zvezo med zunanjim dogodkom in njegovim specifičnim škodljivim delovanjem. To pokaže tudi etimološki premislek. Grška beseda »trauma«, ki je izpeljanka iz glagolov »troein« (predreti, raniti) in »terein« (drgniti, zdrobiti, mučiti, strašiti), prvotno pomeni rana, poškodba in označuje tisto, do česar je že prišlo, kar se je že pripetilo. Beseda travma govori tudi o samem dogodku in ga opiše kot dejanje od zunaj, ki je lahko za koga tako močno in intenzivno, da rani, za koga drugega pa je lahko tako, ker rani. Hkrati beseda implicitno govori o poškodovancu, ki je bil ranjen, ker je bil nezaščiten, nemočen in nezmožen obrambe.

Že v sami besedi se torej prepletata sproženo in povzročeno, vzrok in delovanje, kar na referenčnem polju travme nakazuje kompleksen

sklop delovanja. Toda šele z zgodovinskim razvojem teorij nevrose pri hysteriji, ki je bila konec 19. stoletja zelo razširjena bolezenska slika, je ta prepletenost dobil pomen. Tematiziral jo je Sigmund Freud, ko se je osredotočil na delovanje zunanjega v notranjosti. Pojma travme ni razumel izključno fiziološko, ampak ga je prenesel v polje psihološkega.

FREUDOV KONCEPT PSIHIČNE TRAVME

Freud razume psihično travmo kot notranjo, neopisljivo situacijo, ki se na telesni ravni izraža s stopnjevanjem razrvanosti. To dogajanje imenuje »psihični vtis« in ga pozneje specificira kot »žalitev«, »udarec in podobno« – kot nekaj, kar ljudi napade ali naskoči. Pri nastanku travme se osredotoči na součinkovanje zunanjega in notranjega ter pojasni: »Kadar torej iz kakršnega koli razloga ne more priti do reakcije na psihično travmo, se iz istega razloga zadrži tudi njen prvotni učinek in če človek ne more 'odreagirati' in se s tem znebiti naraščajočega dražljaja, obstaja možnost, da zanj postane ta dogodek psihična travma« (Freud [1893] 1971: 21).

V zvezi s tem Freud pojasni več stvari; psihična travma je zdaj afektivno nabit odgovor na zunanji dogodek. Da bi ga obvladali, se mora sprostiti celotna razrvanost, ki jo dogodek povzroči. Za Freuda je dejanje »najbolj adekvatna reakcija« (*ibid.*), poleg nje pa beseda, ki je po njegovem mnenju nadomestno dejanje in »asociativno premagovanje« (*ibid.*). Če ni možnosti katarze, ostane travma še naprej v človeku. Zaradi velikosti dražljaja ga jaz v običajni, posamezniku lastni časovni enoti ne more obvladati (Nunberg 1959: 359).

V tem kontekstu izdelana »teorija zapeljevanja«, ki jo je Freud dokončal med letoma 1895 in 1897, velja v psihoanalitični teoriji za prvi koncept psihične travme in v zgodovini znanosti in različnih teorij travme za začetek razmišljanja o tem, da so lahko psihični simptomi rezultat travmatičnih izkušenj (cf. Sachsse, Venzlaff, Dulz 1997: 4).

Freud takoj nato konkretizira notranji mehanizem, ki pusti jaz nezaščiten in je zaradi prepletenosti z zunanjim dogajanjem temelj travme. Že prej sem omenila, da je Freud od začetkov oblikovanja psihoanalitične teorije pripisal nastanek in ohranitev travme nerazre-

šenemu naraščanju dražljaja. To misel razširi s konceptom ščita pred dražljajem. Izhaja iz tega, da se morajo dražljaji, ki nenehno obkrožajo človeka od zunaj in znotraj, podvreči pravilom. zato da se zagotovi smiselnost in stabilnost. Meni, da so čutila varovalo, ki brani organizem pred učinkom premočnih zunanjih dražljajev. To varovalo imenuje »dražljajski ščit« (Freud [1920] 1987: 266). »Dražljajskega ščita«, ki bi varoval navznoter, pa ni. Po Freudovem mnenju neadekvatne notranje dražljaje obravnavamo in se pred njimi branimo tako, kakor če bi prišli od zunaj. Toda čutila ne razberejo vzorcev dražljaja. Pri premočnem delovanju dražljajev se organizem umakne, na primer z begom. Dražljaji so premočni tedaj, ko preobremenijo zmožnost organizma, da jih premaga. Na podlagi te predstave Freud o psihični travmi pove: »Če so vzdraženja od zunaj dovolj močna, da prebijejo dražljajski ščit, jih imenujemo travmatična. Mislim, da pojem travme zahteva takšno navezavo na sicer učinkovito odvracanje dražljajev« (op. cit.: 266).

Po Freudu lahko dražljajski ščit deluje samo zaradi tesnobe pred situacijo. Ta »tesnobna pripravljenost« zviša prag dražljajske obrambe in lahko s tem obvaruje jaz pred preplavljajočim vzburjenjem: »Tako vidimo, da je tesnobna pripravljenost skupaj s čezmerno investiranostjo sprejemajočih sistemov zadnja meja dražljajske zaščite« (op. cit.: 268, popravljen prevod). To lastnost tesnobe Freud leta 1926 še bolj diferencira in jo razdeli na tesnobni signal, ki naznanja približevanje znanega travmatičnega dogodka, in avtomatično tesnobo, ki preplavi jaz v travmatični situaciji.

Freudov koncept dražljajskega ščita kaže, da je opredelil strukturo travme v okviru psihične ekonomije. Tako je opisal tudi razreševanje travme: »Dogodek, kot je zunanja travma, bo gotovo vnesel precejšnjo motnjo v energijsko obratovanje organizma in sprožil vsa obrambna sredstva. Toda načelo ugodja je pri tem sprva brez moči. Ni več mogoče zaježiti preplavljanja duševnega aparata z velikimi količinami dražljajev. Zato pa se zastavi druga naloga – to vzburjenje obvladati, psihično vezati količine dražljajev, ki so vdrle, da bi jih zatem odstranili« (op. cit.: 266, popravljen prevod). Če se to ne posreči, »obstaja možnost, da dogodek postane psihična travma« (Freud 1893: 22). Freud pojasni, da se travmatična situacija ne konča tedaj, ko je konec dogodka. Če

človek v svoji zavesti nanj ne more »odreagirati«, ga premagati, travmatični dogodek še naprej ostane v njem.

Spodleteli poskusi razreševanja travme – pri čemer že Freud opozori na danes tako značilne strategije »obvladovanja« – se po Freudu načeloma vedno kažejo v nevrotičnih motnjah; kakor smo prikazali, psihično travmo opiše kot njihov vzrok in izraz hkrati. Ne bomo se spuščali v podrobnosti vseh po Freudu ponesrečenih poskusov povezav; opozorimo pa še na spominske motnje pri histeriji, ki jih danes navajajo kot izstopajoče simptome travmatiziranih ljudi. Travmatični dogodki se lahko povežejo in odcepijo od zavestnega spomina ter postanejo nedostopni za govorico. Vendar se ponovno pojavijo v obliki telesnih simptomov, s tem pa se ohranja tudi travma. Tudi »prisila ponavljanja« (oseba vedno znova ponavlja dejanje ali misli, ne da bi lahko to preprečila ali ustavila) je za Freuda poskus oddaljevanja od travmatičnega dogodka. Dogodek najprej aktualiziramo, da bi povezali preplavljajočo množico dražljajev in ga nato premagali. Tako se vzpostavi notranja homeostaza. To pojasni, zakaj se spomin na mučenje vedno znova vsiljuje ljudem, ki so ga preživeli, zakaj se jim vedno znova ponavljajo more in telesni simptomi – gre za prizadevanje, da bi se travma ponovno uveljavila. S spominjanjem pozabljenega dogodka naredimo dogodek realen in doživimo njegovo ponovitev (Freud [1939] 2004). »Jaz, ki je travmo doživel pasivno, jo zdaj aktivno ponavlja v šibkejši različici, v upanju, da bo lahko sam usmeril njen potek« (Freud [1926] 2001: 85).

Freud od vsega začetka poudarja »samostojno življenje« travme: »Prej moramo zagovarjati razlago, da psihična travma oziroma spomin nanjo deluje na način tujka, ki še daljši čas po tistem, ko se vsili, velja za v sedanosti delujoči agens« (Freud [1895] 2002: 40, popravljen prevod). Obremenjujoče in vsiljive slike, misli in sanje o travmatičnem dogodku znova oživijo situacijo in povzročijo enako nemoč delovanja in občutenja kakor prvič; s tem ostane človek pripet na travmatične scene in občutke. Freud tako že napove intruzivne, nasilne fenomene posttravmatskega stresnega sindroma. Ko govori o travmi kot o »tujku«, pa jo pravzaprav opiše kot nekaj, česar prej ni bilo in kar po vsem sodeč ni mogoče integrirati. Prikaže jo kot dezintegrirano, kot nekaj, kar človek odganja, a neuspešno, kar

samo po sebi zopet dezintegrira, pretrga časovni potek med prej in zdaj. Kot v sedanosti delujoči agens travma vključuje preteklost v sedanost. Zato Freud poudari, da je tudi spomin samo delovanje travme v sedanosti, tako da moramo samo travmo razumeti kot spomin.

NOVEJŠE RAZUMEVANJE TRAVME

Freudova razmišljanja so izhodišče za poznejši razvoj teorije travme. Nanje se je neposredno navezal psihoanalitik Bruno Bettelheim, ki je preživel koncentracijski taborišči Dachau in Buchenwald. Že leta 1943 je opisal psihične posledice preganjanja in jih poimenoval s pojmom »ekstremna situacija«. To skrajno travmatično izkušnjo lahko povzamemo z nekaj ključnimi opisi:

- Človek je nemočen in na milost in nemilost izročen situaciji.
- Situacija je nepričakovana in neizogibna.
- Čas trajanja je neznan, lahko vse življenje.
- Življenje je neposredno ogroženo, človek nima na voljo nobenega sredstva, s katerim bi se zaščitil in odpravil grožnjo (cf. Bettelheim 1990: 129).

Bettelheim je bolj kot kdor koli prej razkril kontekst izkušnje. Prvi je opisal pogoje in značilnosti travme in skrajne travmatizacije. Po Carlosu Corvalanu (1989) je za dogodek, ki povzroči travmo značilno, da je:

- nepredvidljiv,
- se mu ne moremo izogniti,
- traja nepredvidljivo dolgo,
- ga ne moremo nadzorovati,
- smrtno nevaren.

To so povzeli tudi drugi teoretiki, saj so opisi travme osredotočeni na kontekst dogodka in izkušnje. Vendar je Bettelheim poudarjal, da je jedro travme v občutkih popolnega brezupa in brezizhodnosti iz smrtonosne situacije, medtem ko se pri drugih avtorjih ta vsebina in jasnost pogosto izgubita. V današnji psihoanalitični rabi je pojem definiran tako:

Travma je nerazrešljiv zunanji konflikt med jazom in okolico, pri čemer se ta konflikt med jazom in zunanjim svetom spremeni v zavesten, a nerešljiv notranji konflikt. Afekti v konfliktu prevladajo nad zmožnostjo jaza,

da bi jih obvladal, o čemer je govoril Freud. Disociacija in celo hipnoidna stanja so tudi za nas zelo pomembna pojma za razumevanje travmatske geneze hudih nevroz in jih moramo imeti za veliko pomembnejše, ko gre za premagovanje notranjih konfliktov. (Wurmser 1999: 163.)

Součinkovanje med zunanjim in notranjim jasneje razkrije Fröhlich-Gildhoff (1999: 78): »Dogodek povzroči travmo takrat, ko je dejanska zmožnost človeškega jaza za premagovanja dražljajev močno preobremenjena zaradi silovitosti ali nenadnosti dogodka [...]. Prizadeti se doživljajo kot žrtev strahotnih, nepojmljivih dogodkov, ki so jim v nemoči prepuščeni. Ukrepanje ni več smiselno ...«

Drugi razumejo travmo tudi kot dogodek, »na katerega posameznik ne more reagirati na adekvaten način, ne more ga premagati in ga zato izrine iz zavesti. Travmatični dogodek iz nezavednega nenehno širi delovanje na ves psihični ustroj, in sicer tako, kakor če bi se prizadeti nenehno spopadal z dogodkom in bi bilo to, da smiselno reagira na dogodek, zanj stalno nerešena naloga« (Peters v Haas 1997: 28).

Nevrobiologija razlaga travmo kot »intenziven dogodek, ki hudo preobremeni sposobnost sesalca, da premaga dražljaj, kar povzroči pri vseh sesalcih, torej tudi pri *homo sapiensu*, podobne reakcijske vzorce« (Reddemann, Sachsse 2000: 555).

Vendarle pa ni nujno, da travmatični dogodek, ki se človeka tako zelo polasti, brezpogojno izstopa po takoj očitnem skrajnem scenariju, saj lahko tudi več zaporednih netravnatičnih dogodkov s svojimi posebnostmi in v součinkovanju postane travmatična izkušnja. Ta koncept kumulativne travme je leta 1963 razvil Masud Khan. »Osnovna ideja njegovega koncepta temelji na podmeni, da se travma razvije kot posledica niza izkušenj, med katerimi vsaka posebej ni nujno travmatična, vendar se izkušnje razvijajo in krepijo v določenem interakcijskem okviru in končno povzročijo zlom psihične strukture. S tem sta bili v teorijo vpeljeni pomembni dimenziji časa (procesualnosti) in povezanosti (travma nastane v okvirih socialnega odnosa)« (Becker 1997: 36).

Nova znanstvena veja psihotravnologija, ki je »veda o strukturi, poteku in možnostih obravnavanja duševnih poškodb in njihovih po-

sledic«, je prepletla Bettelheimova in Freudova razmišljanja. Psihično travmatizacijo razume kot »vitalno doživetje neskladja med grozečimi dejavniki v določeni situaciji in individualnimi zmožnostmi razreševanja, povezano z občutki nemoči in nezaščiteni 'vdanosti v usodo', kar trajno pretrese odnos do sebe in do sveta« (Fischer, Riedesser 1998: 79).

Klasifikacijska sistema bolezni DSM IV in ICD-10 reducirata posttravmatski stresni sindrom na posledice zunanje travmatične situacije. Po DSM IV je travmatični doživljaj »neposredno osebno doživljanje situacije, ki je povezana s smrtjo ali grožnjo smrti, s hudo poškodbo ali drugo nevarnostjo za nedotakljivost telesa ali pa je povezana z navzočnostjo pri dogodkih, kot so smrt, poškodovanje ali nevarnost za nedotakljivost telesa druge osebe, soudeleženosť pri nepričakovani ali nasilni smrti, hudem trpljenju ali grožnji s smrtjo ali poškodovanjem družinskega člana ali bližnje osebe« (DSM IV 309.81, 1996: 487). Po ICD-10 je travma »dogodek ali situacija, ki izredno ogroža ali ima (kratkotrajne ali dolgotrajne) katastrofalne razsežnosti in bi skoraj pri vsakomur povzročila globok obup« (ICD-10 F 43.1, 1999: 169).

Prav pri beguncih, ki so pogosto žrtve mučenja, gre praviloma za več zaporednih travm v daljšem časovnem obdobju, med katerimi je mučenje zgolj eno izmed travmatičnih doživetij. Travmatični so tudi preganjanje in poznejši dogodki, vključno z begom, iskanjem zatočišča, zavračanjem v sprejemni državi, azilskim postopkom in statusom. V povezavi s tem govori Keilson o zaporednih travmah (cf. Graessner 1996: 271). Kratkotrajni travmatični dogodki (nesreče, dejanja nasilja) se pripetijo večinoma nepričakovano in nenadoma, dogodki presenetijo žrtve in jih pogosto pahnejo v hudo življenjsko nevarnost. Na začetku enako velja tudi za dolgotrajne ali ponavljajoče se travmatične dogodke (družinsko nasilje, politično preganjanje, vojno ujetništvo), pri čemer pride seveda do psihične prilagoditve na trajno ogroženost. Pri dolgotrajnem ali ponavljajočem se doživljanju travmatičnih dogodkov nastane situacija, v kateri lahko pričakujemo nadaljnje travmatične dogodke, a jih ni mogoče napovedati. Take razmere pri žrtvi povzročijo nenehno pripravljenosti na nepredvidljive in smrtno nevarne situacije. Posledica tega je stalna in skrajna budnost, ki večinoma ostane tudi potem, ko trajnih travmatičnih do-

godkov ni več, in se lahko izraža v nezaupanju, razdraženosti in agresiji.

O travmi lahko še zapišemo, da je, kakor se je izrazila Judith Herman (1993: 54) »nenadno srečanje prizadetih z nasiljem in smrtjo« pa tudi z bolečino. Travmatičen dogodek se pri tem kaže kot zunanji dogodek ali zaporedje dogodkov, ki prizadenejo človeka in onesposobijo vse dotlej zanesljive sisteme prilagajanja.

V nerešljivi situaciji, v kateri beg ali obramba večinoma nista mogoča ali ne spremenita ogrožajoče situacije, človek izgubi zmožnosti nadzora in povezavo z lastnimi dejanji, ki naj bi ga zaščitila. Tedaj se razvije to, kar je Freud imenoval preplavljanje jaza. Človeka preplavijo intenziven strah, nemoč, ogroženost zaradi morebitnega uničenja in groza. Ta vklenjenost ostane človeku tudi po tem, ko travmatična situacija mine. »Travma stabilizira neko izkušnjo, ki ni dostopna zavesti in obtiči v njeni senci kot latentna prisotnost« (Assmann 1999: 259).

MUČENJE KOT TRAVMATIČNI DOGODEK

Mučenje moramo razumeti kot skrajno travmatičen dogodek; od drugih travmatičnih situacij se razlikuje po tem, da gre za sistematično telesno in psihično nasilje, ki ga povzročijo ljudje in je zato posebej škodljivo. Kakor pravi Norbert Gurr (1996: 94), je za žrtev mučenje »nenapovedljivo, hkrati pa neizogibno in ga ni mogoče nadzorovati«. Mučenje je načrtno, ciljno in namerno. Človek z nepojmljivimi metodami povzroči drugemu telesne bolečine. Zbriše telesne in bolečinske meje, ki so meje jaza. Mučenje zato razgradi našo strukturo, kar doživimo kot izgubo svoje temeljne varnosti; to je še zlasti pri spolnem mučenju povezano z občutki izredne nemoči, odvisnosti, sramu in ponižanja. Vdor mučitelja v telesne odprtine povzroči razdejanje človekove telesne in duševne celovitosti. Ko je človek izročen na milost ali nemilost mučenju, se neprestano konfrontira z možnostjo svoje smrti ali smrti drugih. Znajde se v stanju stalnega smrtnega strahu – nikoli ne more predvideti, kdaj in kako se bo zgodilo naslednje mučenje. Mučitelji so zato zavestno usmerjeni na trenutke te nenapovedljivosti. Žrtev je nepretrgoma v negotovosti, kdaj bo morala doživeti naslednjo nasilno dejanje. Prav to pripomore k zlomu mehanizmov za predelovanje travme.

Vsi doslej veljavni sistemi sklicevanja ne veljajo več, razlaščen je celo jezik in njegovi dotedanji pomeni so transformirani v simbole mučenja, ko, denimo, mučilnico imenujejo »gostišče« ali »čajanka«². Vse metode mučenja, ki žrtvi simulirajo, da lahko vsak trenutek nastopi nevarnost (»pahnili vas bomo prepad!«, ko sunejo človeka z roba mize; ipd), ohranjajo žrtvino beganje med realnim in irealnim. To pelje v čustveno stanje nenehne negotovosti in izgube realnosti (cf. Bercht, 2003). Mučencu dokazujejo, da nima nobenega nadzora nad situacijo. Izgubi prepričanje, principe in odnos do sebe, pri čemer je prisiljen ravnati proti lastni samopodobi. K temu je usmerjena, denimo, nemogoča izbira, pred katero postavljajo človeka: ali bodo pred njim mučili njegove bližnje ali pa bo izdal tovariše in s tem povzročil, da jih bodo mučili ali ubili. Ta stalni strah, bolečine in uničenje preteklosti vodijo v stanje absolutne nemoči in ponižanja. Zavezovanje oči, nadevanje kapuc ali kartonov okrepijo občutja izolacije in izročeniosti na milost in nemilost³. Žrtve so omejene na doživljanje »eksistence, ki jo sprejmejo zunaj obstoja strukture, ki jo je mogoče nadzorovati, ne da bi se mogle na kakršen koli način braniti pred to situacijo« (Wicker 1993: 19). Zato poskušajo ljudje v sebi zgraditi mehanizme samoobrambe, ki omogoči preživetje travmatične situacije mučenja. V situaciji, kjer ne velja več nobena meja, mučenec vzpostavi svoj lastni red in strukturo. Izredno redko pa pozneje popolnoma odvržejo te mehanizme preživetja:

Na telesni in s tem tudi na psihobiološki ravni nezavednega pride med mučenjem do pogojevanja; pojavijo se reakcije na prisilo in celo spremembe organizma, ki učinkujejo še po travmi, tako da se ponavljajo v prvotni ali podobni obliki. Izkušnje mučenja se pojavijo kot vrezana shema, kakor da bi se organizem naučil skrajnih reakcijskih vzorcev na skrajne dražljaje, ki jih tudi po mučenju vedno znova ponavlja kot na novo instaliran program, ki je dozdevno ločen od prvotne ogroženosti. (Op. cit.: 53.)

Tako se poskusi reševanja, ki so bili v nevzdržni situaciji mučenja v oporo, deloma prenesejo v življenje po mučenju in poskušajo kot samodejni mehanizmi še naprej razbremenjevati osebo, tudi ko konkretne travmatične situacije ni več.

Tudi v mednarodni strokovni javnosti je postalo običajno, da ta kompleks simptomov povzemajo kot posttravmatski stresni sindrom, ki ga bomo kritično obravnavali v nadaljevanju.

STRATEGIJE PREŽIVETJA

Posttravmatski stresni sindrom (ali posttravmatska stresna motnja, v nadaljevanju PTSS) razvršča simptome ljudi, ki so preživeli travmo, in s tem tudi žrtve mučenja v tri glavne kategorije: intruzija, konstrikcija in čezmerno vznburjenje (Katalog meril klasifikacijskega sistema psihičnih bolezni DSM IV, 1996, in ICD-10, 1999). Opisane so takole.

a) Intruzija je nenehno in neželjeno ponovno doživljanje travmatičnega (mučilnega) dogodka. To se kaže v preplavljajočih, nenadzorovanih, vsiljujočih spominih, slikah in mislih na travmatično doživetje. Spomin je lahko doživet tako intenzivno, da človek misli, da se je v resnici znašel v travmatični situaciji in temu primerno ravna in čuti (epizode *flash back*). Spomine lahko sprožijo dražljaji, ki simbolizirajo elemente travmatičnega dogodka (vonj, glas, svetloba, uniforme, celicam podobni prostori, intervjuji, ki spominjajo na zasliševanje), pri čemer se pojavijo spontane telesne reakcije kakor tresenje, potenje itn.

b) Konstrikcija je nenehno, vendar ne zmeraj zavestno izogibanje situacijam ali dražljajem, ki so povezani s travmatičnim dogodkom, iz česar izhaja psihična okamnelost - izogibanje določenim mislim, občutkom, krajem, ljudem, ki lahko spominjajo na travmatično situacijo. Izogibanje pogosto zaobjame delno ali popolno nezmožnost spominjanja pomembnih vidikov travmatičnega dogodka. Ljudje se pogosto ne spomnijo niti predhodnih ali poznejših časovnih obdobij, pride do zmanjšane interesa ali samo še neznatne udeležbe pri prej za človeka pomembnih aktivnostih. Posebna oblika konstrikcije je disociacija. Kot zmožnost odcepitve dela izkušnje ali emocionalnega doživetja deluje še naprej, tako da so situacije in ljudje pogosto zaznani samo fragmentarno; pojavijo se občutki ločenosti, tujosti do samega sebe, omejena je sposobnost občutja prihodnosti.

c) Čezmerno vznburjenje pomeni, da se še naprej ohranja fiziološko stanje vznburjenja, ki ga je doživljal človek v travmatični situaciji.

Kaže se v nespečnosti, razdražljivosti, izbruhih jeze, v težavah s pozornostjo in koncentracijo, pretirani budnosti, povečani plašnosti. Človek je zaradi strahu in nevarnosti v nenehnem stanju napetosti.

Ker so PTSS definirali kot psihično motnjo po travmatičnih dogodkih, kakor je mučenje, velja za simptom travme. Zato ima velik pomen, saj je doslej edini bolezenski pojav, ki priznava, da lahko okoliščine zunaj človeka povzročijo specifično psihično bolezensko sliko. S sprejetjem PTSS v klasifikacijski sistem bolezni (DSM IV) ameriškega psihiatričnega združenja leta 1980 in v WHO-jevo klasifikacijo bolezni (ICD-10) v začetku devetdesetih let so psihična travma in strahotne travmatične izkušnje postale uradno in družbeno priznane v diagnostiki.

Vendar je PTSS kot medicinska oz. psihiatrična kategorija sporen. Najprej zato, ker načeloma patologizira »normalne« in v temelju zdrave reakcije na »nenormalne izkušnje in stanje« (cf. Frankl 1988) ter jih reinterpreterira kot bolezenski sindrom. S tem preusmeri pogled od vzroka k posamezniku. Za človeka, ki je preživel mučenje, to pomeni medikalizacijo in prikrivanje politične problematike. Naprej, PTSS univerzalizira reakcijske in reševalne mehanizme, ki jih ljudje razvijejo v skrajnih situacijah. Ne upošteva, da pri travmi zaradi mučenja ne gre za statistično bolezensko sliko, temveč za individualne in večplastne reakcije in odzive, ki jih resda lahko vsebujejo tudi različne tipizacije, toda ljudje kažejo tudi povsem drugačne komplekse simptomov, ki jih PTSS ne zajema. Odsotnost simptomov PTSS zato ne pomeni, da oseba ni bila travmatizirana; pri človeku, ki so ga drugi ljudje vedno znova in dolgo travmatizirali, se namreč »velikokrat razvije vrsta klinično pomenljivih reakcij in bolezni, ki jih koncept PTSS ne pokriva, recimo, trajna depresija, napadi panike, prisilno vedenje, psihogene motnje hranjenja, zloraba alkohola in zdravil, zasvojenost nasploh, somatizacija« (Graessner 1996: 274). PTSS resda poudarja nasprotujoča si psihična stanja, ki so pogosto osrednji znak pri ljudeh, ki so doživeli mučenje – biti ujet v vse-ali-nič, med izgubo spomina ali nenadzorovanim ponovnim doživljanjem, med nenadnimi akcijskimi impulzi ali popolno blokado delovanja in doživljanja. Vendar ostaja nedialektična diagnoza, »ker ne določi ne zunanega ne notranjega in ju ne poveže v razmerje; zunanje je dojeto samo kvantitativno,

ne kvalitativno. Notranje je razumljeno samo še od zunaj, to je prek pojavljajočih se simptomov. Razmerje med obema obstaja samo v trenutku povzročitve. Če pretiravamo, lahko rečemo, da je PTSS morda v pomoč pri ugotovitvi, da je mučenec bolan, ne pomaga pa ugotoviti, za čim trpi in katere terapije bi bilo mogoče razviti« (Becker 1992: 134, 135).

V tem pogledu koncept PTSS ni le nezadosten za diagnostiko zaradi mučenja, temveč prav tako ne more zajeti njegovih posledic. Poleg tega spregleda lastno izrazno simboliko, ker simptome kot posledice poveže samo »klinično«. Kot poskus premagovanja in razreševanja intrapsihičnega travmatskega procesa (cf. Mentzos 1996: 10) pa je sam PTSS manifestacija travme in obenem poskus njenega razreševanja.

Iz poglobljenih konceptov Judith Herman (1992) in van der Kolka (v Graessner *et al.* 1996) dobimo dodatno sliko. Človek, ki je preživel mučenje, poskuša v posttravmatski fazi reorganizirati svoje življenje in ponovno pridobiti izgubljeno avtonomijo. To se mu redko posreči. Travmatične dogodke potlači, zapre, odcepi, pozneje pa ne pride zgolj do opisane simptomatike PTSS, temveč do veliko globljih sprememb na področju afektov, denimo, do reaktivnih depresij, ki postanejo kronične, do zadrževanja jeze in agresije ali do nenadzorovanih čustvenih izbruhov. Tudi žrtev različno dojema mučitelja, v mislih se nenehno ukvarja z njim in si predstavlja maščevanje ali pa storilca idealizira, prevzame njegov svetovni nadzor in mu je hvaležna. Poleg tega pride do sprememb v doživljanju in dojemanju sebe, ki sta največkrat zaznamovana s skrajnim samozaničevanjem in razvrednotenjem, z nenehnim samoobtoževanjem, fragmentiranim občutenjem telesa in nenehnimi občutki sramu, krivde, ničvrednosti.

Ti občutki so povezani s predstavo, da ni zaščitil sebe in drugih, morda svojih najbližjih, da ni zdržal trpljenja, bolečine in smrti. Skoraj popolnoma izgubi zaupanje vase in v druge ljudi. Svojim zaznavam ne zaupa več, druge ljudi doživlja kot grožnjo. Lahko projicira mučitelja ter razdejanje in okrutnost, ki sta elementa mučenja, prenese na socialne odnose. Pogosto se zgodi, da človek utihne, zdi se, da ni mogoča nobena govorica, s katero bi lahko delil, kar je doživel. Tudi misel, da ni zdržal mučenja, je razlog za prepričanje, da doživetij ne more deliti z nikomer:

Kar se je zgodilo, je tako izredno in boleče, da hočeš to pozabiti in pripoveduješ samo o stvareh, za katere veš, da jih bodo ljudje razumeli; te stvari so me priklenile, razbijale so mi po glavi, potiskale so me pod vodo. V izpovedih omenjaš tehnične stvari. Mislim, da o najpomembnejših dejstvih, tistih, ki so najbolj boleča, ne pripoveduješ. Potrebujemo več časa in morda občutljivejšo obliko komunikacije. Razviti moramo jezik, ki je globlji in šokira. Nimamo besed, ki bi lahko opisale »dantejevske« okoliščine, do katerih pride med mučenjem in ki so polne blaznosti, nadrealizma in nočnih mor. (Forest 1982 v Wicker 1993: 36.)

Od tod izvirajo spremembe odnosov, v katere so vtisnjeni odtujenost, najgloblje nezaupanje in nezmožnost govorjenja. Pogosta posledica tega so popolne prekinitve, umik in izolacija. Te faze prekinja obupano iskanje vezi, ki spreminja druge v rešitelje, svoj položaj pa ohranja v manj vredni vlogi žrtve. Ljudje, ki so preživeli mučenje, si nenehno prizadevajo preprečiti vse, kar bi jih lahko spomnilo na mučenje. Da bi prehiteli morebitno aktiviranje travme, nenehno poskušajo že vnaprej oceniti in interpretirati situacije. Svet delijo samo še na dva pola, dobrega in zlega, na poznane in nepoznane ljudi in situacije. Ker pa žrtev pogosto ni pretrpela mučenja samo na svojem telesu, temveč je bila prisiljena gledati tudi mučenje drugih zapornikov ali pripadnikov določene skupine, se silna občutenja krivde in neuspeha pogosto pojavijo šele veliko pozneje, še zlasti če je zaradi mučenja prišlo do izdaje bližnjega. Pri ljudeh, ki so preživeli mučenje, zato obstaja posebna nevarnost samomora in samopoškodovanja. Avtoagresivnost, ki se pogosto pojavi v obliki samopoškodovanja, je tudi vedno poskus izhoda iz razcepljenosti, vzpostavitev ponovnega stika med telesom in samozavedanjem, odprave čustvene zamrznjenosti in vrnitve k samemu sebi. Navsezadnje lahko pride do izgube smisla življenja: »Mučenje ne zapusti mučenca nikoli in nikdar v življenju« (Klüger v Assmann 1999: 259).

Preživeto mučenje se pri večini prizadetih sklene v verigo travmatičnih izkušenj – pogosto dolgoletno preganjanje, nasilje v domovini, doživetje pokolov, vojna, stalna življenjska ogroženost, smrt najbližjih (morda vse družine) in izgon. Zato so pogosto prisiljeni v dramatičen

in nenačrtovan beg, ki ga je znova zaznamovalo nasilje in nenehna nevarnost.

POGOJI ZA AZIL KOT INSTRUMENT DRUŽBENEGA ZAVRAČANJA

Že sam azil je krizna situacija. Ta ne pomeni le, da človek ni več v znanem, domačem okolju, temveč tudi prekinitve in ločitev, izgubo domovine in vsega, kar je s tem povezano – materialne lastnine, socialne in kulturne mreže, specifičnega statusa, družine, prijateljev, dela in tudi izgubo politične, kulturne in intelektualne identitete. Za ljudi, ki so preživeli mučenje in katerih izkustveno ozadje že tako vsebuje niz globokih ran in izgub, pomeni še ena ločitev dodatno obremenitev, v kateri odpadejo prav tisti zaščitni dejavniki, ki so tako pomembni pri delovanju travme. Zato je razvoj posttravmatskega stresnega sindroma odvisen od stopnje družbene podpore (cf. Solomon *et al.* 1988: 279–285). Keilson je opozoril, da na psihično premagovanje preživetega odločilno vplivajo zlasti življenjski pogoji po travmi. Določijo dimenzijo in kronifikacijo simptomatike (cf. Keilson 1979: 58–60). Praznina, ki jo povzroči beg, ostane zaradi specifičnih pogojev v azilu nezapolnjena.

Če se torej človeku, ki je preživel mučenje, sploh posreči kot beguncu priti v Nemčijo (Schengenski sporazum), ga nastanijo v posebne ustanove, sprejemne centre (cf. Bercht 2003). Človek, ki je preživel mučenje, postane prosilec za azil. V tem položaju je predmet državne obravnave in še naprej doživlja preganjanje s subtilnimi institucionalnimi sredstvi. Obravnava ga služba za identifikacijo oseb, oddati mora dokumente, potni list, zasežejo mu lahko tudi osebne predmete in denar. V naslednjih treh mesecih poskušajo določiti njegov status. Takoj po prihodu mora vložiti prošnjo za azil in v prvih treh dneh je zaslišan (cf. Merkord 1996: 220, 221). Najpomembnejše je zaslišanje; begunec mora znati navesti vse razloge za azil, že takoj mora dokazati, da je preganjan, saj samo mučenje ni razlog za pridobitev azilskega statusa. Pravico do azila utemelji šele dokaz o politični motivaciji države.

Ko država preganja določeno etnično ali versko manjšino oziroma osebe z nevšečnim političnim prepričanjem, je to preganjanje

po ustavi relevantno samo takrat, ko država tudi namerno s svojimi ukrepi za pregon neposredno in dobesedno navede te značilnosti. Če pa država s preganjanjem sledi drugim ciljem, recimo, če poskuša ohraniti pravo in red ali zaščititi svoj obstoj, je tako preganjanje po veljavnih določbah Zvezne republike Nemčije brezpredmetno. (Köffner, Nicolaus v Adam 1993: 19.)

Preživeli osebi različni razlogi onemogočajo podrobno opisati svojo situacijo. Izpovedi ljudi so lahko nepopolne in pomanjkljive zaradi psihičnega in fizičnega napora prebega, nepoučenosti o pomenu situacije, pomanjkljivega znanja jezika ali drugih težav. Za prevajalca pogosto ni denarja. Če so prevajalci na voljo, jim preiskovanci velikokrat ne zaupajo, ker se bojijo, da bodo dali informacije preganjalcem v domovini. Vsiljene situacije pri intervjujih, ki se odvijajo pod časovnim pritiskom, spominjajo na scenarije zaslišanj v travmatičnih situacijah mučenja. To lahko povzroči zmedenost in držo, ki je podobna takratni situaciji na zaslišanju, namreč zamolčanje podrobnosti (cf. Graessner, Wenk-Ansohn 2000: 91).

Ljudje, ki so preživeli mučenje, so močno travmatizirani in v pogojih, ki spominjajo na travmatično situacijo zaslišanja, ne morejo govoriti o travmatični izkušnji mučenja. V formalnih postopkih ovirajo zmožnost prostega, tekočega in verodostojnega opisa prav elementi posttravmatskega stresnega sindroma, kakor so nezaupanje, odcepitev od travmatičnih izkušenj in izogibanje, s katerimi se hočejo zavarovati pred bolečino ponovnega spominjanja. Zaslišanja povečajo motnje spomina in pomnjenja, to pa je pri napornem intervjuju podlaga posttravmatske simptomatike; ljudje se ne spominjajo odločilnih podrobnosti ali pa si jih prikličejo v spomin šele veliko pozneje. Poznejše izpovedi pa so praviloma ocenjene za neverdostojne in niso več upoštevane (Weber 1999: 68).

Azilni postopek lahko traja več let. Človek se vživi v stalno držo čakanja, brez vpliva na oblikovanje življenja, odvisen je od moči drugih in doživlja neprestan strah pred pretečim izgonom. V tem se ne zrcalijo zgolj isti elementi občutenja, ki so že zaznamovali izkušnjo preganjanja in mučenja, temveč se ti še krepijo, saj jih vedno znova proizvaja administrativno nasilje. Če do odločitve o statusu ne pride v prvih treh

mesecih, ko prebežnik živi v zbirnem centru, se enaka struktura nadaljuje v azilnem centru, kamor ga preselijo. V teh institucijah individualne želje po združevanju sorodnikov pogosto niso upoštevane.

Prosilke in prosilci za azil živijo v totalni instituciji (Goffman 1973), ki je največkrat na robu mesta. Dovoljenje za bivanje, ki velja do odločitve o prošnji za azil, je prostorsko omejeno na področje urada za tujce, kjer begunci živijo. To pomeni, da so odrezani od družbe, ne smejo prihajati in odhajati, kadar bi hoteli, ostati morajo v kraju, zunaj institucije ne morejo sklepati odnosov in potemtakem sploh ne morejo odločati o sebi. Doleti jih lahko tudi nenadna premestitev (cf. Merkord 1996: 223). Tudi to je nadaljevanje že pri mučenju doživete travmatične dominacije tuje volje in je obenem s strukturnimi sredstvi izpeljana depresionalizacija. Ljudi neprestano nadzorujejo in opazujejo, vsak trenutek lahko policist ali osebje doma vdre v njihov prostor in ga preišče. Sobo morajo deliti s številnimi drugimi begunci. Življenje se odvija na majhnem prostoru, brez zasebnosti, intimnosti, kar lahko spomni na vsiljeno razgaljenje pri mučenju. Povzroči agresijo in družinske konflikte ter ohrani posttravmatsko čezmerno vzburjenje. Ali pa se človek zaradi občutkov nezaupanja in sovražnosti, ki jih je povzročilo travmatično doživetje, popolnoma umakne vase, kar dodatno poslabša odnose z drugimi. Poleg tega so ženske v splošno mešanih skupnih prenočiščih izpostavljene nenehni nevarnosti spolnega nasilja, s tem pa so prisiljene v nenehno podoživljanje travme spolnega nasilja.

Za prosilke in prosilce azila velja prepoved dela, čeprav je delo pomemben dejavnik pri ohranjanju in izgradnji identitete. Pomoč dobivajo v stvarih, in sicer v obliki bonov in prehrabnih paketov, poleg tega pa mesečno žepnino 40 evrov (v letu 2003).

Begunci, ki pobegnejo pred državljansko vojno, dobijo potem, ko redno vračanje ni več mogoče, zgolj še status »toleriranih«, vsakokrat največ 12 mesecev. To pomeni, da človeka lahko vsak trenutek izženejo.⁴ Ljudje potemtakem živijo v nenehni pripravljenosti. V tem primeru se zelo jasno pokaže, da nemška politika namerno zastrašuje, da bi držala begunce v strahu, jim onemogočila upor, da bi bili nemi in majhni kakor v režimu, ki jih je mučil in od katerega so pobegnili. V demokratični Nemčiji so spet

potisnjeni v brezpravni položaj. Tako se Nemci v varni razdalji za masko dominantnosti branijo lastnega strahu pred dogodki, ki so jih preživeli prosilci za azil.

V institucionalnih mehanizmi in tehnokratskih postopkih s travmatiziranimi begunci se zrcali družbeno zavračanje ljudi, ki imajo zaradi skrajno travmatičnih izkušenj more (cf. Ottomeyer 2002: 147). Ker so centri, v katerih morajo begunci prebivati, odmaknjena, njih pa ne pustijo v bližino lokalnega prebivalstva, so jim stiki, odnosi, sodelovanje v javnosti onemogočeni, s tem pa so jim onemogočeni prvi koraki v integracijo. Cilj je izključitev in ne vključitev beguncev. Državni ukrepi so namerno naravnani na izgon in ga hkrati reflektirajo. Od vsega začetka begunec velja za neupravičenega, kar je *ad absurdum* uveljavila tudi prvotna ideja azila in se izraža v današnji azilski politiki, ki je politika zapiranja. Mučenje in travma morata ostati trdno pridržana v temnih krajih nikogaršnje dežele. Politika poleg institucionalnega izključevanja demonizira begunce, saj od konca sedemdesetih let v diskusiji o omejevanju priseljevanja prosilcev in prosilk za azil vselj negativno povezuje pojma begunec in azilant z izpeljanimi pojmi kakor dozdevni azilanti, ekonomski begunci, poplava azilantov. S tako konstruiranim predsodkom prikazuje azilante in azilantke kot pohlepno, sleparsko in zato nevarno skupino, pred katero se mora družba braniti. Izključitev opravičuje s statusnim obratom, češ, zaščite ne potrebujejo travmatizirani begunci, temveč dežela, ki jih sprejme. Kakor pravi Klaus Ottomeyer (2002: 150), ta »obrat žrtev-storilec« ponazarja »obrambo nadjaza«, ki je glavni obrambni mehanizem pred travmatiziranimi begunci. Zaradi pomiritve lastne vesti postanejo begunci sami odgovorni za izključitev, kar je podobno kakor »mi Nemci ne bomo nikoli oprostili Judom Auschwitzu«. Tudi odkriti ali latentni rasistični vici (*op. cit.*: 151) in to, da ne verjamejo travmatičnim izkušnjam beguncev, zamaskirajo in odganjajo dvom o svojem lastnem življenju. Begunci bi lahko s svojimi poročili o travmah vnesli preveč negotovosti v pregleden in zanesljivi svet, v katerega so prišli. Pri drugih dobi obramba pred travmatiziranimi begunci druge značilnosti. Vidijo jih kot »nezaželene tekmece« (*op. cit.*: 148), kot lačne, vendar nenasitne begunce, ki kradejo domačinom in domačinkam prilžnosti za preživetje.

Ljudem, ki so preživeli mučenje in vojno, take razmere občutno ovirajo življenje, saj znatno povečajo nevarnost, da bodo podoživeli travmatično doživetje, poleg tega pa jih tak položaj dodatno travmatizira in s tem stopnjuje že preživeto (cf. Weber 1999: 99). Administrativna zavrnitev, ki se kaže kot pomoč v blagu namesto v gotovini, odrekanje zdravja (saj je zdravljenje plačano zgolj v primeru hudih bolečin in obolenj in to šele po tem, ko begunce pregleda uradno določeni zdravnik), človeka nevredna nastanitev v zbirnih in begunskih centrih, prepoved dela in nazadnje še zavrnitev azila, potrjujejo, da je doživljanje ljudi, ki so preživeli mučenje, zaznamovano. To pogloblja tujost nove kulture, njihovo plahost, negotovost in zagrenjenost v stikih z drugimi ljudmi. Pri beguncu se še dodatno okrepi občutek, da je postal zaradi mučenja drugačen in s tem tudi nerazumljen. Restriktivni in infantilizirajoči načini ravnanja povečajo občutke nebogljenosti in nemoči, ki so nastali in se ohranjajo zaradi travme, nastanejo pa tudi novi, ki se ujemajo z izkušnjo kulturnega šoka (cf. Roche 1988: 229). Jezik, ki se ga še niso naučili, pravila, ki jih še ne razumejo, sprožajo otroška občutja. V tujini morajo na novo osvojiti stvari, ki so bile dotlej samoumevne – nakupovanje, uporabo javnega prometa, opravke v uradih, telefonske pogovore, vzpostavljanje stikov. Nenedoma morajo spremeniti ali opustiti prepričanja, načine obnašanja in odzivanja. To pelje v odvisnost od drugih, ki morajo prevajati, k soočenju s tistim, kar so pustili za seboj, in k vnovičnemu občutku nemoči in ranljivosti. Obup zaradi izgube prejšnjega življenja je na ta način še bolj boleč, izkušnja žrtve vsepričujoča, vnovič se zamaje vse, kar je povezano z identiteto. Zaradi tega lahko pride do idealiziranja domovine, do popolnega razvrednotenja dežele azila (cf. *ibid.*) in tudi do samomarginalizacije, pri čemer odpove tako lastna kulturna identiteta kot tudi novi kontekst (cf. Berry 1990: 145, 244). Odvečnost in prepoved dela se kopičita v občutke krivde, da so preživeli, zapustili družinske člane, prijatelje, prijateljice in politične zaveznike ter jih izpostavili potencialnim napadom mučiteljev. Že prej navzoči očitki narastejo v mučno samoobtoževanje. Nenehen strah pred naslednjim dnevom, pred morebitnim izgonom, stalna negotovost o prihodnosti, vse to je podobno strahu v času mučenja in ga reaktivira; človek ne ve, kaj se bo zgodilo naslednjič in kdaj. To povzroča stalno

notranjo napetost (cf. Rauchfleisch 1990: 95).

Devetdeset odstotkov ljudi, ki so preživeli mučenje in poiščejo pomoč, denimo, v berlinskem centru za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje, nima zagotovljenega bivališča v Nemčiji, temveč živijo v senci obremenjujočih azilskih struktur in stalne grožnje z izgonom. V sprejemni državi Nemčiji te administrativne in pravno podprte tehnologije izključevanja in odvrčanja otežujejo potek in možnosti terapevtskega dela. Pogosto ga celo onemogočijo. Travmatizirani ljudje po-

trebujejo varen in stabilen prostor, da se lahko pri obravnavanju doživetega in v dejanskem življenju naučijo novih strategij razreševanja. Toda tudi v tem primeru travma ni nujno ozdravljiva, odpravljiva pa sploh ne. Tudi leta in desetletja potem se lahko v obremenjujočih okoliščinah pojavijo hudi simptomi, zlasti pri ljudeh, ki so preživeli mučenje, kajti prav skrajna travmatizacija povečuje tveganje, da motnje postanejo kronične.

Prevedla Nina Kozinc

OPOMBE

¹ Na Zvezno republiko Nemčijo se ne sklicujem zgolj zato, ker se me zaradi mojega izvira tamkajšnje razmere posebej dotikajo, temveč tudi zato, ker je spoprijem s to temo tesno povezan z mojimi izkušnjami in izmenjavo z berlinskim centrom za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje (*Behandlungszentrum für Folteropfer Berlin*).

² Ko mučitelji trpinčenje poimenujejo z zaupljivimi in pozitivnimi besedami, poskušajo minimalizirati in prikriti mučenje.

³ Žrtev prisilijo, da z zavezanimi očmi hodi sem in tja, pri čemer jo v presledkih opozarjajo na neobstoječi prepad, ali pa jo potem, ko jo prepričajo, da stoji pred prepadom, sunejo z mize ali kako drugače simulirajo usmrnitev.

⁴ Iz te uredbe so bili od začetka vojne leta 1992 izvzeti begunci iz nekdanje Jugoslavije. To je bila edina skupina, ki je lahko zaradi travmatizacije dobila pravico do prebivališča, s čimer so bili izvzeti iz običajnega azilnega postopka. S spremembami odredb o dovoljenju za bivanje je vendarle tudi pri njih prišlo do izgonov in groženj z izgonom. Tako so po sklepu berlinskega senata za notranje zadeve novembra 2000 priznani samo tisti bosanski begunci, ki so lahko dokazali, da so prišli v Nemčijo pred 15. 12. 1995 in da so se od 1. 1. 2000 zdravili zaradi hude travmatizacije pri specialistih ali psihoterapevtih. Ta ukrep je sprožil burne diskusije o izrazu »huda travmatizacija« (zaradi nedefiniranih znanstvenih meril ni prišlo do potrditve specifične razvrstitve po stopnjah) in razvnel dolgotrajen konflikt med uradom za tujce in strokovnimi mnenji zdravnikov, zdravnic in psihoterapevtov, psihoterapevtek. Urad je pogosto zavrnil njihova strokovna mnenja o obstoju psihoreaktivnih posledic travme kot zgolj »strokovno mnenje« ali kot »očitne poskuse zlorabe«. Urad za tujce je za izdajanje strokovnega mnenja začasno pooblastil policijsko zdravniško službo (PÄD) in prišlo je do eklatantno napačnih ocen in dramatičnih izgonov. Šele po protestih organizacij za človekove pravice in po dokazani veliki nekompetentnosti PÄD-a, med drugim s pomočjo berlinskega centra za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje (BZFO), je PÄD prenehal ocenjevalno delo. Po dolgoletnem prerekanju je berlinski senat za notranje zadeve 4. 2. 2002 sprejel novo odločbo, ki naj bi na novo urejala izvedensko prakso v postopku za dovoljenje za bivanje za ljudi z reaktivnimi psihičnimi posledicami zaradi mučenja. Zdravniška in psihoterapevska zbornica sta oblikovali minimalne standarde za strokovno presojo in seznam strokovnjakov in strokovnjakinj. Urad za tujce je moral poslej priznavati njihova strokovna mnenja. A to velja izključno za strokovna mnenja za bosanske in kosovske begunce. Ob priloženem potrdilu PTSS po ICD-10 in DSM IV, ki ga izdajo strokovnjaki in strokovnjakinje s tega seznama, mora zdaj urad za tujce izdati dovoljenje za bivanje (za dve leti). Vsi ostali begunci so še naprej izključeni iz te posebne odredbe (telefonski pogovor 11. 11. 2002 s psihologinjo R. Weber iz BZFO in telefonski pogovor 19. 11. 2002 s psihologinjo in znanstveno sodelavko BZFO dr. Angeliko Birck).

⁴ Iz te uredbe so bili od začetka vojne leta 1992 izvzeti begunci iz nekdanje Jugoslavije. To je bila edina skupina, ki je lahko zaradi travmatizacije dobila pravico do prebivališča, s čimer so bili izvzeti iz običajnega azilnega postopka. S spremembami odredb o dovoljenju za bivanje je vendarle tudi pri njih prišlo do izgonov in groženj z izgonom. Tako so po sklepu berlinskega senata za notranje zadeve novembra 2000 priznani samo tisti bosanski begunci, ki so lahko dokazali, da so prišli v Nemčijo pred 15. 12. 1995 in da so se od 1. 1. 2000 zdravili zaradi hude travmatizacije pri specialistih ali psihoterapevtih. Ta ukrep je sprožil burne diskusije o izrazu »huda travmatizacija« (zaradi nedefiniranih znanstvenih meril ni prišlo do potrditve specifične razvrstitve po stopnjah) in razvnel dolgotrajen konflikt med uradom za tujce in strokovnimi mnenji zdravnikov, zdravnic in psihoterapevtov, psihoterapevtek. Urad je pogosto zavrnil njihova strokovna mnenja o obstoju psihoreaktivnih posledic travme kot zgolj »strokovno mnenje« ali kot »očitne poskuse zlorabe«. Urad za tujce je za izdajanje strokovnega mnenja začasno pooblastil policijsko zdravniško službo (PÄD) in prišlo je do eklatantno napačnih ocen in dramatičnih izgonov. Šele po protestih organi-

zacij za človekove pravice in po dokazani veliki nekompetentnosti PÄD-a, med drugim s pomočjo berlinskega centra za pomoč ljudem, ki so preživeli mučenje (BZFO), je PÄD prenehal ocenjevalno delo. Po dolgoletnem prerekanju je berlinski senat za notranje razmere 4. 2. 2002 sprejel novo odločbo, ki naj bi na novo urejala izvedensko prakso v postopku za dovoljenje za bivanje za ljudi z reaktivnimi psihičnimi posledicami zaradi mučenja. Zdravniška in psihoterapevtska zbornica sta oblikovali minimalne standarde za strokovno presojo in seznam strokovnjakov in strokovnjakinj. Urad za tujce je moral poslej priznavati njihova strokovna mnenja. A to velja izključno za strokovna mnenja za bosanske in kosovske begunce. Ob priloženem potrdilu PTSS po ICD-10 in DSM IV, ki ga izdajo strokovnjaki in strokovnjakinje s tega seznama, mora zdaj urad za tujce izdati dovoljenje za bivanje (za dve leti). Vsi ostali begunci so še naprej izključeni iz te posebne odredbe (telefonski pogovor 11. 11. 2002 s psihologinjo R. Weber iz BZFO in telefonski pogovor 19. 11. 2002 s psihologinjo in znanstveno sodelavko BZFO dr. Angeliko Birck).

LITERATURA

- AMÉRY, J. (1977), *Jenseits von Schuld und Sühne. Bewältigungsversuche eines Überwältigten*. Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
- AMNESTY INTERNATIONAL (1996), *Prescription for Change: Health Professional and the Exposure of human Rights Violations*. London.
- (1998), *Jahresbericht 1998*. Frankfurt/Main.
- ARESTIVO, C. (1992), Die perverse Allianz zwischen Folterer und Opfer. *AI-Info*, 1: 28-29.
- ASSMANN, A. (1999), *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München: Beck.
- Asylverfahrensgesetz der Bundesrepublik Deutschland in der Fassung der Bekanntmachung, 27. 3.1993, zadnje spremembe 20. 6. 2002. <http://www.arbeit.schelper.de/asylvfg.html> (30. 10. 2002).
- BAURIEDI, T. (1992), *Wege aus der Gewalt*. Freiburg, Basel: Herder.
- BECKER, D. (1992), *Ohne Haß keine Versöhnung: Das Trauma der Verfolgten*. Freiburg: Kore-Verlag.
- BERRY, J. W. (1990), Psychology of acculturation: Understanding individuals moving between cultures. V: Brislin, R. W. (ur.), *Applied Cross-Cultural Psychology*. Newbury Park, California: Sage Publications (232-253).
- BETTELHEIM, B. (1990), *Erziehung zum Überleben: Zur Psychologie der Extremsituation*. Stuttgart: Lamuv Verlag.
- BERCHT, S. (2003), Totalnost mučenja. *Časopis za kritiko znanosti*, XXXI, 213-214: 99-124.
- CATHCART, L. M., BERGER, P., KNAZAN, B. (1979), Medical Examination of torture victims applying for refugee status. *Canadian Medical Association Journal*, 121: 311-329.
- CORVALAN, C. (1989), Folter und die Folgen. Ein Bericht des Psychosozialen Zentrums in Frankfurt. V: Schulz-Hageleit, P. (ur.), *Alltag-Macht-Folter*. Düsseldorf: Patmos Verlag.
- DSM IV: Diagnostisches und Statistisches Manual psychischer Störungen, Kapitel 309.81. Herausgegeben von der American Psychiatric Association 1996. Göttingen: Hogrefe (487-492).
- EHLERT, M., LORKE, B. (1988), Zur Psychodynamik der traumatischen Situation. *Psyche* (Stuttgart), 42, 6: 502-532.
- FISCHER, G., RIEDESSER, P. (1998), *Lehrbuch der Psychotraumatologie*. München, Basel: Uni Taschenbücher.
- FRANKL, V. E. (1988), *Man's Search for Meaning*. New York: A Washington Square Press Publication.
- FREUD, S., BREUER, J. ([1895] 2002), *Študije o histeriji*. Ljubljana: Delta.
- FREUD, S. (1893), Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene. V: *Sigmund Freud Studienausgabe, Bd. VI* (1971). Frankfurt/Main: S. Fisher (9-24).
- (1896), Zur Ätiologie der Hysterie. V: *Sigmund Freud Studienausgabe* (1971), Bd. VI. Frankfurt/Main: S. Fisher (51-81).
- (1916-1917), Gesichtspunkte zur Entwicklung und Regression. Ätiologie. V: *Sigmund Freud Studienausgabe, Bd. I* (1969). Frankfurt/Main: S. Fisher (333-349).
- ([1920] 1987), Onstran načela ugodja. V: S. Freud, *Metapsihološki spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis (240-300).
- ([1926] 2001), *Inhibicija, simptom in tesnoba*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- ([1938] 2004), *Mož Mojzes in monoteistična religija*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- FRÖHLICH-GILDHOFF, G. (1999), Psychosomatische Folgen von Traumatisierung und Behandlungsmöglichkeiten. V: FRÖSE, M., VOLPP-TEUSCHER, I. (ur.), *Krieg, Geschlecht und Traumatisierung*. Frankfurt/Main: IKO Verlag für interkulturelle Kommunikation (77-87).
- GENEFKE, I. K., VESTI, P. (1990), *Behandlung und Wiedereingliederung von Überlebenden der Folter*. Bonn: Amnesty International.
- GOFFMAN, E. (1973), *Asyle: Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.
- GRAESSNER, S., GURRIS, N., PROSS, Ch. (ur.) (1996), *Folter: An der Seite der Überlebenden: Unterstützung und Therapien*. München: Suhrkamp.
- GRAESSNER, S., WENK-ANSOHN, M. (2000), *Die Spuren von Folter. Eine Handreichung*. Berlin: Verlag des Behandlungszentrum für Folteropfer.
- GURRIS, N. (1996), Seelisches Trauma durch Folter: Heilung durch Psychotherapie? V: GRAESSNER, S., GURRIS, N., PROSS, Ch. (ur.), *Folter: An der Seite der Überlebenden: Unterstützung und Therapien*. München: Suhrkamp (49-83).
- GRUBRICH-SIMITIS, I. (1984), Extremtraumatisierung als kumulatives Trauma. V: LOHMANN, H. M. (ur.) (1987), *Psychoanalyse und Nationalsozialismus*. Frankfurt/Main: Beiträge zur Bewältigung eines Unbewältigten Traumas.
- HAAS, D. (1997), *Folter und Trauma: Therapieansätze für Betroffene*. Oldenburg: Carl von Ossietzky Universität Oldenburg (diplomska naloga).
- HERMAN, J. L. (1992), Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma. *Journal of Traumatic Stress*, 5: 377-391.
- HERMAN, J. L. (1993), *Die Narben der Gewalt. Traumatische Erfahrungen verstehen und überwinden*. München: Ettliger Verlag.
- INTERNATIONAL REHABILITATION COUNCIL FOR TORTURE VICTIMS (IRCT) (Hg.) (1999), *International Instruments, Resolutions, Declarations and Statements on Torture*. Kopenhagen.
- ICD-10: *Internationale Klassifikation psychischer Störungen. Kapitel V (F), F43.1*. (1999). Herausgegeben von der Weltgesundheitsorganisation. Bern (169-170).
- KEILSON, H. (1979), *Sequentielle Traumatisierung bei Kindern*. Stuttgart: Enke Verlag.
- KORDON, D., EDELMAN, L., NICOLETTI, E. et al. (1988), Torture in Argentina. V: KORDON, D., EDELMAN, L., LAGOS, D. et al. (ur.), *Psychological Effects of Political Repression*. Buenos Aires: Sudamericana / Planeta (95-107).
- LEVI, P. (1996), *Ist das ein Mensch?* München: Deutschen Taschenbuch Verlag.
- MENTZOS, St. (1996), *Psychodynamische Modelle in der Psychiatrie*. Göttingen, Zürich: Vandenhoeck & Ruprecht Verlag.
- MERKORD, F. (1996), »Wie ein Tropfen Wasser...«. Der Alltag von Asylbewerbern und die Sozialarbeit mit Folterüberlebenden. V: GRAESSNER, S., GURRIS, N., PROSS, Ch. (1996) (ur.), *Folter: An der Seite der Überlebenden: Unterstützung und Therapien*. München: Beck (219-235).
- NUNBERG, H. (1959), *Allgemeine Neurosenlehre*. Bern: Hans Huber.
- OTTOMEYER, K. (2002), Psychotherapie mit traumatisierten Flüchtlingen: Fallstricke und Handlungsmöglichkeiten. V: OTTOMEYER, K., PELTZER, K. (ur.), *Überleben am Abgrund: Psychotrauma und Menschenrechte*. Celovec: Drava Verlag (139-170).
- RAUCHFLEISCH, U. (1990), *Folter: Gewalt gegen Menschen*. Zürich: Paulus Verlag.
- REDDEMANN, L., SACHSSE, U. (2000), Traumazentrierte Psychotherapie der chronifizierten, komplexen Posttraumatischen Belastungsstörung vom Phänotyp der Borderline-Persönlichkeitsstörung.

- V: KERNBERG, O., SACHSSE, U. (ur.), *Handbuch der Borderline-Störungen*. Stuttgart, New York: Schattauer Verlag (555-571).
- ROCHE, J. L. (1988), A Multidimensional Approach to the Exile's Persecution Experience. V: MIREZ, D. (ur.), *Refugees: The Trauma of Exile*. London: Zed Books (223-233).
- SACHSSE, U., VENZLAFF, U., DULZ, B. (1997), 100 Jahre Traumaätiologie. *Persönlichkeits-Störungen* (Stuttgart), 1: 4-14.
- WEBER, R. (1998), *Extremtraumatisierte Flüchtlinge in Deutschland. Asylrecht und Asylverfahren*. Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- WEIGEL, S. (1999), Télescopage im Unbewußten. Zum Verhältnis von Trauma, Geschichtsbegriff und Literatur. V: BRONFEN, E., ERDLE, B. R., WEIGEL, S. (ur.), *Trauma: Zwischen Psychoanalyse und kulturellem Deutungsmuster*. Köln: Böhlau Verlag (51-76).
- WICKER, H. R. (1993), *Die Sprache extremer Gewalt. Arbeitsblätter Nr. 6/1993*. Bern: Institut für Ethnologie der Universität Bern.
- WURMSER, L. (1999), Zur Behandlung schwer traumatisierter Menschen: Die psychoanalytische Perspektive. *Psychotherapieforum* (Dunaj, New York), 4: 161-174.
- ZEPF, S., WEIDENHAMMER, B., BAUR-MARLOCK, J. (1986), Realität und Phantasie. *Psyche* (Stuttgart), 40: 124-143.

Katja Dolinar, Tina Glavič, Saša Zupanc

PRIČETI ŽIVLJENJE S STATUSOM BEGUNCA V SLOVENIJI

UVOD

Pričujoči tekst je nastal na podlagi raziskav, ki smo ju opravile študentke v okviru vaj iz antropologije migracij na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo filozofske fakultete v Ljubljani. Prva (Glavič *et al.* 2004) je pregled integracijske politike v Sloveniji in nekakšen poskus sinteze zakonskih določil, ki zadevajo smernice in cilje integracijske politike ter oblike in obseg pomoči vladnih institucij in nevladnih organizacij osebam s statusom begunca. Begunec je oseba, ki ji je v Sloveniji priznan status azila po ženevski konvenciji ali azil iz humanitarnih razlogov ter uživa pravice, ki so povezane s tem statusom.

Druga raziskava (Dolinar *et al.* 2004), ki je ponudila temeljna izhodišča za pričujoči članek, zajema izkušnje beguncev med bivanjem v Sloveniji. Poudarek je na izkušnjah urejanja njihovega življenja po pridobitvi statusa begunca.

Integracijska politika ali politika vključevanja priseljencev v večinsko družbo je del imigracijske politike. Britanska antropologinja Barbara Harell-Bond je integracijo označila kot »situacijo, v kateri lahko država sprejema in begunska skupnost sobivata in si delita ista sredstva in vire, tako ekonomske kot tudi družbene, pri čemer se v državi sprejema ne pojavljajo večji konflikti od tistih, ki so že navzoči« (Harell-Bond v Stubbs 1996: 35).

Cilj integracijske politike je torej zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic, kar pa v Sloveniji še vedno ni celostno in sistemsko urejeno. Vzroki za to so zlasti izrazito centralistično usmerjena azilska politika, pomanjkanje konstruktivnega dialoga in sodelovanja med pristojnimi državnimi resorji, med vladnim in nevladnim sektorjem, potem nesime-

tričnost med izvajanjem integracijske pomoči na državni in lokalni ravni in nezadostna finančna pomoč pri izvajanju integracijskih programov. Dodatna ovira so tudi nenehne spremembe na področju imigracijske in integracijske politike (gl. Glavič *et al.* 2004). Uredba o pravicah in dolžnostih beguncev, ki je bila sprejeta aprila 2004, ureja predvsem strukturni vidik integracije. Ta obsega institucionalno ureditev integracije in financiranje integracijskih programov, dostop do trga delovne sile in boj proti diskriminaciji na trgu delovne sile, poleg tega pa še dodatno poklicno usposabljanje, priznavanje izobrazbe oziroma poklicnih kvalifikacij, izobraževanje, nastanitev in podporo države in lokalnih oblasti pri namestitvi in socialno in zdravstveno varstvo (gl. ECRE 2002). Uredba iz leta 2004 prinaša v primerjavi s prejšnjo uredbo (iz leta 1996) o uresničevanju pravic tujcev, ki jim je bil priznan status begunca, nekatere novosti, kot sta osebni integracijski načrt, ki se pripravi v skladu s potrebami, znanji in možnostmi posameznega begunca, in začasno denarno pomoč v prvih šestih mesecih od pridobitve statusa begunca (gl. Uredba ... 2004). To begunce postavlja v nekoliko boljši položaj, vendar se kljub temu soočajo s številnimi problemi na področju nastanitve, pridobivanja dokumentov, zaposlovanja, izobraževanja, jezikovnih tečajev slovenščine in zdravstva.

Temelj pričujočega članka so polstrukturirani intervjuji, ki so jih s šestindvajsetimi begunci (štirimi družinami in sedmimi posamezniki) opravile avtorice druge omenjene raziskave. Med sogovorniki je bilo sedemnajst moških in devet žensk. Otroci do štirinajstega leta je bilo sedem, mladih med petnajstim in štiriindvajsetim letom pa pet. Odraslih med petindvajsetim in štiriintriindevetdesetim letom je bilo pet, med petintriindevetdesetim

in petdesetim letom osem, en begunec pa je bil star več kot petdeset let. Devet sogovornikov je iz nekdanje Sovjetske zveze, dvanajst iz nekdanje Jugoslavije, trije z Bližnjega vzhoda in dva iz Afrike. Imena sogovornikov so spremenjena. Zaradi narave obravnavane tematike bi lahko bili sogovorniki z razkritjem svojih osebnih podatkov širši javnosti ogroženi.

Naš glavni namen je torej predstaviti nekatere ključne probleme, s katerimi se srečujejo begunci, potem ko so že pridobili begunski status po zakonu o azilu. Ž željo, da predstavimo izkušnje in stališča beguncev od trenutka, ko so pridobili status begunca, smo postavile njihove pripovedi v ospredje, medtem ko strokovna literatura, mnenja predstavnikov nevladnih organizacij in pravno-formalna določila rabijo za dodatno ponazoritev njihovih trditev in mnenj. Intervjuji z begunci nastali v času, ko nova uredba o pravicah in dolžnostih še ni bila uradno sprejeta. Kljub temu ob intervjujih navajamo bistvena določila nove uredbe, da predstavimo *trenutno* pravno ureditev integracije pri nas.

NASTANITEV IN PRIDOBIVANJE DOKUMENTOV

Otrokoma je bilo težko. Nista razumela. Sta rekla: »Mama, zakaj smo tu? Zakaj ne živimo kot drugi otroci?« Kaj naj jima rečem? Zato je bilo tako dobro, ko smo se preselili v stanovanje. Imaš svoj dom. (Alina, april 2004.)

Lastno bivališče je za vsakogar življenjskega pomena. Za osebe s statusom begunca, ki so bili prisiljeni zapustiti dom in se podati na pot v neznano, pa je ureditev novega doma v tujem okolju še toliko pomembnejša. »Ne nazadnje je treba skupno fizično bivanje ljudi v stanovanju ali v določenem miljeju, kjer prebivajo, tesno povezati tudi s procesi socializacije in s procesi prenašanja in prevzemanja kulturnih elementov določenega okolja« (Studen 1995: 8, 9).

Problem pridobitve stanovanja kot ključne sestavine življenja družine ali posameznika in kot temeljnega pogoja pri vključevanju v družbo zaznavajo tudi zaposleni v nevladnih organizacijah:

Oni ves čas pričakujejo, kdaj bodo dobili status, in ko dobijo pozitiven odgovor, je še

huje. Padejo v neko jamo, ne morejo si najti stanovanja, v Sloveniji je takoj ksenofobija prisotna, to si nimamo kaj prikrivati. Ne dobijo zaposlitve in se vrtijo v začaranem krogu. Nimajo osnovnih sredstev za preživljanje. [...] In potem so tudi begunci nezadovoljni, ker si mislijo: dobimo status, zdaj pa je vsega konec. (Predstavnica Slovenske filantropije in učiteljica na jezikovnem centru Palatin Nina Bradić, 19. 4. 2004.)

Prosilci za azil se morajo ob pridobitvi statusa begunca izseliti iz azilnega doma. Iskanje stanovanja lahko za begunce traja tudi po več mesecev. Eden izmed problemov, s katerim se pri tem soočajo, je, da najemodajalci ne želijo oddati stanovanja tujcem.

Ja, je bil problem. Veliko ljudi noče vzeti družin z otroki, na primer, ali pa vzeti tujcev, na primer. Tudi je bil problem zame takrat, ker nisem znala govoriti slovensko, sedaj kar znam govoriti slovensko, takrat na začetku ne. In potem so slišali, da sem tujka in konec. (Alina, april 2004.)

Poleg tega, da jim skoraj nihče ne želeli oddati stanovanja, je problem tudi finančno breme nastanitve. Glede sredstev za plačevanje najemnine so begunci, dokler nimajo lastnih prihodkov, povsem odvisni od denarne pomoči ministrstva za notranje zadeve. Na podlagi prejšnje ureditve je bila višina denarnega nadomestila za nastanitev odvisna od povprečne neprofitne najemnine (Uredba ... 1996). V letu 2001 je znašala med 17.300 in 28.400 tolarjev (Nacionalni stanovanjski program 2000). Z novo uredbo je višina denarnega nadomestila odvisna od števila družinskih članov in jo določijo v skladu z ustreznim odstotkom osnovnega minimalnega dohodka za največ tri leta od dneva pridobitve statusa begunca (Uredba ... 2004). Avgusta 2004 je z jamčeni osebni dohodek znašal 54.385 tolarjev (Dogovor ... 2004). Denarna pomoč le stežka zadostuje za kritje visokih najemnin in ostalih stanovanjskih stroškov, zato so mnogi izrazili željo, da bi imeli možnost priti do neprofitnih stanovanj, kar pa jim je kot tujcem s stalnim prebivališčem onemogočeno.

Iz pripovedi sogovornikov je razvidno, da se zaradi težav pri iskanju stanovanj številni oprejo na neformalno socialno mrežo. Pomen

teh poudarjajo tudi nekatere NVO, ki beguncem pomagajo pri iskanju stanovanja. Tako so informatorji iz nekdanjih republik Jugoslavije lažje našli stanovanje prek sorodnikov in prijateljev, skoraj vsi pa so poudarili, da bi brez prijateljev, ki so jih spoznali v Sloveniji, veliko dlje iskali stanovanje:

To so bili problemi. Težko dobiš stanovanje v Ljubljani. Mislim, za slovenske ljudi je lahko. Jaz rabim naslov, moram biti prijavljen. Zato so prijatelji pomagali, so na internetu gledali. [...] Naslov stalnega prebivališča so mi najprej dali prijatelji, da sem lahko naprej urejal vse papirje. (Jul, maj 2004.)

Nastanitev je eno izmed ključnih področji integracije beguncev. S tem problemom se soočijo takoj, ko pridobijo status begunca in si začnejo urejati samostojnejše življenje. To področje je povezano tudi s pravico do zaposlitve in socialnega varstva, zato neurejenost stanovanjske problematike pelje v začaran krog:

Najprej smo morali dobiti stanovanje in pred tem nismo mogli do potnih listov. Bilo je naporno, da je odločba, debel pok listov, tisto, s čimer ljudem dokazuješ svojo identiteto. Ljudje tega tudi niso poznali. Potem smo lahko šele zaposlili za potne liste, mesec in pol po odločbi, in je trajalo dva, tri tedne, da smo jih dobili. In sedaj, ko jih imamo, lahko šele vlagamo za vse ostalo – delovno dovoljenje, socialno pomoč, otroški dodatek itd. In traja, da pridobiš vse te dokumente. (Tara, april 2004.)

Podobno je doživela Alina:

Brez stalnega prebivališča nimam potnega lista in ne morem dokazati, da zares tu stanujem. Sedaj, ko imam potni list, lahko grem kam in dokažem, da sem Alina in da imam vizo, dovoljenje za prebivanje. (Alina, april 2004.)

Potni list, na katerega je treba čakati tudi do tri tedne in je drugačen od tistega, ki ga imamo slovenski državljani, begunce neredko postavi v neprijeten položaj, saj uradno osebe ni seznanjeno s tem identifikacijskim dokumentom:

Imam velik potni list. Samo to nosim s seboj. Bolje bi bilo, če bi imel osebno izkaznico. Veliko je. Desetkrat vprašal. [Odgovor je bil:] »Vi ne dobite osebne izkaznice.« (Hakan, maj 2004.)

SOCIALNA POMOČ

Od trenutka, ko smo dobili odločbo, pa do trenutka, ko imaš urejene vse dokumente, imaš plačano le stanovanje in stvari za šolo za otroke, drugače pa nič. Ta vmesni čas je vakuum, ko nimaš nič za vsakodnevne stroške. To je res vakuum. (Alina, april 2004.)

Po prejšnji uredbi o uresničevanju pravic tujcev, ki jim je bil priznan status begunca, iz leta 1996 je bil eden največjih problemov ta, da begunci zaradi dolgotrajnih postopkov pridobivanja dokumentov niso mogli uveljavljati pravice do socialne pomoči kar nekaj mesecev. Bistvena novost, ki jo prinaša nova uredba, je začasna denarna pomoč, ki je namenjena beguncem v prvih šestih mesecih po pridobitvi statusa. Begunci so do tovrstne pomoči upravičeni, če so v Slovenji brez vsakršnih dohodkov in premoženja. Višina začasne denarne pomoči pa se določi v višini minimalnega dohodka (Uredba ... 2004). Kljub temu so begunci v tem obdobju v precej nezavidljivem položaju, saj so postopki urejanja dokumentov dolgotrajni. Dokler pa si le teh ne priskrbijo, se ne morejo prijaviti na zavod za zaposlovanje in center za socialno delo.

Denarno pomoč beguncem dajejo tudi nekatere NVO, kar je včasih ponižujoča izkušnja. Alina je dobila občutek, da prosjači, zato ji je postalo nerodno trkati na vrata in prositi za pomoč. Vendar je bila to edina rešitev, saj lastnega dohodka še ni imela:

Zares bi rada začela delati. Rada bi se osamosvojila. Povsod spraševati in prositi za denar in same prošnje, to je zame že mučno. Beseda »prošnja« je zame že pravo mučenje. (Alina, april 2004.)

INFORMIRANJE IN SOOČANJE Z URADNIKI

Dolgotrajen proces pridobivanja potrebnih dokumentov, ki po navadi traja več mesecev, in obiske uradov so mnogi sogovorniki označili kot neprijetno izkušnjo, ker uradne osebe ne poznajo dokumentov, ki jih dobijo osebe s statusom begunca. Tako se je Jul vprašal:

Zakaj nimajo informacij o nas? Moraš vse povedat, ves čas moraš razlagat. [...] Papirji za bivanje, potrdila, za službo, naslov. Zdaj imam vse urejeno, ampak res traja. Nekatere moraš čakati dva meseca, za delo. Veliko časa samo za papirje. (Jul, maj 2004.)

Nekateri sogovorniki, ki imajo status begunca že nekaj let, so se zlasti na začetku urejanja dokumentov soočili z velikim pomanjkanjem informacij. Nekatere družine so se na primer pritožile, da niso bile obveščene o možnosti otroškega dodatka. O tej pravici so izvedele po naključju. Tisti, ki imajo stike z nevladnimi organizacijami, iščejo informacije tudi pri njih.

Sploh na začetku, ko jim je priznan status, so vsi begunci zelo zmedeni. Nobeden jim ne ve natančno povedati, kaj se bo zdaj z njimi dogajalo, kam bodo šli. In tukaj lahko zelo veliko naredi ta prostovoljna mreža ljudi. Če so ti dobro seznanjeni s tem, kaj se dogaja in kako stvari potekajo, lahko na ta način veliko pripomorejo, da so tudi begunci bolj samozavestni« (Predstavnica Fundacije Gea 2000 Vanja Dina Dobovičnik, 21. 4. 2004.)

Na uradih so imeli begunci različne izkušnje z uslužbenci. Za nekatere je bil problem jezik. Uradniki večinoma uporabljajo slovenščino, ki je po besedah informatorjev mnogi na začetku ne razumejo.

Sedaj kar govorim svojo slovenščino, ker jo tako in tako rabim in moram vaditi. Vprašam včasih tudi še na primer v angleščini, oni pa mi odgovorijo v slovenščini. In jaz jih razumem. [...] Pri nas ni bilo nobenih problemov pri pridobivanju dokumentov. Sem pa slišala za veliko ljudi, da so imeli probleme pri pridobivanju dokumentov in z jezikom na raznih uradih. (Alina, april 2004.)

ZAPOSLOVANJE

Zaposlitev vsakomur zagotavlja stalni prihodek in s tem povezani socialno varnost in ekonomsko neodvisnost. Zaposlitev je za osebe s statusom begunca pomembna tudi zaradi stika z ljudmi, socialne integracije in priložnosti za morebitne pozitivne spremembe v življenju.

Imam diplomo, svoj poklic, vse. [...] Rada bi to uporabila, da bi imela svojo plačo, svojo službo, da bi imela neko prihodnost. (Alina, april 2004.)

Osebe s statusom begunca dobijo osebno delovno dovoljenje za nedoločen čas in se lahko vključijo v trg dela pod enakimi pogoji kot ostali državljani Slovenije. Kljub temu je vprašanje, kako priti do zaposlitve, osrednje. Ena izmed ključnih težav, s katero se soočajo begunci pri iskanju zaposlitve, je tesno povezana z (ne)znanjem jezika. Tekoče govorno in pisno znanje slovenskega jezika je namreč neuradni pogoj za večino delovnih mest.

Zato je zelo pomembno, da se dobro naučimo jezika. Potem imamo izpit in če ga opraviš, dobiš diplomo in tako lahko dobiš tudi državljanstvo. In seveda tudi tako je dobro znati jezik, za službo in tako. (Alina, april 2004.)

Zaradi specifičnih okoliščin, ki so begunce prisilile v beg iz matične države, pogosto nimajo ustreznih dokazil in dokumentov, ki bi potrjevali njihovo stopnjo izobrazbe. Postopki nostrifikacije spričeval in diplom lahko trajajo leta. Beguncem brez dohodkov in drugih prejemkov stroške nostrifikacije krije ministrstvo (Uredba ... 2004). Tara je svoje izkušnje z nostrifikacijo diplome opisala takole:

Za mojo diplomu je trajalo skoraj eno leto. Za nostrifikacijo ne potrebuješ samo ocene in predmete, ampak tudi število ur. Mož je imel tiste ure, jaz pa nisem imela. Probala sem prek prijateljev, ki smo skupaj študirali, da sem končno dobila spisek z urami. (Tara, april 2004.)

Pri iskanju zaposlitve begunci pogosto naležijo na posredno ali neposredno diskriminacijo na trgu delovne sile. Eden izmed vzrokov za to

je tudi ta, da delodajalci ne poznajo begunske problematike. Pisanje prošenj se lahko vleče v nedogled, zaradi negotovega ekonomskega položaja pa so begunci pripravljani poprijeti za kakršno koli delo:

Veste koliko sem jih jaz napisala?! Samo sedemnajst odgovorov sem dobila. Od več kot 150 prošenj. Zdaj me vprašajo, če sprejemam vsako delo. Sprejemam. Pa nič. Pa ne, da sem obupala. Samo ne vem, kam bi še pisala. (Tita, maj 2004.)

Zaradi težav, s katerimi se srečujejo begunci pri vstopu na trg delovne sile, so trije sogovorniki razkrili svoj položaj tudi v medijih, sicer pa se je po mnenju predstavnice NVO večina tistih, ki so našli zaposlitev, pri iskanju oprla na prijatelje in znance:

Ne poznam primerov, da bi zaposlitev dobili po čisto uradni poti, pri neznani firmi. Večinoma to poteka preko prijateljev, ljudi, ki jih spoznajo v času postopka, tudi prek rojakov. [...] Zavod za zaposlovanje je tukaj čisto bos. (Vanja Dina Dobovičnik, 21. 4. 2004.)

Da so prijatelji tisti, na katere se lahko zaneš v trenutkih brezupa, poudarja tudi Jul:

Prijatelji mi pomagajo preživeti. Tudi delam, ampak to ni delo *delo*. Da dobim tri ure dela na teden, ni nič. (Jul, maj 2004.)

Na poti do zaposlitve in s tem samostojnega življenja begunci naletijo na številne ovire. Zaradi težav, ki beguncem omejujejo dostop na trg delovne sile, so se prisiljeni oprijeti tudi dela na črno, o katerem so govorili z rahlo zadržanostjo. Nujnost preživetja s pomočjo različnih strategij se zavedajo tudi predstavniki NVO:

Bili so problemi, ko je kdo hodil na slovenski jezik, in potem je moral plačati stanovanje in ga potem nekaj časa ni bilo na slovenskem jeziku, ker je pač tisti čas delal. Vse skupaj ne gre. (Predstavniki Slovenske filantropije Franci Zlatar, 21. 4. 2004.)

IZOBRAŽEVANJE

Izobraževanje je pomemben dejavnik v procesu družbeno-kulturne integracije, hkrati pa je eno tistih področij, ki spodbuja osebnostni razvoj, krepi socialne stike ter omogoča boljše možnosti pri vstopu posameznika na trg delovne sile.

Obiskovanje osnovne šole je v Sloveniji obvezno za vse otroke ne glede na njihov pravni status. To določa tako Uredba o pravicah in dolžnostih beguncev v RS (2004) kot Zakon o osnovni šoli (2005). Šolski sistem ima pri procesu integracije begunskih otrok zelo pomembno vlogo (gl. Bešter 2003). Otroci so prek šolanja vključeni v življenje večinske družbe, še preden pridobijo status begunca. Tako so prvi, ki se spoprimejo s predsodki družbe, in prvi, ki se vanjo vključijo. Težave je omenil srednješolec Georg, ki je naletel na nestrpnost nekaterih sošolcev. Narobe pa ima osnovnošolka Vanesa po besedah njene mame dobre izkušnje:

Zelo dobro se razume z učiteljico. In le prvi mesec ni bila še preveč navdušena, potem pa je začela govoriti slovensko in sedaj ji gre zares dobro. [...] Sošolci nimajo problemov s tem, če je ona tujka. Absolutno so jo sprejeli. Hvala bogu, ker sem se na začetku bala, kako se bo počutila v šoli, kako bodo ravnali z njo. In sem jo zato vedno spraševala, če je v šoli vse v redu. Potem mi je enkrat rekla: Ampak, mama, zakaj me vedno sprašuješ, kako je v šoli s sošolci? Nimam problemov z njimi, oni so moji prijatelji. (Alina, april 2004.)

Poleg tega da otroci v šoli pridobivajo nova znanja, tam vsak dan prihajajo v stik z vrstniki, se z njimi spoprijateljijo in se na ta način lažje vključijo v večinsko družbo kot odrasli:

Pogosto po šoli nekam grejo, ali v kino, ali kolesarit, rolat. Se pogovarjajo po telefonu kar naprej. (Tara, april 2004.)

Čeprav je šolanje brezplačno, je za starše finančno breme. Velik strošek so zlasti učbeniki in ekskurzije. Na tem področju jim je priskočila na pomoč ena od nevladnih organizacij, pomagajo pa si tudi s šolskimi skladi.

Tudi učbenike ima zastonj, od šole, že od začetka septembra. (Alina, april 2004.)

UČENJE SLOVENSKEGA JEZIKA

Znanje jezika je osnova za integracijo posameznika v družbo, saj je sicer človek izključen iz družbenega življenja. Težave ima pri vsakdanji komunikaciji, še zlasti pri iskanju zaposlitve (Verlič Christensen 2002: 118).

Otroci, ki so vključeni v šolski sistem, nimajo pravice do brezplačnega tečaja slovenščine. Če so dovolj zgodaj vključeni v osnovno šolo, učenje slovenščine ni poseben problem. Zgodi se celo, da želijo govoriti slovensko tudi doma s svojimi družinskimi člani. Na ta način otroci v družinskem okolju delujejo kot most med maternim in slovenskim jezikom:

Mlajša govori slovensko, ampak ona nama noče prevajati, razume pa vse. Ona ne razume točno razlike med našim in slovenskim jezikom. Če jo na primer vprašam, kaj je »steklenica«, mi ne pove besede v našem jeziku, temveč gre iskat steklenico in mi jo pokaže. (Alina, april 2004.)

Zaradi želje po identifikaciji z vrstniki Ika tudi v družinskem krogu uporablja slovenski jezik.

Hčerka Ika ima zdaj ta problem, da noče govoriti v svojem jeziku. Dobila je tisti odpor. Tudi doma odgovarja samo v slovenskem jeziku. Noče izstopati in jo je sram v šoli, če pove kakšno besedo z naglasom našega jezika. (Tara, april 2004.)

Problemi nastajajo, ko je kdo vključen že v višji razred osnovne šole oziroma v srednjo šolo. Srednješolcu Georgu učitelji pri večini predmetov sicer tolerirajo slovnične napake, pove njegova mama, pri slovenščini pa naj bi bilo to neizvedljivo.

Odrasli, ki se ne morejo več vključiti v šolski sistem, so upravičeni do brezplačnega tečaja slovenščine, ki se ga lahko udeležijo na jezikovni šoli Palatin, dodatno učno pomoč pri učenju slovenščine daje tudi Slovenska filantropija. Tečaj slovenskega jezika, ki obsega skupaj 300 ur (štirikrat po štiri ure na teden), je za begunce obvezen in se izvaja v obdobju šestih mesecev od dneva pridobitve statusa begunca. Ko sta Tara in njen mož prišla v Slovenijo, organiziranega tečaja še ni bilo, zato sta se slovenskega jezika naučila sama.

Že od samega začetka sem mnenja, da če živiš v državi in imaš namen tukaj ostati, moraš znati ta jezik. Sami smo se učili, nisimo šli na tečaj, sama prek učbenikov [...]. V roku enega leta smo se naučili jezika. Takrat nismo imeli možnosti jezikovnega tečaja. Takrat so slovenski jezik učili le prostovoljci in prostovoljke na Slovenski filantropiji. Rada bi šla na tečaj, da bi bolj pravilno govorila in izboljšala svojo slovenščino. A pravijo, da če sem že naredila izpit slovenskega jezika, da mi ne pripada. (Tara, april 2004.)

Sogovorniki so s tečajem zadovoljni, obenem pa poudarjajo tudi njegov pomen. Posameznik, ki govori in razume jezik družbe, v kateri se znajde, ima prav gotovo boljše možnosti za uspešno integracijo, tudi zato, ker jezikovne spretnosti močno olajšajo urejanje pravnih zadev na različnih uradih.

Ja, definitivno je tečaj moj glavni vir znanja slovenščine. Potem ko sem začela hoditi na tečaj, sem tudi začela govoriti. Prej sem govorila le angleško. (Alina, april 2004.)

Nekateri begunci poudarjajo, da se slovenščine lažje naučijo tisti, ki so prišli iz slovansko govorečih držav in predlagajo, da bi bil za ostale tečaj obsežnejši. Podobno meni tudi Nina Bradić, ki ima dolgoletne izkušnje s poučevanjem slovenskega jezika:

Ker oni mene ne morejo dojeti, če naredim dvesto besed na teden. Kdaj se jih bodo pa naučili? In potem samo šibam dalje. Oni so potem čisto zmešani od te snovi« (Nina Bradić, 19. 4. 2004).

ZDRAVSTVO

Begunci so bili v času bega iz matične države izpostavljeni različnim stresnim situacijam. Ob pridobitvi statusa, ko postanejo upravičeni do osnovnega zdravstvenega zavarovanja, je tako njihovo zdravstveno stanje posledica negotovega preteklega obdobja. Tudi če so sogovorniki omenjali zdravstvene probleme in težave na področju duševnega zdravja, ni nujno, da so zaradi tega vselej iskali pomoč zdravnikov ali drugih strokovnjakov:

V celem življenju sem rabil enkrat zdravnika. Ne spim, sanjam samo o duhu, o duši. Vojna. Ne ješ hrano, puške, bombe. Grozno. (Jul, maj 2004.)

Tisti, ki so se morali izseliti iz matične države, so podvrženi velikim pritiskom, tako zaradi razmer v domači državi kot tudi zaradi prihoda v popolnoma novo okolje. Največkrat se ta stres po prihodu v nov kraj kaže kot izolacija, brezup in občutek negotovosti. Pogosto so soočeni ne le s spremembo jezika in kulture, ampak tudi s sovražnostjo in brezbriznostjo večinske populacije (Helman 1996: 309).

Vprašanje zdravja beguncev zajema tudi pravni vidik oziroma pravico do zdravstvenega zavarovanja. Begunci so upravičeni do zdravstvenega varstva v skladu s predpisi, ki urejajo zdravstveno varstvo in zdravstveno zavarovanje (Uredba ... 2004). Vendar zakon o zdravstvenem zavarovanju in zdravstvenem varstvu ni v skladu z ženevsko konvencijo. Pogoji na področju zdravstva za begunce namreč niso izenačeni s pogoji, ki jih imajo drugi tujci z dovoljenjem za stalno bivanje v Sloveniji. V praksi se to kaže tako, da imajo begunci namesto zdravstvene izkaznice potrdilo, ki dokazuje, da je plačnik njihovega zdravstvenega zavarovanja ministrstvo za notranje zadeve (Glavič *et al.* 2004: 18). Glavni problem za begunce, ki obiščejo zdravstveni dom, je po njihovih besedah ta, da zdravstveni delavci ne poznajo begunskega statusa in pripadajočih pravic. To kažejo interakcije med zdravstvenimi delavci in begunci, ko ti pridejo v zdravstveni dom. Največkrat se pokaže, da osebe zdravstvenega doma ne pozna potrdila ministrstva za notranje zadeve, ki ga imajo begunci.

Bistvena težava v zdravstvu je to, da nimamo enakih pravic kot ostali prebivalci Slovenije. S statusom begunca bi morali pridobiti tudi te pravice. Radi bi dobili zdravstvene kartice, ki so bolj praktične oziroma se jih sestre ne ustrašijo že od daleč, tako kot se zdaj potrdila [...]. Zdravstveni uslužbenci tega potrdila večinoma ne poznajo in telefonirajo na socialno službo in preverijo. Glasno sprašujejo druge, če kaj vedo o tem, tako da nam je pogosto nerodno, ker vsi v čakalnici to slišijo. (Selena, maj 2004.)

Zgodilo se je tudi, da sta zdravnik in medicin-

ska sestra spraševala ostale paciente v čakalnici, ali kaj vedo o osebah s statusom begunca. Na ta način sta spravila v zadrego pacienta, ki je bil deležen vprašanj o svojem zdravju vpričo vseh v čakalnici:

Enkrat grem na Vič v dom k zdravniku. Zdravnik pride ven. Rečem, ne morem pred ljudmi. Gre medicinska sestra, imam papirje od urada za tri mesece zavarovanje. Tam sedi petdeset ljudi. [Zdravnik vpraša:] Kaj je narobe s tabo? Rečem: gremo noter, mene boli, ne morem tukaj. Ne, reče, kako govoriš? Do you speak English? Ne, rečem, razumem slovensko. Gremo noter, rečem trikrat. Če me kaj boli, nočem pred drugimi o tem govoriti. Zdravnik je samo govoril, me ni spustil noter. (Jul, april 2004.)

Nekateri informatorji so povedali, da so zaradi nepoznavanja njihovih papirjev dolgo čakali v čakalnici in se prerekali, da so sploh smeli k zdravniku. Imeli so tudi izkušnjo, da so jih poslali v Azilni dom, ki sploh nima zdravnika, ali pa so zaradi istega problema morali priti tudi do po trikrat.

Enkrat sem bil bolan. Zob me je bolet. Sem šel v Šiško v bolnišnico. In tam je bilo grozno. Nimajo informacij o naših papirjih. Vprašam, če lahko dobim doktorja. Gleda papirje in pravi, da na te papirje ne more. Da moram v Azilni dom. (Hakan, maj 2004.)

Drugi veliki problem, s katerim so se morali soočiti naši sogovorniki, je jezikovna pregrada. Z zdravniki so se največkrat pogovarjali po angleško ali srbsko oz. hrvaško, ker je bilo njihovo znanje slovenščine na začetku še dokaj omejeno.

Posledica nenavadnih dokumentov, omejenega osnovnega zdravstvenega zavarovanja in slabe jezikovne komunikacije je ta, da ne gredo k zdravniku, če to ni zares neizbežno. Zaradi nepoznavanja pravic beguncev se podobni problemi (nedostopnost zdravil) pojavijo tudi v nekaterih lekarnah.

SKLEPNE MISLI

Večkrat lačen zaspim. Ampak tiho. (Jul, maj 2004.)

Svet v katerem danes vsi živimo, je plavajoč teritorij, na katerem se krhki posamezniki soočajo s porazno stvarnostjo. (Maffesoli v Bauman 2002: 263.)

V našem primeru so »krhki posamezniki« begunci, ki so morali zapustiti svoje domove. V Sloveniji naletijo na toge birokratske postopke pri pridobivanju potrebnih dokumentov, neinformiranost uradnikov in zdravstvenih delavcev o njihovem statusu in navsezadnje s ksenofobičnimi odzivi. Tako so pravna določila bolj črka na papirju; ni natančno opredeljeno, kdo in na kakšen način jih bo realiziral, ali pa tisti, ki bi jih morali realizirati, ne prepoznajo svoje odgovornosti.

Pri izhodu iz začaranega kroga, ki se prične z iskanjem stanovanja, prijavo bivanja, iskanjem službe in preseganjem jezikovnih pregrad, so nekateri begunci svoje probleme predstavili v

medijih, mnogi pa se pri urejanju življenja v Sloveniji opirajo na svoje socialne mreže, če jih seveda imajo.

Več ljudi, kot pozna begunec in mu lahko pomagajo, lažje mu je. Tisti, ki nima socialnih mrež, je povsem odvisen od institucij. (Vanja Dina Dobovičnik, 21. 4. 2004.)

Mehčanje družbenih ločnic med priseljenci in večinsko družbo je temelj uspešne integracijske politike, saj bi moralo biti »vključevanje imigrantov v 'novo družbo' praksa, ki ne zadeva zgolj skupin imigrantov, temveč gre za skupni družbeni projekt, v katerem vse strani pridobivajo« (Zavratnik Zimic 2003: 1147).

Pri integraciji, ki je dvosmeren proces, igra pomembno vlogo civilna družba, zlasti nevladne organizacije, verske skupnosti, kulturna društva in mediji. Mediji lahko veliko pripomorejo k ozaveščanju prebivalstva o življenju beguncev in njihovem vključevanju v novo okolje. Po drugi strani pa je treba tudi samim priseljencem zagotoviti ustrezne informacije o družbi sprejema in njeni kulturi.

LITERATURA

- BAUMAN, Zygmunt (2002), *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / *cf..
- BEŠTER, Romana (2002), Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo. V: PAJNIK, Mojca, ZAVRATNIK ZIMIC, Simona (ur.), *Migracije - globalizacija - Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut (83-123).
- Dogovor o politiki plač v zasebnem sektorju v obdobju 2004-2005 (2004). *Uradni list RS*, št. 55/2004.
- DOLINAR, Katja, KORUN, Maja, LAZAR, Tina, MEDLE, Bojana, ŠRIBAR JUVANČIČ, Luna (2004), »Zakaj nimajo ljudje informacij o nas? Moraš vse povedat, ves čas moraš razlagat.«: *Integracija - Primeri izkušenj beguncev v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (seminarska naloga).
- ECRE (2002), *Stališče o integraciji beguncev v Evropi*. Prevod D. Sedlak, D. Premelč. London, Bruselj: European Council on Refugees and Exiles.
- GLAVIČ, Tina, LUKAVAČKIĆ, Laura, SKALE, Tanja (2004), *Integracijska politika in programi v Sloveniji: Pregled sedanjega stanja in praks*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo (seminarska naloga).
- HELMAN, Cecil G. (1996), *Culture, Health and Illness: An Introduction for Health Professionals*. Oxford, Boston, Johannesburg, Melbourne, New Delhi, Singapore: Buttemourt-Heinemann (3. izdaja).
- Nacionalni stanovanjski program (2000). *Uradni list RS*, 43/2000.
- STUBBS, Paul (1996), Creative negotiations: Concepts and practice of integration of refugees, displaced people and local communities in Croatia. V: JAMBREŠIĆ KIRI, Renata, POVERZANOVIĆ, Maja (ur.), *War, Exile and Everyday Life*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research (31-40).
- STUDEN, Andrej (1995), *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana: Institutum studiorum humanitatis.
- Uredba o pravicah in dolžnostih beguncev v Republiki Sloveniji (2004). *Uradni list RS*, 33/2004.
- Uredba o uresničevanju pravic tujcev, ki jim je bil priznan status begunca (1996). *Uradni list RS*, 44/1996.
- VERLIČ CHRISTENSEN, Barbara (2002), *Evropa v precepu med svobodo in omejitvami migracij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zakon o osnovni šoli (2005). *Uradni list RS*, 23/2005.
- ZAVRATNIK ZIMIC, Simona (2003), Etika skrbi v migracijskih politikah: Trg dela vs. »trg« človekovih pravic. *Teorija in praksa*, 40, 6: 1143-1154.

Ilse Derluyn, Eric Broekaert

OTROCI IN MLADOSTNIKI BREZ SPREMSTVA V BELGIJI

UVOD¹

Po podatkih ameriškega odbora za begunce (*United States Committee for Refugees*, Ingleby 2005) je do konca leta 2003 zaradi organiziranega nasilja zapustilo dom okoli 35,5 milijona ljudi. Večina (23,6 milijona) jih je našla zatočišče znotraj meja svoje države. S tem so postali »notranje razseljene osebe«. 11,9 milijona ljudi je poiskalo zatočišče v tujini in tako so postali begunci (*ibid.*). Le manjšina med njimi je poiskala zatočišče v Evropi (7 %) ali Severni Ameriki (3 %). Največje breme beguncev je tako naloženo ne-zahodnim državam; v državah Srednjega Vzhoda je 37 % svetovne begunske populacije, v Afriki 27 %, v južni in osrednji Aziji pa 16 % (Ingleby, 2005). Približno polovica svetovne begunske populacije je otrok in mladostnikov, mlajših od 18 let (Bhabha, Young 1999, UNHCR 2004, Westermeyer 1991). Med njimi so mladoletne osebe brez spremstva – otroci in mladostniki, ločeni od staršev ali zakonitih oziroma dejanskih skrbnikov (SCEP 2004). Ta skupina otrok in mladostnikov brez spremstva odraslih oseb je najranljivejša skupina begunske populacije (Halvorsen 2002).

Tako v evropskem kot svetovnem merilu nam za to skupino primanjkuje natančnih podatkov. Ocenjujejo, da je otrok in mladostnikov brez spremstva nekako od 2 do 5 % od približno 20 milijonov vseh begunskih otrok (Bhabha, Young 1999, Bruce 2001). Organizacija *Save the Children* ocenjuje, da je med begunsko populacijo vselej vsaj sto tisoč otrok brez spremstva (Ruxton 2000). Zaradi pomanjkljivih registracijskih sistemov statistični podatki različnih držav niso nujno primerljivi. Do nedavnega podatkov o tej skupini sploh niso sistematično zbirali, pa tudi definicije, kdo je »otrok brez spremstva«, se v

različnih državah razlikujejo. Zato verjamemo, da so številke otrok brez spremstva višje, kot jih navajajo uradne statistike (Halvorsen 2002, Hunter 2001).

Definicija mladoletnih beguncev brez spremstva vsebuje tri ključne elemente: da so begunci, da so mladostniki ali otroci in da so brez spremstva odrasle osebe. Kot begunci so iztrgani iz domačega okolja, doživljajo večkratne izgube, preživljajo travmatične izkušnje v matični državi in na poti do nove države, imajo težave s prilagajanjem na novo okolje in negotovo prihodnost v sprejemni državi (gl. na primer Baker 1999, Derluyn, Wille, De Smet, Broekaert 2005, Weine *et al.* 1998, Ying 1999). Ker so to otroci in mladostniki, so v razvojnem procesu, značilnem za to obdobje, denimo v zvezi z oblikovanjem identitete (Adjuković 1998, Bruce 2001). Te izkušnje, težave in izzive morajo preživeti brez podpore in vodenja staršev ali druge zaupanja vredne odrasle osebe (gl. na primer Elbedour, Bensel, Bastien 1993, Ressler Boothby, Steinbock 1988, Thabet, Vostanis 2000).

MLADOLETNI BEGUNCI IN BEGUNKE BREZ SPREMSTVA V BELGIJI

Mladoletni begunci brez spremstva so nedavno »odkrita« skupina v Belgiji. Šele v devetdesetih so začeli o njih govoriti kot o posebni skupini. Značilna je nejasnost v zvezi z njihovo obravnavo. Ali bi moral biti v prvi vrsti poudarjen njihov begunski status in bi jih zato obravnavali podobno kot odrasle begunce ali pa bi moral biti v ospredju njihov status mladoletnih oseb in bi jih zato obravnavali kot druge mladoletne osebe v Belgiji, ki potrebujejo posebno skrb in podporo?

Od »odkritja« mladoletnih beguncev brez spremstva kot skupine je njihovo število naraslo. Zaradi tega se je pritisk na sistem socialnega varstva za mladostnike, da poskrbijo tudi za otroške begunce brez spremstva, povečal. Leta 2001 je belgijska azilska zakonodaja doživela večje spremembe; finančna pomoč, ki so jo prej dobili vsi prosilci in prosilke za azil, se je skrčila le na prosilce in prosilke v drugi fazi azilskega postopka. Tisti v prvi fazi imajo zgolj pravico do materialne pomoči – sprejem v velike zbirne begunske centre ali namestitev v manjše enote.

Ti spremembi, povečan pritisk na običajen socialnovarstveni sistem za mladostnike (zaradi povečanega števila mladoletnih beguncev) in spremenjen sistem pomoči, sta pripeljali do organizacije posebnega, vzporednega sistema pomoči za mladoletne prosilce za azil brez spremstva, ki je bolj povezan z azilskim sistemom za odrasle kot pa z običajnim sistemom pomoči za mladino. Razlog je deloma v belgijski ustavni ureditvi; medtem ko je za prosilce za azil, tudi mladoletne, odgovorna zvezna vlada, sta za skrb za mladino odgovorni lokalni vladi flamske in francoske skupnosti (socialnovarstveni sistem na področju mladine je v njuni pristojnosti). Zaradi tega imamo v Belgiji dva različna sistema pomoči mladoletnim beguncem brez spremstva, in sicer glede ena njihov pravni status; mladoletniki brez spremstva, ki so zaprosili za azil, so preskrbljeni po sistemu pomoči, ki ga je ustvarila zvezna vlada, tisti, ki niso zaprosili za azil, pa so odgovornost lokalnih vlad flamske in francoske skupnosti.

Belgijski državni organi, ki izdajajo dovoljenja za prebivanje, uporabljajo tole definicijo mladoletnika brez spremstva odrasle osebe: »mladoletnik brez spremstva je vsak državljan katere koli države, ki ne izhaja iz evropskega ekonomskega prostora, ni dopolnil 18 let in vstopi na belgijski teritorij ali tu živi brez prisotnosti očeta, matere, zakonitega skrbnika ali zakonskega partnerja« (Urad za tujce 2002).

Čeprav lahko mladoletne begunce brez spremstva po tej definiciji zlahka razpoznamo kot posebno skupino, je upravičenost takega razločevanja vprašljiva. Je utemeljevanje sistema pomoči na podlagi njihovega pravnega statusa (prosilci za azil ali ne-prosilci za azil) pravi način, da zagotovimo varovanje pravic otrok in mladine? Dejstvo je, namreč, da so to mladoletne osebe v posebnih okoliščinah, navadno

težavnih, zaradi tega vsi potrebujejo primerno skrb in podporo.

Statistični prikaz

Ni mogoče podati zanesljive statistične ocene mladoletnih beguncev brez spremstva, ki živijo v Belgiji. Sistematično popisovanje te skupine vodijo šele nekaj let in statistični podatki iz različnih virov so večasih različni. Pri mladoletnih ne-prosilcih za azil je zbiranje podatkov še težje, najprej zaradi njihovega nelegalnega statusa v Belgiji, potem pa zaradi omejenega števila mest za namestitev mladostnikov in posledično pomanjkljivega popisovanja. Nimajo vsi mladoletniki stika z begunskim centrom; nekatere registrira samo policija. V zadnjih letih je sicer prišlo do določenih izboljšav pri popisovanju te skupine ljudi, kar nam omogoča boljši vpogled v njihove razmere in načrtovanje podpore.

Glede na pravno ločevanje prosilcev za azil in tistih, ki to niso, podajamo tudi ločen številčni prikaz obeh skupin. Podatki kažejo, da se je od spremembe azilske zakonodaje leta 2001 skupno število vlog za azil drastično zmanjšalo, medtem ko se je število vlog za azil mladoletnikov zmanjšalo le za malenkost (gl. graf 1).

Tabela 1 prikazuje število mladoletnikov brez spremstva, ki so v zadnjih nekaj letih zaprosili za azil v Belgiji. O številu mladoletnikov brez spremstva, ki niso zaprosili za azil, imamo le približno oceno, najverjetneje pre nizko. Statistični podatki za leto 2004 niso zanesljivi, večinoma zaradi novega skrbniškega sistema za mladoletne brez spremstva, ki ga od 1. maja 2004 dalje izvaja skrbniški urad. Posledično je prišlo do sprememb pri popisovanju in obravnavi mladoletnikov, še zlasti tistih, ki niso prosilci za azil.

Leta 2004 je za azil zaprosilo 679 mladoletnih oseb (za 80 izmed njih se je ob medicinskem pregledu izkazalo, da so polnoletni). Prišli so iz 59 različnih držav, najpogosteje pa iz Konga (86 oseb oziroma 14,4 %), Gvineje (80 oseb oziroma 13,4 %), Afganistana (44 oseb oziroma 7,3 %) in Ruande (41 oseb oziroma 6,8 %).

Mladoletniki brez spremstva, ki niso zaprosili za azil, so večinoma prišli iz Srbije in Črne gore (105 oseb oziroma 11 %), Afganistana (105 oseb oziroma 11%), Romunije (100 oseb oziroma 10,5 %), Albanije (66 oseb oziroma 6,9 %) in Moldavije (62 oseb oziroma 6,5 %). Podatki so za leto 2003.

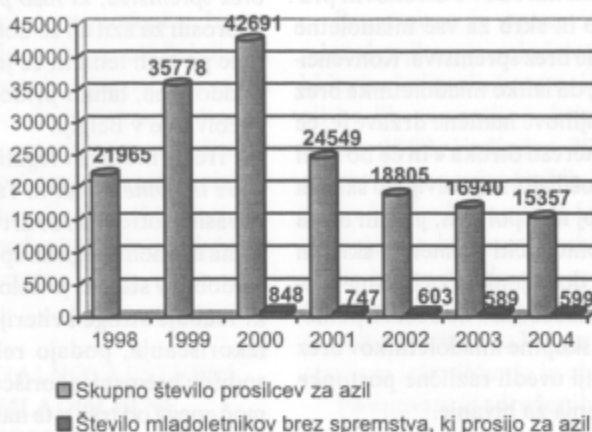
Graf 1: Skupno število vlog za azil v Belgiji in število vlog mladoletnih prosilcev in prosilk za azil, ki so brez spremstva (vir: Urad za tujce²)

Tabela 1: Število mladoletnikov brez spremstva v Belgiji v zadnjih nekaj letih (vir: Urad za tujce)

	2000	2001	2002	2003	2004
Mladoletni prosilci za azil ³	848	747	603	589	599
Mladoletni, ki niso v azilskem postopku	852	473	1098	953	1732
Mladoletni v postopku za status žrtve trgovine z ljudmi	12	11	15	13	22
skupaj	1712	1231	1716	1555	2353

Tabela 2: Starostni razpon mladoletnih prosilcev in prosilk za azil (za leto 2004) in mladoletnikov in mladoletnic, ki niso zaprosili za azil (za leto 2003)

	Mladoletni prosilci za azil brez spremstva	Mladoletni brez spremstva, ki niso v azilskem postopku
≤ 5 let	7 (1.2%)	?
6 – 10 let	22 (3.7%)	?
11 – 15 let ⁴	129 (21.5%)	392 (41.1%)
16 let	169 (28.2%)	256 (26.9%)
17 let	272 (45.4%)	256 (26.9%)
18 let	?	17 (1.8%)
≥ 19 let ⁵	?	32 (3.4%)

Med mladoletnimi prosilci za azil v letu 2004 je bilo 212 (35,4 %) deklic in 387 (64,6 %) dečkov. V zadnjih letih narašča število deklic; v letu 2001 jih je bilo 24 %, leta 2002 32 % in leta 2003 37 %. O razmerju med številom dečkov in deklic v skupini, ki ni zaprosila za azil, nimamo podatkov. Večina mladoletnikov v obeh skupina je stara od 16 do 18 let (tabela 2).

Te značilnosti mladoletnikov brez spremstva v Belgiji glede njihove starosti, spola in države izvira so primerljive z drugimi evropskimi državami (UNHCR 2004). Specifična belgijska situacija v zvezi z mladoletniki, ki niso zaprosili za azil, je, da večinoma želijo v Veliko Britanijo in jih je policija zaustavila v Belgiji, medtem ko so bili na poti tja.

DOVOLJENJA ZA BIVANJE

Konvencija združenih narodov o otrokovih pravicah nalaga zaščito in skrb za vse mladoletne osebe, še zlasti za tiste brez spremstva. Konvencija vključuje določilo, da lahko mladoletnike brez spremstva vrnejo v njihove matične države le, če je to v »največjem interesu otroka« in če bo imel v državi, kamor ga pošiljajo, zagotovljeno skrb in podporo. Če ta pogoj ni izpolnjen, potem mora država gostiteljica omogočiti primerno skrb in podporo, vključno z dovoljenjem za bivanje, dokler mladostnik ali mladostnica ne doseže polnoletnosti. Za različne skupine mladoletnikov brez spremstva so v Belgiji uvedli različne postopke pridobivanja dovoljenja za bivanje.

Prva vrsta postopka pridobivanja začasnega dovoljenja za bivanje je povezana z *azilskim postopkom*. Azilski postopek v primeru mladoletnikov je enak kot za odrasle. Ključni del azilskega postopka so kriteriji, podani v ženevski konvenciji iz leta 1951. Konvencija definira begunca kot »osebo, ki se zaradi utemeljenega strahu pred preganjanjem zaradi rase, vere, narodnosti, pripadnosti posebni družbeni skupini ali političnega prepričanja nahaja izven države, katere državljanstvo ima, in zaradi strahu ne more zaupati zaščiti svoje države«. Azilski postopek zahteva, da oseba dokaže, da izpolnjuje te kriterije. V Belgiji ima azilski postopek tri faze. V prvi (»dublinska faza«) urad za tujce razišče, ali je Belgija odgovorna za obravnavo azilske vloge po dublinski konvenciji. V drugi fazi (ugotavljanje dopustnosti) urad za tujce razišče, ali je vloga za azil dopustna, pri čemer izhaja iz ženevske konvencije. In v tretji fazi (ugotavljanje argumentov) pooblaščenec glavnega urada za begunce in osebe brez državljanstva razišče argumentacijo vloge, pri čemer upošteva kriterije ženevske konvencije. Prosilec ali prosilka za azil ima pravico do pritožbe v kateri koli fazi postopka. V času azilskega postopka ima prosilec za azil pravico do začasnega dovoljenja za bivanje. Če pristojni organi na koncu postopka odločijo, da vloga za azil izpolnjuje kriterije ženevske konvencije, prosilec za azil pridobi status begunca. Če vloga zavrnejo, prosilec za azil navadno izgubi pravico do bivanja v Belgiji, razen kadar gre za posebne okoliščine – če je to mladoletnik ali mladoletnica brez spremstva odrasle osebe. V takem primeru se začne poseben postopek za otroke brez spremstva, ki niso (več) prosilci za azil.

Druga možnost pridobitve začasnega dovoljenja za bivanje je *postopek za mladoletne osebe brez spremstva, ki niso prosilci za azil* (ker niso zaprosili za azil ali so dobili negativen odgovor). Šele po treh letih in če je takrat oseba še vedno mladoletna, lahko pridobi dovoljenje za stalno prebivanje v Belgiji.

Tretja možnost legalizacije bivanja je *status žrtve trgovine z ljudmi*. Ta status lahko pridobijo odrasli in otroci, ki so žrtve trgovine z ljudmi oziroma ekonomskega ali spolnega izkoriščanja. Za pridobitev statusa je določen poseben postopek, ki vsebuje stroge kriterije – da zapustijo okolje izkoriščanja, podajo relevantno izjavo, ki na sodišču bremeni izkoriščevalca, in sprejmejo pomoč enega od treh v ta namen določenih centrov. Če izpolnijo kriterije, lahko pridobijo začasno, včasih pa tudi stalno dovoljenje za prebivanje.

Četrta mogoča postopek je ureditev bivanja za odrasle brez statusa in otroke zaradi *posebnih razlogov*, kot so humanitarni (integracija v belgijsko družbo), dolgotrajni azilski postopek in zdravstveni razlogi.

Obstajajo pa tudi mladoletniki in mladoletnice, o katerih nimamo nobenih števil, ki ostanejo v Belgiji brez dokumentov in ki nimajo stika z državnimi organi in službami. Življenje v takih razmerah je zelo tvegano, saj jih močno izpostavi izkoriščevalskim in drugim zlorabljalčim odnosom.

SKRBNİŠTVO

Od 1. maja 2004 v Belgiji velja zakon, po katerem mora vsak mladoletnik, ki pride v državo brez spremstva, kakor hitro je mogoče dobiti pravnega skrbnika. Ta zakon je vpeljal obvezno pravno zastopstvo mladoletnih, kar prej ni bila praksa.

Ko mladoletnik pride v Belgijo oziroma ga ustavi policija, mora policija takoj kontaktirati skrbniški urad. Ta odloči, kaj se bo zgodilo z osebo (navadno je to namestitev v begunski center) in opravi prvo identifikacijo – ime, narodnost, družinske razmere (ali je mladostnik sam ali ne) in starost. Glede določitve starosti lahko skrbniški urad odloči, da se opravi medicinska ocena. Če je oseba prepoznana kot mladoletna, ji določijo skrbnika ali skrbnico. Naloga skrbnice je, da varuje interese otroka na vseh življenjskih področjih (dovoljenje za

bivanje, azilski postopek, namestitvev, podpora, izobraževanje itn.). Mladostnika tudi zastopa v vseh pravnih zadevah, npr. spremstvo in podpora pri intervjuju v azilskem postopku. Njena vloga preneha, ko mladostnik zapusti Belgijo ali postane polnoleten. Pravno zastopstvo v takih primerih je neobhodno, če hočemo spoštovati pravice otrok in adolescentov (Halvorsen 2002). Potrebno pa bo še nekaj časa, da začne sistem skrbništva v Belgiji delovati optimalno in najde svojo vlogo in mesto med različnimi udeleženci socialnovarstvenega sistema.

SPREJEM IN SOCIALNOVARSTVENI SISTEM ZA MLADOLETNE BREZ SPREMSTVA

Posledica vpeljave skrbniškega sistema 1. maja 2004 za mladoletne brez spremstva je bila, da je zvezna vlada organizirala sprejemni krizni-opazovalni-orientacijski center za vse mladoletne brez spremstva, tako prosilce za azil kakor tiste, ki niso v azilskem postopku. Namen centra je poskrbeti za vse otroke in mladostnike ob prihodu v Belgijo. Skupaj s skrbniškim uradom ta center zbira informacije o mladostnikovi identiteti in pretehta, kam bi lahko mladostnika dolgoročno namestili. Dolžina bivanja v centru je omejena na največ štiri tedne.

Po prvem opazovanju in orientaciji je mladoletnik nameščen v dolgotrajnejšo obliko bivanja. Sprejemni sistem je tesno povezan z vrsto dovoljenja za bivanje, ki ga pridobijo mladostniki, kar je odvisno od tega, ali so vložili vlogo za azil ali ne. Če se mladostnik v obdobju opazovanja in orientacije odloči, da bo vložil vlogo za azil, ga premestijo v institucijo za mladoletne prosilce za azil, ki je odgovornost belgijske zvezne vlade. Za to skupino ljudi je predvidenih 543 mest, ki so večinoma posebni oddelki v velikih begunskih centrih. Obstajajo le trije begunski centri manjšega tipa (vsak je za 16 oseb), ki so namenjeni samo mladoletnim prosilcem za azil, in nekaj mest je za tiste, ki želijo živeti sami.

Če mladoletna oseba ne vložil vloge za azil, je zanj odgovorna lokalna vlada flamske ali francoske skupnosti. Flamska skupnost je organizirala dva manjša centra (s skupno 35 mesti) za sprejem mladoletnikov, ki niso zaprosili za azil. Ker so te kapacitete premajhne, mora veliko mladoletnikov brez spremstva čakati v kriznem

sprejemnem centru dlje, kot je dovoljeno, nekateri tudi do 8 mesecev, nekateri pa nikoli niso premeščeni v druge oblike bivanja.

Pomembno je opozoriti na visoko število mladoletnikov in mladoletnic brez spremstva, ki izginejo kmalu potem, ko jih zajame policija ali ko jih namestijo v krizni sprejemni center (Pauw 2002, Verlinden 2004). Čeprav je med njimi verjetno največ takih, ki so jih zaustavili na poti v Veliko Britanijo in iz sprejemnih centrov odidejo, da bi zopet poskusili doseči bregove »obljubljene dežele«, pa so med njimi zagotovo tudi otroci, ki so prisilno vrnjeni v okolja, kjer so bili izkoriščani. Vsi pa so nedvomno izpostavljeni izkoriščanju in zlorabam.

Po konvenciji združenih narodov o otrokovih pravicah mladoletne osebe ne smejo biti zaprte v centrih za tujce oziroma begunce. Kljub temu je v Belgiji to še vedno praksa, kar je razvidno iz letnih poročil enega od zaprtih centrov, Transit-centrum 127 na bruseljskem letališču. Leta 2001 je bilo v tem centru zaprtih 81 mladoletnih oseb brez spremstva, leta 2002 se je številka nekoliko znižala na 39 s povprečno dolžino bivanja 31,4 dneva (razpon od 5 do 73 dni). Med temi 39 mladoletniki, jih je bilo 7 vrnjeno v njihove države izvira ali v tretjo državo. Leta 2003 pa se je to zgodilo tridesetim mladoletnim osebam (Aliens Office 2003). Te številke so zaskrbljujoče, saj repatriacija mladoletnih oseb (v državo izvira ali tretjo državo) po mednarodni konvenciji o otrokovih pravicah ni dovoljena, razen če je to v največjem interesu otroka oziroma če v državi, kamor ga pošiljajo, zanj ni zagotovljena primerna skrb in podpora.

V času, ko je mladoletna oseba v begunskem centru ali v posebnem sprejemnem centru za mladoletne brez spremstva, je treba zanj čimprej najti primerno dolgoročno namestitev in podporo, kot sta denimo rejniška družina ali avtonomno bivanje z vodenjem v običajnih namestitvah za mladino, npr. v stanovanjskih skupinah. Skrb za mladino, ki prihaja iz »problematičnih starševskih razmer«, je v pristojnosti lokalnih vlad flamske in francoske skupnosti; taka namestitvev je primerna tudi za otroke in mladostnike begunce. Ker v teh običajnih oblikah pomoči stalno primanjkuje prostora, mnogi otroci begunci čakajo zelo dolgo, preden so nameščeni v sistem podpore. Tudi zato zelo dolgo čakajo, če sploh dočakajo, ker veliko služb nerade sprejemajo otroške begunce zaradi

njihove negotove prihodnosti, ker prihajajo iz drugačnega kulturnega okolja, zaradi jezikovnih ovir ipd.

V preteklih mesecih je belgijska zvezna vlada organizirala nekaj mest za dolgotrajnejšo namestitev prosilk in prosilcev za azil brez spremstva po sistemu »živeti sam ob vodstvu oziroma podpori«. To velja samo za mladoletnike, ki so vložili vlogo za azil. Število zaposlenih pa je veliko nižje kot pri enakem sistemu namestitev za običajno mladino.

MOŽNOSTI ZA IZOBRAŽEVANJE

Vse mladoletne osebe, ki živijo v Belgiji, ne glede na to, ali imajo dovoljenje za bivanje ali ne, imajo pravico obiskovati šolo. Tako imajo tudi vsi mladoletni begunci brez spremstva pravico (in dolžnost) hoditi v šolo. Na začetku njihovega bivanja v Belgiji jih večina obiskuje intenzivne jezikovne tečaje nizozemščine oziroma francoščine. Po enem letu se navadno vključijo v redni šolski sistem, kar pa ni zmeraj brez težav, saj jezik ostaja pomembna ovira sodelovanja pri pouku. Nekateri otroci in mladostniki v svojih državah izvira niso hodili v šolo, nekateri so tudi nepismeni. Mnogi obiskujejo nižjo stopnjo razreda, kot bi bilo primerno njihovim sposobnostim ali kot so jo obiskovali v svoji državi izvira. Tako so pogosto starejši od vrstnikov v razredu in pri nekaterih traja zelo dolgo, preden končajo osnovno šolo.

DUŠEVNO ZDRAVJE OTROK IN MLADOSTNIKOV BEGUNCEV BREZ SPREMSTVA

Splošno znano je, da so otroci in mladostniki brez spremstva izjemno ranljiva skupina, pri kateri obstaja visoko tveganje za razvoj čustvenih in vedenjskih problemov, kot so napadi panike, težave s spanjem, motnje koncentracije, nočne more, depresija, zaprtost vase, različne oblike tesnobe in strahu, občutki krivde, hiperaktivnost, posttravmatski stresni sindrom, strah pred ločevanjem, telesni simptomi, reakcije globokega žalovanja in žalosti, občutek ranljivosti, regresija, agresivne reakcije, podoživljanje stresnih dogodkov, zmanjšan interes za prijetne aktivnosti, povišano stanje nemira, nizka sa-

mozavest, v usodo vdan pogled na prihodnost, zloraba substanc, povečano število seksualnih partnerjev, nasilno vedenje, samomorilno vedenje, izostajanje iz šole itn. (gl. na primer Athey, Ahearn 1991, Berenson, Wiemann, McCombs 2001, Boothby 1991, Burnett, Peel 2001, Dyregrov, Gjestad, Raundalen 2002, Felsman, Leong, Johnson, Crabtree Felsman 1990, Ferenci 2001, Hodes 1998, Hubbard, Realmuto, Northwood, Masten 1995, Loughry, Flouri 2001, Macksoud, Aber 1996, Porte, Torney-Purta 1987, Pynoos, Nader 1988, 1990, Sack *et al.* 1993, Savin, Sack, Clarke, Meas, Richart 1996, Sourander 1998).

Najine lastne raziskave (Derluyn 2005, Derluyn *et al.* 2005, Derluyn, Broekaert, Schuyten, v recenziji), izvedene s pomočjo vprašalnikov zaprtega tipa, so pokazale tri skupine, ki so znotraj begunske populacije še posebej občutljive za težave na področju duševnega zdravja, kot so tesnoba, depresija in posttravmatski stresni sindrom; to so deklice, ki so doživele več travmatičnih dogodkov, otroci brez spremstva in mladostniki brez spremstva. Zaradi resnejših simptomov tesnobe trpi 45 % anketiranih iz zadnje skupine (denimo nenadni napadi strahu in panike, nemir, glavoboli). Odstotek anketiranih mladostnikov, ki so v Belgijo prišli v spremstvu odrasle osebe in trpijo zaradi takih simptomov, je nižji (o takih simptomih je poročalo 17 % tistih, ki živijo z mamo, 20,6 % tistih, ki živijo z obema staršema, 23,5 % tistih, ki živijo z očetom, in 33 % tistih, ki živijo s kom drugim, navadno s sorodniki). S pomočjo standardiziranih vprašalnikov sva izmerila tudi pojavljanje simptomov depresije (pogosto jokanje, težave s spanjem, slab apetit, občutek osamljenosti, razmišljanje o samomoru). Odgovori mladostnikov kažejo, da se simptomi depresije pojavljajo pri 46,6 % mladoletnih osebah brez spremstva. Pri ostalih je odstotek nižji (med tistimi, ki so prišli v Belgijo z obema staršema, je mladostnikov, ki trpi za takimi simptomi, 15 %, med tistimi, ki so prišli samo z očetom, 16,5%, samo z mamo 18 % in s kom drugim 23,3 %). To razmerje med simptomi, ki jih doživljajo otroci in mladostniki brez spremstva, in tistimi, ki so prišli s starši ali drugo bližnjo osebo, je še bolj izrazito pri vprašanju posttravmatskega stresnega sindroma (denimo, nočne more o dogodku, izogibanje premišljevanju o dogodku, stanje stalnega nemira). Take simptome doživlja 58,1 % mladoletnih brez spremstva, medtem

ko so znatno redkejši pri mladostnikih, ki so prišli v spremstvu staršev ali bližnje odrasle osebe (pri 13,6 % vprašanih, ki živijo z obema staršema, pri 15,9 % vprašanih, ki živijo z mamo, pri 24,1 % vprašanih, ki živijo z očetom, in pri 20 % vprašanih, ki živijo z drugimi bližnjimi osebami).

Intervjuji z otroki in mladostniki brez spremstva (Derluyn 2005, Derluyn, Broekaert, v recenziji) razkrivajo njihove izkušnje, njihove poglede na sedanje in prihodnje življenje in občutke. Med glavnimi temami v njihovih intervjujih je osamljenost in globoka želja, da bi videli svoje starše in družino in bili spet skupaj. To kažejo odlomki iz intervjujev.

Pred enim letom je bilo vse lepo, vse je bilo novo zame. Zdaj po enem letu pogrešam svojo družino, sovražim biti tukaj in se sprašujem, zakaj sem tu.

Veliko mislim na mamo, očeta in sestro. Če njih ni tu, zame ne more biti dobro. Drugi ljudje imajo mame in očete do 40 leta starosti, zame se je zgodilo prehitro, da nimam več mame in očeta.

Druga pomembna tema, ki se je pokazala med intervjuji z otroki in mladostniki, je prizadevanje, da bi si v Belgiji ustvarili novo življenje. Vsi so se trudili, da bi jim to uspelo (obiskovanje šole, učenje jezika itn.), vendar negotovost glede možnosti pridobitve dovoljenja za stalno bivanje preplavlja njihove občutke in povzroča tesnobo.

Rada bi imela v redu papirje. Zaradi tega je tako pomembno, da hodim v šolo. Res bi rada imela dobre papirje.

Ja, rad bi ostal za vedno. Če bom dobil papirje, ne bom imel nobenih problemov. Tudi brez papirjev bi lahko ostal, ampak to je zelo težko.

Otroci in mladostniki so izrazili, kako pomembni so zanje odnosi z drugimi ljudmi (prijatelji, učitelji, drugimi mladostniki v begunskem centru) in njihova mnenja o begunskem centru.

In potem je bilo res neverjetno. Spominim se, ko sem bila tu prvi teden in sem stala na hodniku, gledala sem ven in jokala, sploh se nisem zavedala [...] Drugi mladi so prišli zraven in se začeli pogovarjati z mano. Nena doma smo si bili tako blizu [...] vedela sem, da so tudi oni doživeli nekaj podobnega kot

jaz.

Za večino otrok in mladostnikov je bilo obdobje pobega in dogodkov pred njim zelo težko, polno drastičnih sprememb. Mnogi mladostniki se niso sami odločili za migracijo in mnogi so popolnoma izgubili nadzor nad migracijskim procesom.

Odpotovala sem z ladjo, ko so plačali [...] Morali so me skriti, na dnu ladje sem ostala dolgo, odprli so samo, ko so prinesli hrano in druge stvari in ko sem šla na zrak za eno uro.

O tem nisem jaz odločal. Stric me je prisilil. Jaz bi ostal. Morda bi šel v Maroko ali Tunizijo, ne v Evropo. Zbežal sem zaradi varnosti, ne zato, da bi imel nove probleme.

Nisem si izbral Belgije, hotel sem iti v Anglijo, v London [...] pa me je policija ustavila v Zeebrugge, celo dvakrat [...] potem so me dali v ta center.

PSIHOSOCIALNA IN TERAPEVTSKA POMOČ

Begunci, ki potrebujejo službe na področju duševnega zdravja, naletijo na številne ovire, med njimi zlasti na napačno diagnosticiranje, jezikovne ovire, neprimerno udeležbo tolmačev, slabo dostopnost služb, pomanjkanje sredstev za plačevanje storitev, nepoznavanje sistema na področju duševnega zdravja, neprimerne metode obravnave in pomanjkanje kulturno ozavešenih intervencij (Barrett, Moore, Sonderegger 2000, Davies, Webb 2000, Derluyn, Broekaert 2005, Derluyn *et al.* 2005, Gong-Guy, Cravens, Patterson 1991, Guarnaccia, Lopez 1998, Rousseau, Singh, Lacroix, Bagilishy, Measham 2004, Ying 1999).

Na organizacijski ravni je treba poudariti vprašanje, s katerim se ukvarjata tudi Watters in Ingleby (2004), o državnih ukrepih na področju migracij v kontekstu dostopnosti in ustreznosti služb za duševno zdravje. Na primer, v državah z razmeroma veliko prosilci za azil, ki živijo v sprejemnih oziroma begunskih centrih, dokler je njihova vloga za azil v postopku (npr. v Nemčiji), so službe za duševno zdravje navadno organizirane v tem okolju in ločene od običajnih služb za duševno zdravje in zdravstvenega sistema, ki jih uporabljajo domačini. V državah, kjer je poudarek na razpršenih namestitvah

prosilcev za azil, tako da nobeno področje države ni nesorazmerno »obremenjeno« (npr. v Veliki Britaniji), se kažejo problemi dostopa in ustreznosti običajnih služb v skupnosti.

Tudi v Belgiji prosilci za azil čakajo na razrešitev svojih azilskih vlog v velikih begunskih centrih, mladoletni begunci brez spremstva pa čakajo na razrešitev vloge v posebnih enotah znotraj takih centrov ali v posebnih centrih za mladoletne begunce. Problem je v tem, da v begunskih centrih skorajda ni storitev na področju duševnega zdravja. Pri običajnih službah za duševno zdravje, ki so namenjene vsem prebivalcem, je problem to, da so le zelo redke specializirane in dostopne tudi za migrante in begunce. Te službe so v večjih belgijskih mestih, kjer živi večina migrantov in beguncev. Le redki odrasli ali otroci, ki so nastanjeni v begunskih centrih, se obrnejo na te službe. Čustvena podpora in primerna obravnava psihičnih težav je izredno okrnjena. Zato ne preseneča, da socialne delavke poročajo o pogostih čustvenih in vedenjskih problemih begunskih otrok in mladostnikov. Zaradi težav na področju duševnega zdravja in vedenjskih motenj (agresija, zloraba substanc ipd.) nekatere mladostnike nenehno premeščajo iz enega begunskega centra v drugega, ne da bi jim priskrbeli primerno podporo in obravnavo.

IN KO POSTANEJO POLNOLETNI?

Zakonodaja je enotna v tem, da je treba otrokom in mladostnikom brez spremstva zagotoviti skrb in podporo, vendar je le do 18 leta. Za večino to pomeni, da od 18 leta naprej nimajo več dovoljenja za bivanje v Belgiji. Lahko jih doleti repatriacija v državo izvira ali tretjo državo ali pa prejmejo odločbo, da morajo zapustiti Belgijo. Z 18 leti izgubijo pravico do bivališča, skrbi in podpore, kar pomeni, da njihovo bivanje v

Belgiji postane nelegalno, zato je polnoletnost za večino med njimi grožnja. Podobno velja za socialne delavke, saj je njihovo delo zaradi stalne negotovosti in prevladujočega občutka nemoči izredno naporno.

SKLEP

Otroci in mladostniki brez spremstva grede skozi različne procese migracije, travme in kulturnega prilagajanja ob sočasnih razvojnih procesih odraščanja in oblikovanja identitete, ne da bi bili deležni podpore in zaščite staršev. Ta odsotnost staršev (še zlasti matere) lahko resno ogrozi njihovo duševno zdravje in lahko pripelje do čustvenih in vedenjskih težav (Derluyn, Broekaert, Schuyten, Temmerman 2004). Kljub temu primerna podpora in skrb za to ranljivo skupino ni zagotovljena. V članku sva prikazala razmere otrok in mladostnikov beguncev brez spremstva v Belgiji. Raziskava o njihovem počutju in čustvenem stanju je pokazala, da imajo veliko ponotranjenih problemov (npr. simptomi tesnobe, depresije in postravmatskega stresa), sistem podpore pa se kaže kot nezadostno izdelan, saj veliko potreb ostaja nezadovoljenih.

Zato je nujno naprej razvijati sistem psihološke in terapevtske skrbi za otroke in mladostnike brez spremstva. Sodelovanje med organizacijami in institucijami iz različnih evropskih držav je pomembno, saj je to v globaliziranem svetu fenomen svetovnih razsežnosti. Razvijanje dobrih praks v posameznih državah ima pomen in vrednost tudi za nove iniciative v drugih državah.

Na koncu želiva poudariti, da bi morali več pozornosti nameniti tej skupini otrok in mladostnikov, pri tem pa vključiti njihove poglede in razmišljanja, saj so oni sami najboljši strokovnjaki za svojo situacijo.

Prevedla Jelka Zorn

OPOMBE

¹ Zahvaljujeva se sodelujočim otrokom in mladostnikom, begunskim centrom, socialnim službam in šolam. Študijo je podprl raziskovalni sklad za doktorski študij univerze v Ghentu in evropski begunski sklad pri evropski komisiji.

² Podatkov o begunskih otrocih brez spremstva za leto 1998 in 1999 ni.

³ Za leto 2000 in 2001 so številke vseh mladoletnikov brez spremstva, ki so povedali, da so mladoletni, medtem ko so za 2002, 2003 in 2004 všteti le tisti, ki so bili ocenjeni za mladoletne na podlagi medicinskega pregleda.

⁴ Za mladostnike, ki niso zaprosili za azil, so na voljo zgolj podatki o tistih, ki imajo manj kot 16 let; poleg tega ni statistično zabeležena nobena druga diferenciacija te skupine otrok.

⁵ Statistični podatki o mladoletnih prosilcih za azil, za katere so po medicinskem pregledu odločili, da so polnoletni, so izpuščeni iz teh evidenc, medtem ko so pri statističnih podatkih mladostnikov, ki niso zaprosili za azil, upoštevani vsi mladostniki, ki so povedali, da so mladoletni.

LITERATURA:

- AJDUKOVIĆ, M. (1998), Displaced adolescents in Croatia: Sources of stress and posttraumatic stress reaction. *Adolescence*, 33: 209-217.
- ALIENS OFFICE (2003), *Dienstnota niet-begeleide minderjarigen*. Brussels: Aliens Office.
- AHEARN, F., ATHEY, J. L. (ur.) (1991), *Refugee Children: Theory, Research and Services*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.
- BAKER, D. (1999), Childbirth and authoritative knowledge: Cross cultural perspectives. *Social Science and Medicine*, 50: 445-446.
- BARRETT, P. M., MOORE, A. F., SONDEREGGER, R. (2000), The FRIENDS program for young former-Yugoslavian refugees in Australia: A pilot study. *Behaviour Change*, 17: 124-133.
- BERENSON, A. B., WIEMANN, C. M., MCCOMBS, S. (2001), Exposure to violence and associated health-risk behaviors among adolescent girls. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 155: 1238-1242.
- BHABHA, J., YOUNG, W. (1999), Not adults in miniature: Unaccompanied child asylum seekers and the new US guidelines. *International Journal of Refugee Law*, 11: 84-125.
- BOOTHBY, N. (1991), Children of war: Survival as a collective act. V: M. McCALLIN (ur.), *The Psychological Well-Being of Refugee Children: Research, Practice and Policy Issues*. Geneva: International Catholic Child Bureau (169-184).

- BRUCE, B. (2001), Toward mediating the impact of forced migration and displacement among children affected by armed conflict. *Journal of International Affairs*, 55: 35-58.
- BURNETT, A., PEEL, M. (2001), Asylum seekers and refugees in Britain: Health needs of asylum seekers and refugees. *British Medical Journal*, 322: 544-547.
- DAVIES, M., WEBB, E. (2000), Promoting the psychological well-being of refugee children. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 5: 541-554.
- DERLUYN, I. (2005), Emotional and behavioural problems in unaccompanied refugee minors. *Orthopedagogische Reeks*, 19: 1-253.
- DERLUYN, I., BROEKAERT, E. (v recensiji), What life is: The views of unaccompanied refugee adolescents about their lives.
- DERLUYN, I., BROEKAERT, E., SCHUYTEN, G. (v recensiji), Emotional and behavioural problems in migrant and non-migrant adolescents in Belgium.
- DERLUYN, I., BROEKAERT, E., SCHUYTEN, G., TEMMERMAN, E. DE (2004), Post-traumatic stress in former Ugandan child soldiers. *Lancet*, 363: 861-863.
- DERLUYN, I., WILLE, B., SMET, T. DE, BROEKAERT, E. (2005), *Op Weg: Psychosociale en therapeutische begeleiding van niet-begeleide buitenlandse minderjarigen*. Antwerpen, Apeldoorn: Garant.
- DYREGROV, A., GJESTAD, R., RAUNDALEN, M. (2002), Children exposed to warfare: A longitudinal study. *Journal of Traumatic Stress*, 15: 59-68.
- ELBEDOUR, S., BENSEL, R. TEN, BASTIEN, D. (1993), An ecological integrated model of children of war: Individual and social psychology. *Child Abuse and Neglect*, 17: 805-819.
- FELSMAN, J. K., LEONG, F. T. L., JOHNSON, M. C., CRABTREE FELSMAN, I. (1990), Estimates of psychological distress among Vietnamese refugees: Adolescents, unaccompanied minors and young adults. *Social Science and Medicine*, 31: 1251-1256.
- FERENCI, B. (2001), Separated refugee children in Austria. *International Journal of Refugee Law*, 12: 525-547.
- GONG-GUY, E., CRAVENS, R. B., PATTERSON, T. E. (1991), Clinical issues in mental health service delivery to refugees. *American Psychologist*, 46: 642-648.
- GUARNACCIA, P. J., LOPEZ, S. (1998), The mental health and adjustment of immigrant and refugee children. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 7: 537-553.
- HALVORSEN, K. (2002), Separated children seeking asylum: The most vulnerable of all. *Forced Migration Review*, 12: 34-36.
- HODES, M. (1998), Refugee children. *British Medical Journal*, 316: 490-495.
- HUBBARD, J., REALMUTO, G. M., NORTHWOOD, A. K., MASTEN, A. S. (1995), Comorbidity of psychiatric diagnoses with post-traumatic stress disorder in survivors of childhood trauma. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34: 1167-1173.
- HUNTER, A. (2001), Between the domestic and the international: The role of the European Union in providing protection for unaccompanied refugee children in the United Kingdom. *European Journal of Migration and Law*, 3: 383-410.
- INGLEBY, D. (2005), Editor's introduction. V: D. INGLEBY (ur.), *Forced Migration and mental Health: Rethinking the Care of Refugees and displaced Persons*. New York: Springer (1-28).
- LOUGHRY, M., FLOURI, E. (2001), The behavioural and emotional problems of former unaccompanied refugee children 3-4 years after their return to Vietnam. *Child Abuse and Neglect*, 25: 249-263.
- MACKSOUD, M., ABER, J. (1996), The war experiences and psychosocial development of children in Lebanon. *Child Development*, 67: 70-88.

- PAUW, H. De (2002), *De verdwijning van niet-begeleide minderjarigen en minderjarige slachtoffers van mensenhandel*. Brussels: Child Focus.
- PORTE, Z., TORNEY-PURTA, J. (1987), Depression and academic achievement among Indochinese refugee unaccompanied minors in ethnic and nonethnic placements. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57: 536-547.
- PYNOOS, R. S., NADER, K. (1988), Children who witness the sexual assaults of their mothers. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 27: 567-572.
- PYNOOS, R. S., NADER, K. (1990), Children's exposure to violence and traumatic death. *Psychiatric Annals*, 20: 334-344.
- RESSLER, E. M., BOOTHBY, N., STEINBOCK, D. J. (1988), *Unaccompanied Children: Care and Protection in Wars, natural Disasters, and Refugee Movements*. New York: Oxford University Press.
- ROUSSEAU, C., SINGH, A., LACROIX, L., BAGILISHY, D., MEASHAM, T. (2004), Creative expression workshops for immigrant and refugee children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43: 235-238.
- RUXTON, S. (2000), *Separated Children Seeking Asylum in Europe: A Programme for Action*. Stockholm: Save The Children.
- SACK, W. H., CLARKE, G., HIM, C., DICKASON, D., GOFF, B., LANHAM, K., KINZIE, J. D. (1993), A 6-year follow-up study of Cambodian refugee adolescents traumatized as children. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 32: 431-437.
- SAVIN, D., SACK, W. H., CLARKE, G. N., MEAS, N., RICHART, I. (1996), The Khmer adolescent project. III: A study of trauma from Thailand's Site II refugee camp. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35: 384-391.
- SCEP (2004), *Separated Children in Europe Programme: Statement of good Practice. Third edition*. Copenhagen, Geneva: Save the Children, UNHCR.
- SOURANDER, A. (1998), Behavior problems and traumatic events of unaccompanied refugee minors. *Child Abuse and Neglect*, 22: 719-727.
- THABET, A., VOSTANIS, P. (2000), Post-traumatic stress disorder reactions in children of war: A longitudinal study. *Child Abuse and Neglect*, 24: 291-298.
- UNHCR (2004), *2003 Global Refugee Trends: Overview of Refugee Populations, new Arrivals, durable Solutions, Asylum-Seekers and other Persons of Concern to UNHCR*. Geneva: United Nations High Commissioner for Refugees.
- VERLINDEN, A. (2004), *De opvang van niet-begeleide minderjarigen, slachtoffer van seksuele uitbuiting. Aanbevelingen voor goede praktijken*. Brussels: Child Focus, Koning Boudewijnstichting.
- WATTERS, C., INGLEBY, D. (2004), Locations of care: Meeting the mental health and social care needs of refugees in Europe. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27: 549-570.
- WEINE, S. M., VOJVODA, D., BECKER, D. F., MCGLASHAN, T. H., HODZIC, E., LAUB, F., HYMAN, L., SAWYER, F., LAZROVE, S. (1998), PTSD symptoms in Bosnian refugees 1 year after resettlement in United States. *American Journal of Psychiatry*, 155: 562-564.
- WESTERMEYER, J. (1991), Psychiatric services for refugee children. V: F. AHEARN, J. L. ATHEY (ur.), *Refugee Children: Theory, Research and Services*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press (127-162).
- YING, Y. W. (1999), Strengthening intergenerational/intercultural ties in migrant families: A new intervention for parents. *Journal of Community Psychology*, 27: 89-96.

- Prinos, R. S. Nader, K. (1988). Children who witness the fatal assault on their mother. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 27, 225-232.
- Prinos, R. S., Nader, K. (1990). Children's exposure to violence and traumatic brain dysfunction. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29, 344-354.
- Ressler, E. M., Bootner, N., Steinbock, D. J. (1988). *Unaccompanied Children: Care and Protection in Their Natural Disaster and Refugee Movements*. New York: Oxford University Press.
- Rousseau, C., Snow, A., Lacroix, J., Bouchard, D. (2004). *Overseas-expatriation workshop for immigrant and refugee children: Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43, 225-238.
- Ruston, S. (2000). *Separated Children's Separation in Europe: A Programme for Action*. Stockholm: Save the Children.
- Sack, W. H., Quake, G., Hill, C., Dickason, D., Gore, B., Jansen, K., Kinzie, J. D. (1992). A 1-year follow-up study of Cambodian refugee adolescents: traumatic and resilient aspects. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 31, 431-437.
- Sack, W. H., Quake, G., Hill, C., Dickason, D., Gore, B., Jansen, K., Kinzie, J. D., et al. (1995). *III: A study of trauma from Thailand's Site II refugee camp*. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34, 284-291.
- Save the Children (2004). *Separated Children in Europe Programme: Treatment of good practice*. Third edition. Copenhagen: Geneva: Save the Children UNHCR.

Simona Žnidarec Demšar, Špela Urh

SOCIALNO DELO Z ROMI

SISTEM KONTROLE ALI SISTEM POMOČI?

UVOD

V prispevku se ukvarjamo z vprašanji, kako razizem prizadene Rome, kako socialne službe pripomorejo k ustvarjanju oziroma vzdrževanju rasističnih praks in kako se nanje odzivajo. Mehanizme utrjevanja hegemonije večinskega pogleda poznamo tudi v socialnem delu, še zlasti takrat, ko socialno delo ni sposobno kritično ovrednotiti lastnih konceptov in praks delovanja, ki temeljijo na tehnikah zanikanja rasizma in protislovjih, ki na področju socialnega varstva vzdržujejo socialno izključenost.

Tudi sklicevanje na človekove pravice je izrabljeno za opravičevanje problematičnih praks, še zlasti kadar koncept pravic temelji na univerzalistični perspektivi. Posledice omenjene perspektive se odražajo v razumevanju kulture, uporabe jezika in načinih interveniranja socialnih služb. Zato je antirasistična perspektiva izziv za socialno delo. Temelji na socialnem vključevanju in socialni pravičnosti, zavzema se za družbene spremembe in zavrača idejo, da socialno delo le vzdržuje obstoječe zatiralske družbene strukture.

V tekstu uporabljamo izraz Romi, pri čemer pa ne zagovarjamo koncepta homogenosti te populacije glede na osebne karakteristike, lokalno območje bivanja ipd. Percepcija Romov temelji na stereotipnih predpostavkah o potujočem ljudstvu, ki jih homogenizira. Emski pogled na življenje Romov kaže drugačno realnost. Izognemo se tudi poimenovanju Romov kot etnične skupine, ki je sicer splošno sprejet politični pojem in enači etnijo s kulturnimi značilnostmi, čeprav »etniža« ne pomeni kulturnih razlik, temveč opredeljuje družbene procese, ki proizvajajo meje med različnimi skupinami.

Prispevek temelji na večletnem raziskoval-

nem in aktivističnem delu avtoric. S kritičnim pogledom na prakso socialnega dela želiva praktikom s področja socialnega dela z Romi odpreti prostor za samorefleksijo in ponuditi konceptualna izhodišča, ki lahko pripomorejo k dopolnjevanju ali preseganju obstoječih praks.

ČLOVEKOVE PRAVICE – IZZIV ZA SOCIALNO DELO

Vse več organizacij s področja socialnega dela v zadnjih letih postavlja človekove pravice za pomembno paradigmo, kar je razumljivo, saj morajo biti človekove pravice, kot pravi Rommelspacher (2003: 205), ne le del širše politike, ampak sestavni del teorije in prakse socialnega dela. Nevarnost nastane takrat, kadar od sklicevanja na človekove pravice ne ostane nič drugega kot le izraz samoidealizacije ali dobre volje. Še več, kot opozarja Rommelspacher (*ibid.*), se je v preteklosti pokazalo veliko primerov, ko je bilo sklicevanje na pravice izrabljeno za opravičevanje problematičnih praks. Ena takih je pravica do izobraževanja Romov v rednih programih, ki jim je sicer formalno omogočena, vendar pa je zaradi neučinkovite podpore izobraževalnih institucij in socialnega varstva krivda za neuspehe romskih otrok v šoli pogosto pripisana neodgovornosti samih Romov.

Zavezanost socialni pravičnosti ni nikoli odvrnilo socialnega dela od reprodukcije družbene realnosti. Tudi etični standardi v socialnem delu niso nikoli imeli dovolj moči, da bi onemogočili zatiranje, marginaliziranje ali socialno izključevanje. Idejno ozadje tehnik, ki jih uporablja dominantna skupina nad manjšino, je prepričanje, da je tovrstno delovanje v interesu izključenega (*ibid.*), zato standardi pogosto

le opravičujejo zatiralsko prakso, namesto da bi presegli reprodukcijo družbene neenakosti. Pravice se prepogosto naslavljajo na vse ljudi, po drugi strani pa prinašajo ugodnosti le peščici, ponavadi tistim, ki je te ugodnosti tudi izoblikovala. Univerzalizem sicer predvideva enakost vseh ljudi, vendar Zaviršek (2003: 222) opozori na močno normo normalnosti, zato prakse, ki temeljijo na univerzalistični perspektivi, hkrati izključujejo določene ljudi. V nacionalnih državah je univerzalistični koncept samoumevno pripisoval pravice državljanom, ostale pa izključil in jih uvrstil med kulturne tujce. V slovenskem političnem diskurzu obstaja delitev Romov na avtohtone in neavtohtone, ki ne morejo imeti enakih pravic, čeprav so vsi slovenski državljani. Utemeljitelji človekovih pravic so si prilastili paradigmo univerzalizma in tudi moč, da govorijo v imenu ostalih. Rommelspacher (*op. cit.*: 206) opozori na tri generacije človekovih pravic. V prvi so priznane državljske in politične pravice (do svobode govora, izražanja verskega prepričanja ...), v drugi generaciji so priznane »pozitivne pravice« (pravice do pridobitve izobrazbe, zdravstvene nege, pravične zaposlitve ...), ni pa zagotovljena svoboda pred posegi države, tretja generacija človekovih pravic pa se ukvarja s kolektivnimi pravicami oziroma s »praviciami manjšin« (pravica različnih skupin do kulturne samoodločbe, antidiskriminacijsko načelo, pravica do rabe lastnega jezika ...). Dobimo vtis, da je vključenih vedno več skupin, specifičnih pogledov in potreb ljudi, hkrati pa je pogosto zanikana pomembnost kulturne in družbene moči. Kot primer tovrstnega zanikanja avtorica (*ibid.*) omeni svobodo govora, ki sama po sebi še ne omogoči ljudem, da so tudi slišani, in ohranja privilegirani položaj tistih, ki so.

Socialno delo v Sloveniji na področju dela z Romi bi moralo bolj slediti refleksiji svojih vrednot in norm v okviru globalnih polemik. Žal postaja socialno delo močna institucija, še zlasti na področju dela z Romi, ki utrjujejo hegemonijo večinskega pogleda. Če vzamemo pod drobnogled mehanizme utrjevanja hegemonije, ki jih kot globalne prepozna tudi Rommelspacher (*op. cit.*: 207), opazimo, da socialno delo premalo kritično ocenjuje svoje koncepte in se ne sprašuje, kako samo v svojih praksah delovanja ustvarja norme, ki prispevajo k reprodukciji kulturnih, socialnih in drugih specifičnih hierarhij. Za ilustracijo zgornje trditve se ozrimo na rabo

jezika, razumevanja pojma kulture in načine interveniranja socialnih služb.

Jezik oziroma pravica do izražanja v materinem jeziku je zagotovljena po konvenciji o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, vendar zlasti, kot pravi Rommelspacher (*ibid.*), ko gre za osebna ali intimna vprašanja. V socialnih službah v Sloveniji strokovnjaki, ki delajo z Romi, tem ne omogočajo rabe svojega jezika. Dominantna družba definira način komunikacije, ker ne razume jezika manjšine. Če hočejo Romi v odnosu do institucij uveljavljati pravice, ki jim kot državljanom pripadajo, so se prisiljeni naučiti slovenščino. Tudi način interveniranja je odvisen od tistega, ki ima moč definiranja in analiziranja problemov. Empirične raziskave kažejo, da imajo etnične manjšine iz različnih razlogov dosti več psihosocialnih problemov kot pripadniki večine, pa vendar niso deležni tolikšne pomoči kot pripadniki dominantne skupine (Gaitanides 1995, Becker *et al.*, 1998 v Rommelspacher, 2003).

Zato ne preseneča, da Romi niso deležni zadostne pomoči, da bi presegli številne psihosocialne, bivanjske in zaposlitvene ovire. Deležni so podpore, ki jo definira dominantna skupina, kar ponazarja izjava socialne delavke: »Z romsko problematiko se srečujemo že vrsto let. Naše delo je zagotavljanje denarne pomoči in če Romi ne pošiljajo svojih otrok v šolo, jim denarno pomoč odvezamemo. To je naše delo.« (Pogovor z N. N., oktober 2004.) Kot opozori Rommelspacher (*op. cit.*: 207), ohranjanje različnih standardov socialnih storitev krepi delitev na večino in manjšino. Zato ne preseneča, da veliko konceptov socialnega dela definira migracijo in socializacijo v multikulturnem okolju predvsem kot problem. Trk kultur naj bi povzročil dezorientiranost, prikrte konflikte, izražene v neuspehu mladih v šoli, konfliktih v družinah, nasilju, kriminalu. Te težave prerastejo v konflikt, ki lahko prizadene večinsko družbo. Zato se v socialnem delu še vedno razvija diskurz, ki se veže na problematizacijo ali kriminalizacijo marginaliziranih skupin. »Najtežje pri delu z Romi so agresije, izsiljevanje, grožnje. To velja tudi za druge, ne samo za Rome, ampak drugim se to da dopovedati, Romom pa ne. Sama ne bi šla nikoli v naselje.« (Študentkin pogovor z N. N., november 2004.)

To preprosto razumevanje otežuje, da bi razlikovali med osebnimi, socialnimi in kultur-

nimi problemi. Ob tem Rommelspacher (*ibid.*) opozori, da prepogosto zanemarimo pojem »kultura«, ko govorimo o problemih, s katerimi se soočajo pripadniki večine, kot da kultura, barva kože in religija pripadnikov dominantne skupine niso pomembni dejavniki in kot da konflikte v multikulturnem okolju povzročajo le pripadniki manjšin. Naivni predsodki so pogosto udobnejša izbira kakor problematiziranje lastnega družbenega položaja (*op. cit.*: 208). Tudi Zaviršek (2003: 222–223) opozarja, da ne smemo pristati na tezo »vsi ljudje so enaki« ali celo na to, da je vsak posameznik odgovoren in sposoben za to, da poskrbi zase in se bojuje za svoje pravice. Socialno delo dela z uporabniki, ki imajo različne izkušnje in potrebe. Danes se socialne delavke in delavci prepogosto bojijo, da bodo za uporabnika naredili preveč, izhajajoč iz koncepta, da v socialnem delu ne delamo namesto uporabnika, ampak skupaj z njim. To je razvidno iz naslednje zgodbe.

Nekatere družine iz romskega naselja so po hudi zimi izrazile potrebo po materialnih sredstvih za kurjavo in toplih oblačilih. V stiski so se obrnile na lokalni center za socialno delo, kjer jih je socialna delavka opozorila, da to ni v njeni pristojnosti in da so sami odgovorni, da si priskrbijo informacije, kje je mogoče dobiti kurjavo.

Namesto da bi socialna delavka skupaj z njimi raziskala možnosti, jih je zavrnila, da morajo to storiti sami. Paradigmo »ne delamo namesto uporabnika« socialne delavke in delavci prepogosto razumejo kot prelaganje odgovornosti in ne kot prostor za večanje vpliva in nadzora Romov nad procesom in vrsto pomoči.

Romi imajo pogosto že od otroštva izkušnjo nemoči v razmerju z institucijami in v javnem prostoru. Ker so ponotranjili podobo manj cenjenih članov skupnosti, so tudi manj spretni pri samostojnem uveljavljanju pravic. To pa krepi rasistične teorije tudi v socialnem delu.

RASISTIČNE PRAKSE IN NJIHOVO PRESEGANJE

Sodobni rasizem temelji na domnevni nepremostljivosti kulturnih razlik, zato govorimo o »rasizmu brez ras« ali kulturnem rasizmu.

Rasizem vedno pomeni zanikanje ali omejevanje pravic, utišanje ali zatiranje določenih skupin v javnem družbenem prostoru. Zatiranje vpliva na samopodobo, razvoj, ambicije in vizije pripadnikov teh skupin (Balibar 1991 v Zorn 2003). Podoba, ki jo ima o nas okolje, je neločljivo povezana z našo podobo o sebi. Naša identiteta ni določena le z našim dojetjem sebe, ampak tudi z našimi domnevmi o tem, kako nas vidijo drugi. Zato predstavniki romske skupnosti pogosto vidijo sebe le v obrobni, manj cenjenih vlogah v skupnosti in širši družbi. Kot poudari Lamovec (1995), nam pogledov drugih ni treba sprejeti, ne moremo pa se jim izogniti. Če jih zavrtnemo, jih vključimo pa v zavrtnjeni obliki. Toda predstave, ki podpirajo zatiranje, pravi Balibar, ponotranjijo tako tisti, ki jih rasizem prizadene, kakor tudi tisti, ki zatirajo.

Tudi socialno delo je podvrženo vplivom rasizma. Rasistične prakse v odnosu do Romov so pogosto posledica nereflektirane, ponotranjene podobe Romov kot homogene skupine, kar se je v preteklosti pogosto kazalo v usmerjanju romskih otrok v šole s prilagojenim programom. Danes pa je to očitno v omejevanju in pogojevanju socialne denarne pomoči. Zato mora etično ozaveščeno antirasistično socialno delo reflektirati odkrite in prikrite oblike rasizma na osebni, kulturni in institucionalni ravni. Na institucionalni ravni se rasizem pogosto udejanja z nekvalitetnimi uslugami strokovnih delavcev ali celo z odrekanjem uslug.

Kot ugotavlja Zorn (2003: 305), se institucionalni rasizem vzdržuje tudi s prepričanjem, da rasizma v Sloveniji pravzaprav ni oziroma da obstaja kvečjemu v besedah nekaterih posameznikov in posameznic. V vsakdanjih praksah socialnega dela je mogoče prepoznati veliko tehnik zanikanja rasizma (Zaviršek 2000), med najbolj izstopajočimi na področju dela z Romi pa so te:

- *V strokovnih službah ni pripadnikov kulturno različnih skupin.* To kaže, da je rasizem v kulturni in institucionalni obliki izjemno prisoten. So izjeme (romska pomočnica v vrtcu Pušča in osnovni šoli v Prekmurju, v vrtcu Pikapolonica na Brezju), a tudi tam imajo le pomožne vloge, ne osrednjih.

- *Obtoževanje žrtve oziroma prelaganje odgovornosti na žrtve* opazimo v jeziku in izjavah socialnih delavk, ki pričakujejo, da bodo Romi sami prevzeli odgovornost za odpravljanje »svojih« problemov: »Romi bodo morali tudi sami

kaj narediti za sebe, ne morejo pričakovati le denarne pomoči. Če moram jaz sama zgraditi hišo, dobiti vsa dovoljenja, naj zase poskrbijo tudi Romi, ne morejo večno pričakovati naše pomoči. [...] Razumem tudi vaščane, njihovo življenje je zelo oteženo, saj je z Romi res izjemno naporno živeti.« (Pogovor z N. N., november 2004.) Zadnja izjava za povrh legitimira obrambno delovanje (Pajnik 2003), saj kot žrtev predstavlja večinsko populacijo. Gre za strategijo ustvarjanja konsenza o ogroženosti državljanov in državljanov.

• *Pokroviteljski odnos* sicer izraža toleranco, vendar predpostavlja, da je drugi manjvreden, kar ilustrira izjava socialne delavke: »Pri Romih samih je moteča higiena v razredu, zaradi tega izstopajo. Higiena je strašen problem, to je pa treba otroku privzgojiti. [...] Zgrešeno jih je siliti v šolo, ker nočejo. Boljše bi jih bilo pustiti živeti tradicionalno življenje in jim ne dajati socialne pomoči.« (Študentkin pogovor z N. N., november 2004.)

• *Rasizem zaznamo, vendar se problemu izognemo.* Gre za pogosto prakso socialnih delavk in delavcev, ki delajo z Romi. »Vem, da so v šolah učitelji in otroci nestrpni do Romov, vendar jaz pokrivam področje socialnega varstva, s tem naj se ukvarjajo v šoli, to ni moje delo, ne morem se vtikati v njihovo delo.« (Izjava N. N., marec 2005.) Socialna delavka, ki zazna rasizem in nestrpnost, mora nanj reagirati, tudi če to ni del njenih delovnih obveznosti.

• *Povečevanje pomena in učinkov minimalnega ukrepanja proti rasizmu* je nevaren mehanizem zanikanja rasizma. Socialne delavke in delavci lahko vidijo preseganje rasizma že v tem, da hodijo v romska naselja in prisluhnejo Romom, jim organizirajo izlete, skupna druženja ipd. Ne ukvarjajo pa se z vprašanji, kako jim olajšati dostop do resursov v skupnosti in zvečati socialni kapital, kako jih podpreti v procesih soodločanju na občinski lokalni ravni, kako jih podpreti pri prevzemanju cenjenih vlog v lokalni skupnosti, kako jim pomagati pri izboljšanju bivanjskih, infrastrukturnih razmer, kako jim omogočiti učinkovitejši dostop do izobraževanja, hitrejši vstop na trg dela ipd. Namesto da bi se ukvarjali z relevantnimi (eksistencialnimi) težavami uporabnikov v vsakdanjem življenju, se osredotočijo na obrobne probleme.

V raziskovalnem in projektne delu smo na področju socialnega varstva zaznali tudi prakse,

ki vzdržujejo socialno izključenost Romov, kar lahko opredelimo kot institucionalni rasizem.

• *Zgled odkritega rasizma* je odnos socialne delavke, ki je vsakič, ko je iz prostora odšel Rom, uporabila osvežilec zraka in svoje dejanje argumentirala: »Veš, to je pa vonj po Romih!« (Izjava N. N., februar 2002.)

• Še pogostejši v socialnem delu z Romi je *prikriti rasizem*. Ena od raziskav je pokazala, da je socialna dokumentacija romskih otrok polna opisov te vrste: »zanimajo ga kičaste materialne stvari«, »nosi modre nevarne čevlje«, »otrok je tipičen predstavnik romskega porekla«, »rada se kiti z uhani in prstani« ipd. (Kodila 2001). Druga raziskava je pokazala, da so romski otroci v primerjavi z neromskimi desetkrat pogosteje usmerjeni v t. i. posebne šole, pogosto zaradi slabega znanja slovenščine (OSI 2001).

• *Državni paternalizem* se kaže v pasivni skrbi za Rome. Pogosto jim dodelijo le socialno pomoč, kar še poveča njihovo odvisnost od institucionalne skrbi, namesto da bi jim ponudili priložnost in ustvarili pogoje za učenje spretnosti, ki bi jim koristila za samostojnejše, kvalitetnejše življenje in povečevala njihovo socialno vključenost.

• *Ozko razumevanje polja socialnega dela* ne omogoči kvalitetnih storitev oziroma minimalizira potrebe Romov. Ker zakon o socialnem varstvu ne zajema področja stanovanjskih razmer, zaradi česar se Romi pogosto znajdejo v socialnih tiskah, socialne delavke in delavci delegirajo odgovornost na druge službe. Gre za strategijo pošiljanja od vrat do vrat, ki omeji socialno delo na birokratska opravila v okviru javnih pooblastil. Neka romska družina s tremi majhnimi otroci je bila zaradi prostorske stiske (živeli so pri moževih starših v majhni leseni baraki) prisiljena prenočevati v avtomobilu. Zaradi potrebe po stanovanju so se večkrat obrnili na lokalni CSD, kjer jim je socialna delavka rekla, da jim ne more pomagati, ker zakon o socialnem varstvu ne pokriva stanovanjske problematike.

• *Socialna kontrola* se kaže v nadzoru nad porabljenimi sredstvi za Rome. Čeprav so storitve in datjve po zakonu o socialnem varstvu pravica tako Romov kakor drugih državljanov, so ravno pri Romih pogosto nadzorovane, ker da Romi ne znajo upravljati z denarjem. Načini nadzovanja pri mesečni socialni denarni pomoči in enkratni denarni pomoči so razvidni tega, da jim raje dodelijo bone za nakup hrane in

oblačil, plačajo gradbeni material ipd. Socialna delavka pove: »Če za otroka ni poskrbljeno v najosnovnejšem smislu (hrana, obleka, obutev ...), jim ne damo denarja, ampak jim to damo v funkcionalni obliki. Kar pomeni, da se mi na centru dogovorimo s trgovino, da jim dajejo hrano, ne pa tudi alkohola, cigaret, kave, torej samo osnovne prehranske stvari. Če otroci niso oblečeni, se dogovorimo s tekstilno trgovino, da potem tam nakupijo obleke za otroke.« (Študentkin pogovor z N. N., november 2004.)

Ta praksa se zastruje tudi z minimaliziranjem potreb Romov kot skupine ljudi, ki nima in ne sme imeti enakih potreb kot večina:

Tile ljubljanski Romi so včasih bolje situirani kot kdor koli drug. Če greš na Koželjevo, vidiš takšne nobel avtomobile, da dol padeš, od satelitskih anten. [...] Bogati Romi, da jih vidiš, koliko zlatnine imajo na sebi, tako da so kakšni Slovenci petkrat bolj revni. Velikokrat pa blefirajo in igrajo, da ne morejo, kot na primer: »Pa ja ne mogu platit,« potem pa vidiš verižice okrog vratu, dober avto. (Pirnat 2004.)

Célo socialno podporo zapravijo za cigarete. Zadnjič je ena Romkinja kupila cel pršut, ki ga jaz ne bi niti za božič! (Izjava N. N., februar 2002.)

• Zgled *spodbujanja k nizkim pričakovanjem* so t. i. šole za odrasle Rome (kamor vključujejo tudi otroke, ki so neuspešni v nižjih razredih osnovnega šolanja), kjer učni program temelji na minimalnih doseženih znanjih, kar ne omogoča enakovrednega izhodišča za nadaljnje šolanje. Na to kaže že število predvidenih ur pouka v šolah za odrasle Rome (dve šolski uri na dan v popoldanskem času).

Ti zgledi ponazarjajo, da socialno delo še vedno temelji na nekaterih verovanjih in izhodiščih tradicionalnega socialnega dela. Kritika tradicionalnega dela z Romi zadeva način dela, ki temelji na prizadevanju, da bi spremenili skupino, in predpostavlja njihovo motenost in problematičnost. Če izhajamo iz socialnega dela, ki spodbuja socialne spremembe, krepí moč in prispeva k blaginji, potem socialno delo ne sme biti omejeno zgolj na izvajanje birokratskih funkcij, ampak se mora spopasti z družbeno neenakostjo in izključenostjo.

SOCIALNE MREŽE KOT POMEMBEN VIR ZMANJŠEVANJA SOCIALNE IZKLJUČENOSTI V SKUPNOSTI

Socialno izključenost lahko opredelimo kot stanje omejenega dostopa do virov, ki je pogosto posledica pripadnosti določeni skupini. Socialno delo si prizadeva za podporo, ki bo pri krajsanim posameznikom ali skupinam lajšala ali utrla dostop do virov pomoči in resursov v skupnosti. Neenakost lahko zmanjšujemo tako, da omogočimo vsakomur prehod po družbeni lestvici navzgor pod enakimi pogoji, pri tem pa s politikami vključevanja in s socialnodelovnimi metodami krepimo tiste, ki imajo tradicionalno manj možnosti ali pa so povsem izključeni. Če ne razumemo procesov, ki vzpostavljajo neenakosti na mikro ravni, ne moremo oblikovati politike za njihovo zmanjševanje na makro ravni. Različni socialni programi so le dodatki, ki so usmerjeni h krepitvi, ne morejo pa biti glavno sredstvo za zmanjševanje neenakosti, še zlasti ne takrat, ko so usmerjeni v spreminjanje in prilagajanje izključenih skupin, namesto da bi spreminjali njihove življenjske razmere in poglede večine.

Na večanje družbene neenakosti vpliva pomanjkanje skupnostnih mrež, ki je posledica državnih in lokalnih politik (nezadostna sredstva za izboljšanje bivanjskih pogojev, omejevanje in pogojevanje sredstev, nezaposlovanje, segregirano izobraževanje, onemogočanje enakopravne participacije v skupnosti ipd.). V nepovezanih skupnostih so resursi drugega reda (informacije, vezi, poznanstva), s pomočjo katerih pridemo do resursov prvega reda (denar, vpliv, ugled), dostopnejši tistim, ki zasedajo vrednejše družbene statuse. Po mnenju Bourdieuja (v Dragoš, Leskošek 2003) dominantna družba za vzdrževanje svojih položajev uporablja socialni kapital. Bolj ko so ljudje odmaknjeni od zaprtih dominantnih skupin, bolj so marginalni (*op. cit.*: 61–63). Pripadniki manjšin so izključeni iz socialnih mrež zaradi predpostavke o njihovi drugačnosti, tujosti, izključenost iz okolja pa to predpostavko še okrepi. Vzajemna prilagoditev je mogoča le z aktivnim vključevanjem v skupnost s sistemi socialne podpore. Pomembno je razumeti tudi težave pri horizontalnem povezovanju med subjekti, ki so imeli v zgodovini izrazito hierarhično razmerje (Zaviršek, Zorn, Videmšek 2002). Veliko romskih svetnikov težko zahteva

in uveljavi pravice in potrebe Romov v občinskih svetih, saj v preteklosti niso imeli izkušenj, da bi se jim lahko to posrečilo. Po drugi strani pa so lahko horizontalne mreže zgolj navidezne, saj imajo moč odločanja še vedno predstavniki dominantnih skupin. Pri tem je vloga socialnega dela pomembna, čeprav komaj prepoznavna. Socialne delavke in delavci so odgovorni, da identificirajo, razvijajo, širijo formalno in neformalno socialno mrežo v prid tradicionalno bolj izključenih skupin. Po modelu razvijanja skupnosti in socialne akcije pa so odgovorni tudi za to, da spodbujajo samorganiziranje in samopomoč marginaliziranih skupin in preprečujejo indiferentnost. Vlaganje v odnosne mreže in moč Romov na mikro ravni je strateškega pomena za krepitev skupnosti, saj se tam odvija vsakdanje življenje prebivalcev.

SOCIALNO DELO Z ROMI IZ ANTIRASISTIČNE PERSPEKTIVE

Socialne delavke in delavci imajo malo znanja o Romih. Socialno delo z Romi pogosto temelji na rasističnih stereotipnih predstavah o homogeni skupnosti Romov in je usmerjeno bolj v izvajanje materialne pomoči in javnih pooblastil. Tudi razprave o kakovosti življenja Romov so v socialnem delu pogosto zbirokratizirane in izhajajo iz vrednot »kakovosti življenja«, ki niso podprte s prioriteta, sodelovanjem, avtonomijo in državljanskimi pravicami Romov. Zato ne preseneča, da imajo mnogi Romi slabe izkušnje s socialnimi delavkami in delavci. Pogosto povedo, da socialne delavke še nikoli ni bilo v romsko naselje ali pa pride le, da jih kontrolira (ali so otroci v šoli, ali so odrasli v šoli za Rome, ali res živijo v zadostnem pomanjkanju, da so upravičeni do denarne podpore, ali so bivalne razmere urejene ipd.). Pogosto imajo občutek, da se do njih vedejo drugače samo zato, ker so Romi.

Oporo za ravnanje, ki temelji na socialnem vključevanju in socialni pravičnosti, najdemo v teoriji antirasističnega socialnega dela. Po

Dominelli (1995) je antirasistično socialno delo pozorno na strukturne neenakosti, ki jih vzdržuje rasizem. Temelji na bolj senzibilnih storitvah, ki so skladne s potrebami ljudi, glede na njihov družbeni oziroma socialni položaj, in na procesih krepitev moči uporabnikov, s katerimi zmanjša negativne posledice družbenega razlikovanja. Po eni strani podpira pripadnike prikrajšane skupine, po drugi strani pa se vključuje v družbeni aktivizem, zato Dominelli (*ibid.*) in Leskošek (1995) opozarjata, da je socialno delo nujno tudi politično. Thompson (1998) razume antirasistično socialno delo kot pristop, ki poskuša reducirati, odpraviti diskriminacijo in zatiranje.

Pogosto je že samo socialno delo za mnoge uporabnike zatiralsko. Socialne institucije pogosto delujejo kot podaljšana roka aktualne politike. Lorenz (1994: 4) vidi socialno delo kot potrebno in pomembno področje, ki prispeva k vzdrževanju družbenega reda in notranje stabilnosti države. Socialno delo z Romi se še vedno opira na mehanizme vzdrževanja obstoječih družbenih struktur. Antirasistično socialno delo pa opredeljuje stroko kot področje, ki se zaveza za družbene spremembe in zavrača tezo, da socialno delo zgolj prispeva k vzdrževanju obstoječih družbenih struktur.

Antirasistično socialno delo ni nujno samo »antiperspektiva«, kakor mu očitajo. Sodobno socialno delo z zatiranimi skupinami zagovarja popolno udeležbo uporabnika v procesih načrtovanja in izvajanja storitev. Usmerja socialne delavke in delavce, da pristopijo k vsaki situaciji s spoštovanjem različnosti, kompleksnosti, razumevanjem zgodb uporabnikov in njihovih izraženih potreb (Parton in Marshall v Adams *et al.*, 1998: 245). Ko bodo socialne službe to sprejele in razvile ustrezne načine delovanja, bodo prispevale k preseganju zatiralskih praks in s tem omogočile socialno vključevanje zatiranih skupin v vsakdanjem življenju. S tem bodo presegle zbirokratizirano prakso, ki je oddaljena od prioriteta, sodelovanja, avtonomije in državljanskih pravic Romov.

LITERATURA

- BALIBAR, E. WALLERSTEIN, I. (1991), *Race, Nation, Class: Ambiguous Identities*. London, New York: Verso.
- DOMINELLI, L. (1995), Anti-racist perspectives in European Social Work. V: LEŠNIK, B. (ur.), *Perspectives in Social Work*. Ljubljana: University of Ljubljana School of Social Work.
- DRAGOŠ, S., LESKOŠEK, V. (2003), *Družbena neenakost in socialni kapital*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- KODILA, S. (2001), Problematika dokumentacije o romskih otrocih na osnovni šoli s prilagojenim programom. Ljubljana: VŠSD (diplomska naloga).
- Konvencija o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah (1994), *Uradni list RS*, 33/94.
- LAMOVEC, T. (1995), *Ko rešitev postane problem in ko zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.
- LESKOŠEK, V. (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). *Socialno delo*, 34, 3: 195-202.
- LORENZ, W. (1994), *Social Work in Changing Europe*. London: Routledge.
- OSI (2001), *Spremljanje pridruževanja EU: Zaščita manjšin v Sloveniji*. Budimpešta: Open Society Institute.
- PAJNIK, M. (2003), Poročanje medijev o marginaliziranih skupinah. *Socialno delo*, 42, 2: 87-94.
- PARTON, N., MARSHALL, W. (1998), Postmodernism and discourse approached to social work. V: ADAMS, R., DOMINELLI, L., PAYNE, M. (ur.), *Social Work: Themes, Issues and Critical debates*. London: Macmillan.
- PIRNAT, T. (2004), *Romi v procesih vzgoje in izobraževanja..* Ljubljana: FSD (diplomska naloga).
- RAZACK, N. (2002), *Transforming the Field: Critical antiracist and anti-oppressive Perspectives for the human Services Practicum*. Halifax: Fernwood.
- ROMMELSPACHER, B. (2003), Socialno delo in človekove pravice. *Socialno delo*, 42, 4-5: 205-210.
- THOMPSON, N. (1995), V podporo antidiskriminacijski akciji. *Socialno delo*, 34, 5: 273-280.
- ZORN, J. (2003), Antirasistična perspektiva v socialnem delu; kako prepoznati rasizem v vsakdanjem življenju in kulturna kompetentnost služb. *Socialno delo*, 42, 4-5: 303-310.
- ZAVIRŠEK, D. (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba/*Cf.
- (2003), Notranja nasprotja socialnega dela pri uresničevanju človekovih pravic v postmodernih družbah. *Socialno delo*, 42, 4-5: 219-230.
- ZAVIRŠEK, D., ZORN, J., VIDEMŠEK, P. (2002), *Inovativne metode v Socialnem delu. Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

In this paper, we explore the role of digital technologies in the development of social networks. We focus on the use of social media and digital communication tools to facilitate the formation of online communities and social networks. We discuss the challenges and opportunities associated with these technologies and provide a framework for understanding their impact on social interaction.

The paper is organized as follows. Section 2 discusses the evolution of social networks and the role of digital technologies. Section 3 examines the challenges and opportunities of digital social networks. Section 4 presents a framework for understanding the impact of digital technologies on social interaction. Finally, Section 5 concludes the paper.

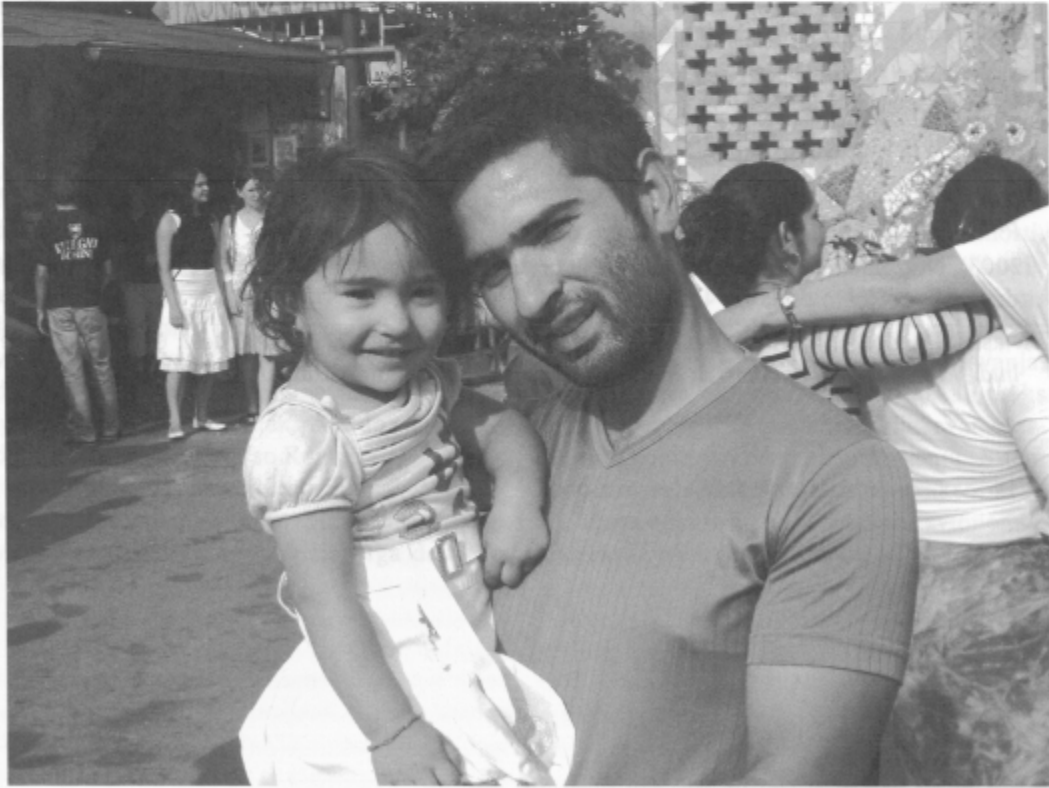
2. The evolution of social networks and the role of digital technologies

Social networks have long been a part of human life, but the digital revolution has transformed the way we connect and interact. Digital technologies have enabled the formation of online communities and social networks that transcend geographical boundaries and provide a platform for social interaction.

The rise of social media and digital communication tools has led to the formation of large-scale online communities and social networks. These networks have provided a platform for social interaction and have become an integral part of our lives.

However, the digital revolution has also brought about challenges and opportunities. One of the challenges is the fragmentation of social networks into smaller, more isolated groups. Another challenge is the spread of misinformation and the erosion of privacy.

On the other hand, digital technologies have also provided opportunities for social interaction and community building. They have enabled the formation of online communities and social networks that provide a platform for social interaction and support.

ZYGMUNT BAUMAN (2001), *WORK, CONSUMERISM AND THE NEW POOR*

BUCKINGHAM, PHILADELPHIA: OPEN UNIVERSITY PRESS. ISBN 0-335-20155-5. 106 STRANI.

UVOD

S pojmom »delovna etika« navadno razumemo delo za preživetje (v smislu »kdor ne dela, naj ne je«). Koncept delovne etike vključuje miselnost, da je nedostojno počivati in biti zadovoljen s tistim, kar že imamo. Treba si je prizadevati za več. Delo je vrednota samo po sebi in vselej plemenita dejavnost. Ne delati je zlo in nemoralno. Neizrečena predpostavka koncepta delovne etike je, da je večina ljudi zmožna delati za denar in da je vse, kar posedujejo, rezultat njihovega preteklega dela. Večina ljudi opravlja svojo dolžnost in bilo bi nepošteno zahtevati, da svoje pridobitve delijo z drugimi, ki niso izpolnili svojih obveznosti. Druga neizrečena predpostavka delovne etike je, da ima moralno vrednost samó delo, za katerega smo plačani.

V nasprotju s to zakoreninjeno in nereflektrano samoumevnostjo delovne etike pa Zygmunt Bauman razkriva zgodovinski izvir tega koncepta in se ukvarja z družbenimi fenomeni, ki so z delovno etiko tako ali drugače povezani. Začne z obdobjem industrializacije, ko so v zahodnih družbah potrebovali veliko človeške delovne sile, prilagojene tovarniškemu režimu dela. Nadaljuje s prehodom v potrošniško družbo, ki delovno etiko nadgradi z estetiko potrošništva kot najvišjo vrednoto. Potrošništvo postane način, kako so ljudje sploh vključeni v družbo in prepoznani »kot ljudje«. V tretjem poglavju zasleduje vzpon in razpadanje države blaginje, pri čemer v glavnem izhaja iz anglosaksonskega modela. V demokratičnih državah se je država blaginje do nedavne kazala kot popolnoma varna, nepovratna struktura. V konceptualnem smislu so bile socialne pravice celo vključene v idejo demokratičnega državljanstva. Čeprav so nekateri potrebovali več storitev kot drugi,

je prevladoval občutek, da je država blaginje v dobro vseh. Danes vlada nasprotni konsenz – o zmanjševanju davkov in posledično zmanjševanju storitev države blaginje. Bauman pokaže, zakaj je bil tak obrat mogoč. V četrtem poglavju obravnava posledice vsega tega, zlasti pa današnja družbeno in kulturno produkcijo revnih, ki so ostali brez vsake vloge v družbi, tako rekoč odveč. V petem poglavju poskuša nakazati možno rešitev za današnje revne in izključene. Predlaga reorganiziranje koncepta dela, ki ga danes definira zgolj trg dela. Predvsem bi bilo smiselno, meni Bauman, ločiti pravico do preživetja od udejstvovanja na trgu delovne sile. Skladno s tem predlaga uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka.

MORALNA IN EKONOMSKA DIMENZIJA DELOVNE ETIKE

Koncept delovne etike, kot ga poznamo še danes, se je razvil zaradi potreb industrializacije. Z uvajanjem tovarniškega dela je bilo treba spremeniti, na novo definirati odnos do dela pod novimi, tovarniškimi pogoji (podreditev stroju, delovnemu času in drugim pravilom, ki jih je določil kapitalist). Pod pretvezo delovne etike se je skrivala delovna disciplina. Tovarniški delavci so bili izvzeti iz ukvarjanja s trgov in iz upravljanja delovnega procesa. V tovarni je bilo treba delati ne glede na občutek za človekovo dostojanstvo in smiselnost opravljanega dela. Problem, na katerega so naleteli pionirji modernizacije, je bil, kako prisiliti ljudi, da se podredijo delovnemu procesu, v katerem niso videli smisla in ki so ga kontrolirali drugi. Tovarniški sistem je v resnici potreboval pol-ljudi, delavce, ki ubogajo brez razmišljanja, kolesčke brez duš v kompleksnem

mehanizmu. Delovna etika je pomenila odpoved svobodi. Ljudi je bilo treba prisiliti, da v imenu delovne etike (plemenitosti dela) sprejmejo življenje, ki ni bilo posebej plemenito. Delo je bilo treba ločiti od njegovega smisla, razum ni bil več potreben. Nič čudnega, da so kritiki moderne zagovarjali pravico do lenobe. Razvoj delovne etike je šel tako daleč, da je bila odcepitev delovnega procesa od človekovih potreb videti povsem naravna. Prvič v zgodovini je bilo vprašanje, »kaj lahko naredimo«, postavljeno pred vprašanje, »kaj potrebujemo«. Gre za moderni paradoks, ki je po Baumanu v tem, da spodbuja razvoj zaradi razvoja samega. Nova vizija modernega sveta je slavila človekovo prevlado nad naravo in človeka kot akterja zgodovinskih dogodkov.

Glede vprašanja revnih so si bili sicer zelo različna razsvetljenska mnenja in pogledi enotni. Revščina je postala moralno vprašanje; revnim in »prostovoljno brezdelnim« so zapovedovali tovarniško delo – ne le zaradi ekonomskega učinka, ampak tudi kot moralno nalogo.

Po takratnem prepričanju so bili revni nekultivirani otroci narave, ki potrebujejo nadzor bolj zrelih oseb, kajti revni naj ne bi bili zmožni sami upravljati svoje življenje. Revne so dojemali kot surov človeški material, ki mu je treba dati obliko. V procesu »izboljšanja« človeške družbe so bili revni razumljeni kot objekti za preoblikovanje in ne kot subjekti. Delovna etika je postala bistveni element moralnega zemljevida – pravilni vzorec vedenja, pot k samoizboljšanju oziroma to, kar so pozneje imenovali »civilizacijski proces«.

LOČEVANJE »ZASLUŽNIH« IN »NEZASLUŽNIH« REVNIH

Delovna etika je imela dva namena: zadostiti potrebam po delovni sili v razvijajoči se industriji in znebiti se ene največjih neprijetnosti posttradicionalne družbe, to je, nujnosti preskrbe tistih, ki se niso mogli preživljati s tovarniškim delom (hendikepirani, bolni, stari). V 19. stoletju so nesposobne za tovarniško delo doživljali kot odvečne; če bi obstajala primerna metoda, bi se jih najraje znebili, pravi Bauman. Iz delovne etike je izhajala moralna superiornost še tako bednega življenja ljudi, ki so se preživljali z mezdnim delom. Bolj ko je bilo življenje revnih, ki niso delali za mezdno plačilo, degradirano in bolj ko

so živeli v pomanjkanju, manj grozno je izgledalo življenje tistih revnih, ki prodajajo svoje delo v zameno za najnižje mezde. V Angliji, enem najbolj razvitih industrijskih področji, so v 30-ih letih 19. stoletja sprejeli zakon o pomoči revnim (*Poor law*), ki je vso razpoložljivo pomoč revnim omejil na notranjost ubožnic. Z vidika delovne etike je imela ta odločitev vrsto prednosti:

1) Ločila je »prave« reveže od tistih, ki so se zgolj želeli izogniti naporom mezdnega dela. Nihče razen »pravih« revežev ne bi izbral življenja v ubožnici – seveda če so bile razmere v taki ustanovi zadosti nevzdržne. Na ta način je bilo preverjanje premoženja (*means testing*) odveč, ker so se revni sami razporedili; kdor se je strinjal s tem, da je bil zaprt v ubožnico, ta res ni imel druge možnosti preživetja.

2) Odprava zunanje pomoči je povzročilo, da so revni »dvakrat premislili«, ali zahteve delovne etike res niso zanje oziroma ali strašne razmere tovarniškega dela vseeno niso boljša izbira od ubožnice. Načela zakona o pomoči revnim naj bi po mnenju zagovornikov postavila jasno, »objektivno« ločnico med tistimi, ki se lahko spreobrnejo k uboganju predpisov delovne etike, in tistimi, ki se ne morejo prilagoditi.

3) Zakon o pomoči revnim je simbolično varoval revne zaposlene pred kontaminacijo z »nepopravljivo brezdelnimi«. Ločeval jih je od zidov ubožnic, ki so bili zidovi kulturne odtujitve. Bolj ko je bilo življenje v ubožnici grozno, bolj se je suženjsko delo v tovarni kazalo kot svoboda. Ubožnice so rabile kot referenčna točka za oceno kvalitete tovarniškega življenja. Jeremy Bentham je institucije, kot so ubožnice, prisilne delavnice, tovarne, šole, azili, bolnišnice, imenoval režim »industrijskih hiš«. Vsi ti režimi so onemogočali raznolikost človeških navad in nagnjenj in zahtevali podreitev določenemu standardiziranemu vedenju. Bauman to situacijo definira kot situacijo brez izbire. Ne-izbira je bila tudi temeljno načelo pomoči. Podobno je bilo tudi na slovenskem (gl. Anžič 2002). O nadzoru nad revnimi priča institucija ubožnih očetov v slovenskih mestih iz prve polovice 19. stoletja. Ubožni očetje so izpolnjevali vloge za pridobitev socialne podpore, dajali mnenja o prosilcih in bdeli nad razmerami prejemnikov podpor.

PATRIARHALNI TOVARNIŠKI IN DRUŽBENI RED

Mezdno delo, podreditev gospodarju–kapitalistu je bil način, kako postati dostojno človeško bitje v primeru, ko ljudem človeškost ni bila zagotovljena na druge načine. V zaposlovanju so videli rešitev za vse družbene probleme. Univerzalna zaposlitev je postajala norma, nezaposlenost pa nenormalno stanje. Bauman to normo industrijsko razvite družbe 19. stoletja razčleni glede njene umestitve na ravneh individualnega življenja, regulacije družbenega reda in preživetja družbe kot celote.

V smislu *individualnega življenja* je delo omogočilo umestitev posameznika v družbo; poklicni dosežki so postali glavni vir samozavesti in ponosa zaposlenih moških v moderni družbi. Zaposlitev je postala središče njihove identitete in totalnost življenja.

Regulacija družbenega reda se je uresničila v organizaciji tovarniškega delovnega procesa in narobe. Tovarna je postala model in osrednja panoptična institucija moderne družbe. Nezaposleni so bili izven panoptičnega dosega tovarne in zato grožnja. Namreč, bili so brez nadzora, brez rutine in niso bili podrejeni kapitalistu–gospodarju. Medicina je v 19. stoletju definirala zdravega človeka kot moškega, sposobnega za tovarniško delo in služenje vojaškega roka. Bistvena metoda produciranja in ohranjanja družbenega reda je bilo spodbujanje patriarhalnega družinskega modela z moškim poglavarjem, ki služi kruh. Nič čudnega, da so bili zagovorniki delovne etike tudi zagovorniki pravic in dolžnosti družinskih poglavarjev. Očetje–možje naj bi izvajali enako disciplino nad ženskami in otroki, kot so ji bili sami podrejeni pri tovarniškem delu.

Na vprašanje zaposlovanja so začeli gledati kot na vprašanje *preživetja družbe* in njenega razvoja. Foucault ([1976] 2003) bi rekel, da je šlo za oblast, ki si je zadala nalogo krepiti življenje in regulirati naravne procese populacije (vprašanje javne higiene, zdravja, stanovanj itn.). To skrb za preživetje populacije, »podržavljanje biološkega«, je Foucault imenoval bio-oblast. Nekoliko preseneča, da Zygmunt Bauman pri vprašanju preživetja družbe ne omenja tega široko sprejetega koncepta. Bio-oblast je skrbela za komodifikacijo delovne sile, saj je bilo za ustvarjanje bogastva (kapitalistov) v moderni industrijski družbi neobhodno najmanjše primerno priprav-

ljene delovne sile. Rast kapitala in zaposlovanje sta postala ključni politični vprašanji in merila uspešnosti vladnih ukrepov in politik.

K POTROŠNIŠTVU, FLEKSIBILNOSTI IN IZBIRI

Bauman definira sodobno družbo kot potrošniško, v nasprotju s prej opisano izdelovalsko, industrijsko družbo. Na določen način so seveda vse družbe potrošniške, saj ljudje zmeraj trošijo stvari in storitve. Bauman tu misli na premik v poudarku, ko morajo današnji člani družbe predvsem prevzeti vlogo dobrih potrošnikov. Današnja norma je zmožnost in pripravljenost oziroma želja biti potrošnik. Gre tudi za vprašanje, na kakšen način ljudje zadovoljujejo potrebe, ki so povezane s konstituiranjem družbenih identitet, torej, kako so moški in ženske integrirani v družbeni red, kako najdejo svoj prostor v njem. Modernost je podelila posamezniku nalogo »samo-oblikovanja«; družbena umestitev ni več nujno pogojena z rojstvom v določeno družbeno kategorijo. Nekdaj so bili zaposlitev in naučene sposobnosti določeni za celo življenje, pogosto odvisno od tega, kar smo podedovali. Danes pa so stalna in zagotovljena delovna mesta redkost. Glavna zapoved je fleksibilnost. To je igra najemanja in odpuščanja z malo pravili, ki se lahko spremenijo.

V nasprotju s prejšnjo industrijsko družbo danes produktivnost narašča z upadanjem zaposlovanja. Število zaposlenih v tovarnah se občutno zmanjšuje. Urjenje, kot so ga proizvajale in zahtevale panoptične institucije, ni več primerno za obdobje visoko tehnološko in informacijsko razvitih družb, povečane mobilnosti kapitala in vladavine potrošniških vrednot. Značilno za panoptične institucije je privajanje na rutino, monotonost in zlasti odsotnost izbire. Predpostavke oziroma vrednote potrošniške družbe pa so ravno nasprotno – odsotnost rutine, omogočanje izbire, stalno spodbujanje potrošniške želje, ki mora biti zadovoljena takoj. Potrošniki si nikoli ne smejo vzeti premora, stalno morajo biti izpostavljeni novim skušnjavam, atraktivnostim, izbiram. Že »zrel« potrošnik je ponotranjil pritisk stalnega kupovanja. Ta nezmožnost živeti drugačen način življenja se ljudem kaže kot življenje svobodnih izbir. Ne morejo se več izogniti stalnemu zapeljevanju trga; v vlogi potrošnikov

lahko resnično izbirajo, kritizirajo, ocenjujejo in tako upravljajo s svojim življenjem. Paradokso, na katerega opozori Bauman, je v tem, da lahko potrošniki izbirajo med različnimi produkti in storitvami, ne morejo pa izbirati, ali bodo potrošniki ali ne. Pot do identitete, do prostora v družbi, do življenja, ki je prepoznano kot vredno in smiselno, zahteva dnevno udejstvovanje na trgu. V tem Bauman vidi prelom s prejšnjim obdobjem; prej je moral biti človek najprej producent, da bi bil potrošnik, danes pa mora biti človek najprej potrošnik, preden lahko postane kar koli drugega.

Dejstvo, da je današnja družba organizirana okoli želje in izbire, določa tudi stopnjo priljubljenosti in podpore javnim službam (kot sta socialno varstvo in zdravstvo). Tako na politični levici kot desnici se v veliko državah zavzemajo za zmanjševanje davkov; na ta način naj bi več denarja ostalo v žepih davkoplačevalcev, ki imajo potem možnost izbire pri kupovanju storitev. Bauman poudari, da gre za potrošnikovo dolžnost izbiranja, in opozori, da ni nujno, da bi na tak način ljudje lahko konzumirali več ali bili deležni kvalitetnejših storitev. Šteje sredstvo (izbiranje), ne pa končni cilj (kvalitetna storitev).

ESTETSKA VREDNOST DELA

Iz perspektive delovne etike vsakršno delo prispeva k človekovemu dostojanstvu, pomeni moralno izboljšanje, »humanizira«, »učloveči«, je izpolnitev dolžnosti in tudi zadovoljstvo. To pa ne velja za estetsko vrednost dela. Nekateri poklici so povzdignjeni kot zaželeni, privlačni, zanimivi, so predmet želje in izbire, medtem ko številni zagotavljajo zgolj preživetje (so brez estetske vrednosti) in so dolgočasni. Enako kot sta v potrošniški družbi cenjena svobodna izbira in mobilnost je tudi estetska vrednost dela faktor družbene stratifikacije. Pri tem ne gre več za vprašanje zmanjševanja delovnega časa na minimum, ampak narobe, meja med prostim in delovnim časom vse bolj izginja. Delo je povzdignjeno v superiorno dejavnost, ki najbolj zadovolji naše potrebe in nam prinese največ zadovoljstva. Zanimivo delo je eden največjih privilegijev. Zato Bauman pravi: »Danes 'deloholokov' brez jasno določenega delovnega časa, zaposlene 24 ur dnevno 7 dni v tednu ne najdemo med sužnji, ampak med srečno in zadovoljno

elito« (str. 34). Delo kot samoizpolnitev, smisel življenja, središče vsega, kar šteje, je postalo privilegij redkih, znak elite. Po drugi strani pa je večina ljudi podvržena razmeram fleksibilnega trga delovne sile, ki ne dovoljuje predanosti delu, ker je to le začasno, pogodbeno delo za določen čas. Za večino fleksibilnost ni izbira, ampak danost, na katero nimajo vpliva. V takih razmerah so ljudje podvrženi stalni negotovosti in pomanjkanju varnosti.

REVŠČINA KOT IZKLUČENOST IZ »NORMALNEGA ŽIVLJENJA«

V zgodovini človeštva in v večjem delu sveta revščina pomeni ogroženost samega fizičnega preživetja – pomanjkanje strehe nad glavo, hrane, oblačil. V medijih in v svetovnem merilu danes pogosto enačijo revščino s primanjkovalnim, vendar je to le en vidik. Revščina je veliko obsežnejša; pomeni tudi pomanjkanje priložnosti za izobraževanje, nepismenost, nedostopnost zdravil in zdravstvene oskrbe, ne-kvalitetna bivališča, šibko socialno povezanost (pomanjkanje socialnih mrež), pomanjkanje perspektiv za prihodnost.

Revščina ima tudi družbeno in psihološko razsežnost; vsaka družba je izoblikovala določene standarde dostojnega življenja. Nezmožnost doseči te standarde povzroči stres in trpljenje. Revščina pomeni, da si izključen iz normalnega življenja, kar koli to za določeno družbo pomeni. Zaradi tega so revni pogosto manj samozavestni in imajo občutke sramu in krivde. V potrošniški družbi je »normalno življenje« življenje potrošnikov, preokupiranih z izbiranjem in iskanjem priložnosti za različna doživetja. Srečno življenje pomeni zgrabiti čimveč takih priložnosti. Revni nimajo dostopa do normalnega srečnega življenja, ker so neustrezni potrošniki in socialno degradirani. Poleg stigme je pomemben socialnopsihološki učinek brezposelnosti dolgčas, ki ga je potrošniška kultura sicer povsem izbrisala s svojega horizonta. Brezposelni imajo neskončno količino prostega časa, a nobene možnosti, da bi iz njega kaj naredili. Bauman je prepričan, da proti stigmatizaciji revnih in brezposelnih ne pomagajo niti alternativni načini strukturiranja časa in samoorganizirane dejavnosti v deprivilegiranih soseskah. Standardi »normalnega« življenja so določeni daleč stran od domače

soseske; ocena ustreznosti ljudi kot potrošnikov prihaja od zunaj. Bauman navaja Jeremija Seabrooka, ki pravi, da ljudje, ki so zadovoljni s tistim, kar imajo, kršijo temeljno načelo potrošniške družbe.

DRŽAVA BLAGINJE

Razvoj delovne etike, industrijski pogoji dela in pozneje fleksibilnost zaposlovanja in naraščanje tržnih, potrošniških načel v vseh sferah življenja so zaslužni tudi za nastanek, razvoj in zaton države blaginje.

Bauman razlikuje med državo blaginje in javno blaginjo. Javno blaginjo definira kot kolektivno zagotavljanje individualnega dostojnega preživetja. Gre za obliko kolektivnega zavarovanja, ki izhaja iz posameznikovih potreb in ne iz preteklih ali potencialnih prispevkov. Enakost v potrebah je nad zmožnostjo enakih prispevkov. Za uresničevanje načel javne blaginje je odgovorna država – in v tem je bistvo *države blaginje*. Iz tega lahko sklepamo na dvoumen odnos države blaginje do etike dela. Po eni strani, če je preživetje zagotovljeno vsem članom politične skupnosti kot pravica in ne glede na njihov prispevek k skupnemu bogastvu, potem koncept javne blaginje dovoljuje *ločitev preživetja od družbeno koristnega dela*, ki naj bi bilo mogoče samo z zaposlovanjem. Tako je pravica do dostojnega preživetja postala stvar državljanstva (to je pripadnosti politični skupnosti) bolj kot pa posledica ekonomske dejavnosti. Po drugi strani pa je država blaginje potrdila definicijo normalnosti delovnega življenja. Udeleženosť v plačani zaposlitvi je bila norma in država blaginje je pomagala tistim, ki so bili trenutno brezposelni (zaradi pomanjkanja služb), da so se lahko spet vedli normalno, to je, da so bili spet udeleženi v plačani zaposlitvi. S tem je država blaginje utrdila delovno etiko kot normo in merilo družbenega zdravja. Socialna pomoč je bila mišljena kot premagovanje težav pri uresničevanju norme. Država blaginje je tudi sicer polna nasprotij in protislovij. Jo lahko definiramo kot obvezno dopolnitev načela delovne etike ali, ravno narobe, kot politično nasprotovanje ali celo zaroto proti delovni etiki? Je njeno delovanje represivno ali, ravno narobe, emancipatorno, osredotočeno na človekove potrebe in zmanjševanje krutih posledic kapitalistične tržne ekonomije? Ali država blaginje omogoča kapita-

listično akumulacijo in je servis kapitalistov ali, narobe, omogoča ustvarjanje družbenega dohodka? Je kapitalistična prevara ali zmaga delavskega razreda? Bauman meni, da je država blaginje vse to in še več, in v odgovor navede nekatere razloge za njen nastanek. Država blaginje je nastala kot stičišče med:

- pritiski kapitalistične ekonomije, ki ni mogla vzpostaviti pogojev za svoje preživetje brez politične oziroma državne pomoči;
- pritiski organiziranega delavskega gibanja, ki prav tako ni moglo zaščititi delavcev pred pogubnimi učinki ekonomskih ciklusov brez politične oziroma državne pomoči;
- nujnostjo ohraniti in utrditi družbeno neenakost, pri čemer so odpravljani le najokrutnejše in najbolj kratkotrajne manifestacije te neenakosti;
- željo po normalizaciji neenakosti, pri čemer so marginalizirali tiste, za katere so menili, da ne participirajo pri ohranjanju obstoječega reda;
- podporo članom politične skupnosti, da združijo uničevalne učinke neregulirane tržne ekonomije.

Država blaginje se je v drugi polovici prejšnjega stoletja tako utrdila, da je dajala vtis nepovratne strukture. S takratnega zornega kota bi odprava države blaginje zahtevala najmanj sesutje demokracije in sindikatov. Za današnji čas pa so značilni pritiski po zmanjševanju države blaginje. Zakaj je prišlo do tega?

NAČELO UNIVERZALNOSTI IN SELEKTIVNOST SOCIALNIH POMOČI

Oče britanskega modela države blaginje sir William Beveridge je bil liberalec. Če naj vsak človek uživa svoboščine, mu je treba to tudi omogočiti. Takrat, sredi 20. stoletja, je bila delovna etika popolnoma samoumevna; vsakdo želi delati, če je telesno sposoben in če so službe, kjer se lahko zaposli. Država blaginje naj bi odpravila strah ljudi pred brezposelnostjo, brezdelnostjo, revščino. Takratno prepričanje je bilo, da bi lahko dosegli ta namen samo, če bi brezposelni dobili socialno pomoč ne glede na svoje premoženjsko stanje. Britanski zakon o nacionalnem zavarovanju naj bi leta 1946 odpravil kontrolo sredstev in premoženja, vendar se v praksi to ni nikoli zgodilo. Nasprotno, leta 1984 je bilo v veliki Britaniji 12 milijonov ljudi, ki so bili v takih in drugačnih postopkih kontrole sredstev v socialnih službah.

Bauman pojasni razliko med univerzalnostjo in selektivnostjo socialne pomoči (prim. Kavar Vidmar 1986, ki je natančnejša in govori o načelih selektivnosti in subsidiarnosti pri upravičenosti do socialne pomoči). Načelo selektivnosti pomeni, da dobijo pomoč samo tisti, ki jo potrebujejo, kar je določeno s postopki preverjanja sredstev posameznikov oziroma družin. Načelo univerzalnosti pa pomeni, da so službe namenjene vsem (ne samo revnim, torej kontrola sredstev v takem primeru ne bi bila smiselna). Službe, ki upoštevajo načelo univerzalnosti, pospešujejo družbeno integracijo in občutek skupnosti, kot je bilo na primer značilno za obdobje med drugo svetovno vojno in po njej. Načelo univerzalne pomoči lahko pripelje do občutka, da je denar dobro porabljen, da je skupnost varen dom in da obstaja ravnovesje med pravicami in dolžnostmi. Pri načelu selektivnosti pa se je uveljavila miselnost, da so službe za revne zmeraj revne službe, ki po možnosti pritegnejo najslabše strokovnjake in jim najverjetneje primanjkuje politične moči in javnega zanimanja. Zagotovo pa ima, meni Bauman, načelo selektivne pomoči škodljive posledice za vso skupnost. Na ta način je skupnost takoj razdeljena na tiste, ki samo prispevajo, in tiste, ki samo prejemajo. Posledica je delitev skupnosti (namesto integracije) in izključevanje (namesto vključevanja). To pomeni, da lahko skupnost davkoplačevalcev postane dominantna (ne glede na to, ali so v večini ali manjšini) in uporabi svojo politično moč za produciranje neustreznih, manjvrednih državljanov. Ko je ta kategorija ljudi vzpostavljena, jih ni težko marginalizirati in obtožiti za neuspeh, neučinkovitost, lenost. S pomočjo stigmatizacije izobčenih se oblikujejo vrednote dominantnega dela družbe. Tako lahko dominantna skupina pripiše svoj uspeh sami sebi. Dolgoročna posledica takega omejevanja za zadovoljevanje potreb določene skupine, manjšine (ki je v populističnem diskurzu percipirana kot inferiorna), je osiromašenje politične razprave, zato ker med ljudmi upade politični interes za skupno urejanje življenja. Za večino državljanov se interes za politično, za skupno, konča z vprašanjem davkov, zdi se jim, da nimajo razlogov za aktivno politično življenje. Bauman sklene razpravo o posledicah selektivnega načela pomoči z ugotovitvijo, da krčenje države blaginje sovпада s krčenjem politično aktivnega državljanstva.

NEOLIBERALIZEM IN RAZPADANJE DRŽAVE BLAGINJE

Še nedavno je v zvezi z državo blaginje vladal širok konsenz, saj je delovala kot nenapisan sporazum med antagonističnimi družbenimi razredi; delovala je kot podpora delavskemu razredu ob sprejetju kapitalističnih pravil. Danes pa je značilno krčenje države blaginje in vzpon neoliberalnih načel. Vprašanje je, zakaj je neoliberalizem naletel na tako široko podporo. Vzpon neokonzervatizma ni razlaga, ampak fenomen, ki ga je treba pojasniti.

Država blaginje je imela izredno pomembno vlogo pri stalni (re)komodifikaciji (pripravi za prodajo) delovne sile; z zagotavljanjem kvalitetnega izobraževanja, zdravstvenih služb, dostojnih stanovanj in prehrane za otroke iz revnih družin je zagotavljala zaposljivo (kvalitetno) delovno silo za kapitalistične potrebe. Delo mora postati blago, ki ga lahko delodajalci kupijo. Takega učinka ne bi mogla doseči nobena individualna kapitalistična korporacija. Poleg priprave delovne sile je država blaginje ohranjala v stalni pripravljenosti tudi rezervno armado delovne sile. Današnji problem je, da odvečna delovna sila morda ne bo nikoli postala blago. Nekdaj so delodajalci (razred kapitalistov) videli smisel v plačevanju davkov in državi blaginje, ki je omogočila komodifikacijo delovne sile in ohranjala rezervno armado delavcev, danes pa v tem ne vidijo več smisla, ker je upadla potreba po delovni sili. Svoboda kapitala pomeni, da se proizvodnja seli na cenejša področja, ki ponujajo priložnosti brez obveznosti. Tako se širi prosta trgovina in prosto gibanje kapitala, ne pa tudi delavcev. Rezervna armada delovne sile in stroški za njeno komodifikacijo so zdaj globalni, medtem ko država blaginje deluje lokalno. Tisti interesi, ki so nekoč pripomogli k nastanku države blaginje, danes niso več aktualni; uspešni kapitalisti ne morejo več delati v zgolj lokalnem kontekstu, zato se jim tudi ne zdi več smiselno vlagati v državo blaginje. V državah, kjer vlade ohranjajo doseženo stopnjo razvoja države blaginje, se dogaja, da vanjo prihajajo brezdomci, razlaščenci, revni, kapital pa odhaja. Kapital bi ostal samo, če bi se stroški države blaginje (davki in druge obveznosti) znižali. Narobe pa je bistvo države blaginje prav ohranjanje dostojne cene delovne sile in obdavčenje kapitala. Eden od paradoksov je v tem, da je nizka cena delovne sile

na dolgi rok kontraproduktivna tudi za kapital, saj so delavci hkrati tudi potrošniki.

Institucija države blaginje je bila v demokratičnih ureditvah do nedavnega videti popolnoma varna, nepovratna struktura. V konceptualnem smislu so bile socialne pravice celo vključene v idejo demokratičnega državljanstva. Čeprav so nekateri potrebovali več storitev kot drugi, je prevladoval občutek, da je država blaginje v dobro vseh. Kot je imel nekdanj širok konsenz razvoj države blaginje, ima danes konsenz zmanjševanje davkov in posledično zmanjševanju storitev države blaginje. Vprašanje, ki se ob tem zastavlja, je, kako to, da je večina volivcev v demokratičnih ureditvah pripravljena podpreti večanje socialne neenakosti. Mnogi so tudi prepričani, da se lahko bolje zavarujejo sami, da je bolje, da jim ostane čimveč denarja v žepu, potem ko plačajo davke, kakor da bi prispevali za državo in njene socialne službe. Zakaj je prišlo do tega?

Bauman navede tri razloge. Prvič, na dolgi rok so tu škodljivi učinki preverjanja sredstev (ki jih izvajajo socialne službe). Če so službe namenjene samo nekaterim, tistim, ki jih najbolj potrebujejo, je zelo verjetno, da jim bo primanjkovalo politične moči, saj ne bodo mogli računati na politično moč tistih, ki služb najbrž nikoli ne bodo uporabljali. To lahko prispeva k poslabšanju kvalitete socialnih služb, zagotovo pa zmanjšuje njihovo priljubljenost. Govorijo o zlorabah, denimo, da imajo ljudje več otrok zato, da dobijo socialne dodatke. Uporabniki služb so po definiciji stigmatizirani, službe za revne pa so praviloma revne. Zaradi načela selektivnosti v socialnih službah je socialna pomoč razumljena kot znak neuspeha, v smislu, da uporabniki niso kos zahtevam, ki jih večina zmore. Pri takem slovesu služb prositi za socialno pomoč pomeni priznati neuspeh.

Drugi vzrok je v prevladujoči potrošniški kulturi. Največja vrednota te družbe je imeti izbiro: »Izbira je v potrošniški družbi vrednost vseh vrednosti (metavrednost), s pomočjo katere ocenjujemo in razvrščamo vse ostale vrednosti« (str. 58). Izbira je rezultat tekmovalnosti, kar je nujna sestavina trga. Trg oblikuje potrošnika, pravi potrošnik pa, zapiše Bauman, bolj ceni pravico do izbire kot sam objekt izbire. Obisk na trgu je javna manifestacija poznavanja, »strokovnosti«. Situacije, v katerih izbira ni mogoča, so protivrednota potrošniške družbe,

ponižanje in degradacija. Zaradi nekompatibilnosti oziroma neuglašenosti z vseobsegajočo potrošniško mentaliteto je tudi država blaginje izgubila priljubljenost in širši konsenz.

Toda zakaj večina ljudi, ki zagovarjajo zmanjšanje storitev države blaginje, pristaja na večje tveganje, zanašanje na same sebe, v nasprotju z manj tveganimi državnimi podporami in socialnimi storitvami? Razlog je podoben kot pri nasprotovanju Američanov pozitivni diskriminaciji. Temnopolte skupine v ZDA trdijo, da ne potrebujejo »bergel« in da zmorejo same. Pozitivna diskriminacija naj bi zmanjševala ugled in uspeh njihovega truda. Bauman se sprašuje, od kod nenadoma ta samozavest. Odgovor vidi prav v preteklih učinkih pozitivne diskriminacije. Sedaj zmore veliko temnopolnih napredovati po družbeni lestvici, kar je pravzaprav posledica pozitivne diskriminacije. Podobno je z državo blaginje: »samozadostna večina« je rezultat preteklega delovanja države blaginje. Morda mnogi ne bi zmogli brez pomoči njenih servisov od druge svetovne vojne naprej. S pomočjo države blaginje se je v drugi polovici 20. stoletja vendarle vzpostavila večja enakost med ljudmi.

POMANJKANJE PRILOŽNOSTI ZA »VRNITEV NA TRG DELOVNE SILE« IN ODKRITJE »PARIJEV«

V četrtem delu Bauman raziskuje današnjo vlogo delovne etike in vprašanje nove revščine. Če je v zgodnjem 19. stoletju delovna etika rabila kapitalističnim potrebam razvijajoče se industrije in poskušala na ta način razrešiti položaj revnih (s pomočjo zaposlovanja), pa danes delovna etika rabi sprejetju revščine kot nujne posledica osebne neustreznosti in s tem pomiritve družbe z večno prisotnostjo revnih. Delovna etika (ki je zopet v središču javnih diskusij kot »diagnoza« in »zdravilo« problemov) je konceptualno navzoča v zaposlitvenih programih zavodov za zaposlovanje in podobnih institucij. Vendar ti programi ne kažejo učinkov oziroma koristi za revne; razlog za njihov obstoj je kvečjemu ta, da so koristni za ostale. Produktivnosti podjetij danes ne ovirajo več nezaposleni revni (kot v dobi industrializacije), kajti korporacije ne potrebujejo več delovne sile, kot je že imajo. Tudi če bi jo potrebovale, bi jo z lahkoto našle v državah, kjer so zahteve in cena delovne sile

nižje. Danes je situacija drugačna; produktivnost in dobiček velikih korporacij sta sorazmerna z zmanjševanjem števila zaposlenih. Zaradi tega so poskusi reševanja problemov s pomočjo delovne etike dvoumni, hinavski. Enako zgrešen je koncept »vrnitve na trg delovne sile«, saj so evropske korporacije uspešnejše tudi na račun odpuščenja delavcev. Tehnološki napredek se meri z uvajanjem tehnologije, ki nadomešča živo delovno silo. Tudi danes diskurz delovne etike vsebuje ločevanje »zaslužnih« in »nezaslužnih« revnih in s tem sprejetje revščine kot nujne posledice osebne neustreznosti. Pri tem ne smemo spregledati, da so lahko ljudje revni, tudi če so zaposleni. V obdobju polne zaposlenosti je fenomen zaposlenih revnih šokiral, saj je prevladovalo prepričanje, da je delovna etika zdravilo za vse socialne probleme. V industrijski družbi polne zaposlenosti je bilo plačano delo dolžnost in pravica hkrati, nezaposlenost odraslih, sposobnih moških pa je bila razumljena kot nekaj nenormalnega in nemoralnega. Po takratnem prepričanju je bil glavni vzrok revščine nezaposlenost (ki je nastopila zaradi pomanjkanja služb ali volje do dela). V resnici pa so lahko ljudje revni, tudi če so zaposleni, in revščina ne pomeni nujno pomanjkanja delovne etike. Z odpravljanjem sredstev za zmanjševanje revščine, kot se dogaja danes, lahko zahteve, ki izhajajo iz delovne etike, pravzaprav prispevajo k pomiritvi družbe z večno prisotnostjo revnih.

Bauman to natančno pojasni in utemelji z odkritjem »parijev« (*underclass*) kot novega koncepta v družbenih znanostih in njegove popularizacije. (V slovenščini nimamo izraza za novi pojem *underclass* in ga zato prevajamo s starim hindujskim izrazom za pripadnika najnižjega, brezpravnega družbenega sloja. Konceptualna razlika je ta, da so se parije rodili kot parije in da niso veljali za nekoristne, drugo pa je podobno, vključno s tem, da zbujejo strah.) V nasprotju s pojmom »delavski razred« (ki ima pomembno vlogo v družbi) in »nižji razred« (ki je na dnu lestvice, vendar se lahko povzpne), je »parija« del družbenega imaginarija, v katerem nekatere skupine izpadejo iz vseh hierarhij in razredov, so brez vsakršne vloge in možnosti vključitve in za družbo nekoristni. Ta koncept zajame različne skupine, kajti kategorija parijev je izredno fleksibilna in prilagodljiva, odvisna od družbenih strahov. Parija je lahko mladoletna mamica, ki prejema socialno podporo,

mladostnik, ki je izpadel iz šolskega sistema, brezdomec, kriminallec, uživalec drog, migrant brez statusa itn. Gre, skratka, za revne osebe, ki so stigmatizirane in jih dominantni del družbe doživlja kot nekoristne, odvečne, kot družbeno breme, za katerega bi vsi najraje videli, da bi kar izginilo. Ob tem, da so nekoristni, so tudi nevarni (za urejeno skupnost). Parije so vidni le toliko, kolikor se jih drugi bojijo. Bauman meni, da je mentalni zemljevid, ustvarjen s pomočjo predstave o nevarnih parijah, plodna tla, da se razvije »moralna panika«. Ni naključje, da je družba odkrila parije ravno ob koncu hladne vojne; na mesto zunanega sovražnika je stopil notranji sovražnik, ki je moral biti šele izumljen, konstruiran. Za to kategorijo se je bilo treba odločiti. Enako je tudi to, da jim pripisujejo kolektivno neuporabnost in nevarnost *odločitev*; gre za vrednotenje in ne opisovanje.

NORMALIZACIJA REVŠČINE

Izraz »*underclass*« je prvi uporabil Myrdal leta 1963 v zvezi z nevarnostmi deindustrializacije in posledično velikega števila brezposelnih. Opozoril je, da družba ni sposobna zagotoviti življenja v skladu z normami delovne etike in da so parije žrtve izključevanja, ki nimajo vpliva na razmere.

Konec 70-ih let je izraz prišel v širšo uporabo; parije so bili nezaželeni, nevarni, tuji, sovražni in naj bi sami izbrali »neozdravljiv« način življenja. Začeli so poudarjati, da je zdrs med parije stvar odločitve, da ne gre nujno za posledico revščine, ampak za ljudi, ki niso asimilirani in so zunaj meja družbe zaradi svojih psiholoških in vedenjskih značilnosti. Parijem so pripisovali sovražnost do vsega, kar je povezano z delovno etiko, »antisocialno« vedenje, zavračanje splošno sprejetih norm in vrednot, uživanje drog, kriminalno vedenje, »izkoriščanje« socialne pomoči itn. Konceptualna razločitev parijev od revščine je hkrati rešila več problemov, zlasti pa je *normalizirala* revščino. Ta distinkcija je odpravila pravico do odškodnine za vse tiste, ki so izpadli iz plačane zaposlitve ali drugih vrednotenih dejavnosti, saj je znikala, da bi bili žrtve slabega funkcioniranja družbe. Odgovornost za nastali položaj je bila preložena na prizadete ljudi. Kar koli že je bilo treba storiti, bi morali to storiti sami parije, strokovnjaki pa

bi jim povedali, kaj je zanje najboljše. To stališče zahteva več zaporov, okrepljeno vlogo policije, pokroviteljstvo socialnih delavk ipd. Parije so razumeli kot skupino ljudi, ki se znajde zunaj meja družbe zato, ker so sprejeli napačne individualne odločitve in so nekompetentni, da bi sami upravljali s svojim življenjem.

Če povzamemo, je bila delovna etika sprva učinkovito sredstvo zapolnjevanja tovarn, ki so potrebovale veliko delovne sile. Ko pa so delavci postali ovira za večjo produktivnost, se je vloga delovne etike spremenila. Postala je učinkovito sredstvo, da si operemo roke in vest – da se znebimo občutka krivde, da smo prepustili sodržavljane trajni odvečnosti. Čistost rok in vesti dosežemo tudi z moralnim zaničevanjem revnih in moralno odvezo ostalih.

KRIMINALIZACIJA REVNIH

Bauman nadaljuje z zanimivim poglavjem o današnjem položaju in percepciji revnih, o njihovi kriminalizaciji kot »rešitvi« problema. Današnji revni so revni v kontekstu potrošniške družbe; nimajo dostopa do potrošniškega življenjskega stila, kar Bauman opiše kot eno najbolj bolečih deprivacij v taki družbi. Parije so družbeno konstruirani kot skupina, ki hoče uživati potrošniški način življenja, ne da bi si ga »zaslužili«, in s tem naj bi žalili vrednote večine. Kriminalnost, ki je prav tako družbeno konstruirana, je v nasprotju z družbenim redom (normami, vrednotami). Vrednote se v potrošniški družbi vrtijo okoli trga, ki je hkrati izenačevalec in delivec. Velika potrošnja je znak uspeha, celo sreče in dostojanstva. Pri pridobivanju zakonitih plačilnih sredstev so pravila vse bolj reducirana na »prigrabiti si čim več«. Velika podjetja se privatizirajo, vodilni imajo milijonske plače, številni delavci in delavke pa se znajdejo na cesti. V zlati dobi države blaginje so bili tisti, ki so izpadli, obravnavani kolektivno (za razrešitev njihovega položaja so bila namenjena kolektivna sredstva), medtem ko je danes zaznati korak k *individualizirani* kriminalizaciji ljudi. Bauman navaja primer Združenih držav, kjer »industrija zaporov« nadohema odmirajoče institucije države blaginje. V zadnjih desetletjih krutega neoliberalizma se je število smrtnih kazni povečalo. Clinton je v svoji drugi predsedniški kampanji promoviral krepitev policije in neusmiljeno ravnanje s tisti-

mi, ki žalijo družbene vrednote. S takimi ukrepi se lahko večina strinja, če je poprej razširjen občutek strahu (pred revnimi). Po Baumanu smo danes priča procesom, ko revščina iz socialne politike vse bolj prehaja v kriminologijo in ukrepe kaznovanja. Revni naj bi bili sovražniki splošno sprejetih družbenih vrednot, prejemniki socialne pomoči in naravno okolje rekrutiranja kriminalcev.

Povezovanje revščine s kriminalnostjo ima pomemben politični učinek: izgon revnih s področja moralne zavezanosti. Z drugimi besedami, kriminalizacija povzroči brezbriznost do integritete in počutja ljudi, ki imajo v družbi manj možnosti, manj moči. S pomočjo kriminalizacije revni ne hajo biti etični problem; namesto da bi branili revne pred kruto usodo, terjajo varovanje pravic in življenjskega stila »dostojnih« ljudi. Danes revni niso več rezervna delovna sila, zato tudi ni več *ekonomskega* smisla v ohranjanju njihove dobre kondicije oziroma pripravljenosti za zaposlitev. To pa seveda ne pomeni, da ni *moralnega* smisla v ustvarjanju razmer, ki bi vsem ljudem omogočale dostojno življenje.

Bauman opozori, da je danes delovna etika instrumentalizirana. S pomočjo delovne etike problematizirajo in zaničujejo »odvisnost« od socialne pomoči, državi blaginje pa očitajo, da to »odvisnost« goji. Prva žrtev svete vojne proti odvisnosti je moralna odgovornost do revnih.

ODVEČNOST REVNIH

Kakšna je danes vloga revnih v zahodnem svetu in kakšna je bila njihova vloga v zgodovini? Revnim pripisujejo, da so za svoj položaj, za svojo revščino in izključenost odgovorni sami zaradi napačnih življenjskih izbir. S svojim obnašanjem naj bi kršili sprejete norme in družbeni red, kar onemogoča javno zavzemanje za njihove pravice. Namesto svobodnega političnega delovanja (*freedom to act*) imamo opraviti z nadzorovanjem revnih in dobrote do njih. Odnos družbe do revnih je ambivalenten; po eni strani strah in gnus in po drugi usmiljenje in sočustvovanje, vse to pa rabi vzdrževanju družbenega reda in norm. Z drugimi besedami, v današnjih zahodnih družbah so revni prototip neprimernosti, odstopanja od norme. Bauman trdi, da se družbeni red ohranja in utrjuje tudi na njihov račun. Vloga revnih se je v zgodovini spreminjala. V

predmoderni krščanski Evropi, ko so vsa bitja dojemali kot božja, del božjega stvarstva, v katerem so vsi prežeti z namenom in pomenom, sta bili dobrotelost in skrb za revne investicija v posmrtno življenje, zagotovilo za odrešitev zemeljskih grehov. V moderni Evropi je koncept božje stvaritve zamenjal projekt reda in norme. (Za natančnejšo pojasnitev te spremembe v primeru hendikepiranih ljudi glej Zaviršek 2000.) V sekulariziranem svetu revni niso več sprejemali svojega položaja kot neizbežno danost, usodo, ampak so se zavzemali za spremembe; zgled je francoska revolucija (1789). V obdobju industrializacije, ko so bile potrebe po delovni sili velike, so bili problem za industrijsko proizvodnjo tisti revni, ki so bili vdani v usodo oziroma pomirjeni z minimalnimi pogoji za preživetje in niso videli smisla v mučenju s tovarniškim delom. Bauman pokaže na začaran krog »težav z revnimi«; tisti, ki niso bili pomirjeni s svojim položajem in so zahtevali pravice, so predstavljali grožnjo revolucije in upora; tisti, ki so bili pomirjeni s svojim položajem in niso hoteli vstopiti v industrijsko kolesje, pa so veljali za oviro pri rasti industrijske proizvodnje.

V obdobju industrializacije so reinterpetirali vlogo revnih kot rezervne delovne sile; stalna zaposlenost je postala norma, revščina je bila izenačena z brezposelnostjo. Delovna etika v obdobju pospešene industrializacije naj bi rešila vsaj tri pereča področja; odpravila naj bi revščino (s pomočjo zaposlovanja v industriji), zagotovila zadostno količino delovne sile za potrebe industrije in preprečila grožnjo revolucije. Prepričanje, da so revni že z malim zadovoljni, je bilo skladno z nizkimi mezdami; delavci so živeli iz rok v usta, kar jih je stalno zaposlovalo. Če bi bile plače višje, bi lahko delali manj (saj so že z malim zadovoljni), nastopila bi brezdelje in upor. Današnja industrija pa ne potrebuje več delavcev, prej narobe, število delovnih mest v industriji se krči. Revni niso več rezervna delovna sila, sodobna družba vključuje svoje člane zlasti z vidika potrošništva. Današnji revni kršijo normo potrošništva, saj ne izpolnjujejo ene najpomembnejših družbenih nalog, to je kupovanje proizvodov in storitev, ki jih ponuja trg.

Bauman, ki prav nič ne olepšuje današnjega položaja revnih, pravi, da so revni prvič v zgodovini brez vsakršne (pozitivne) vloge; so zgolj neprijetnost in skrb. V zameno za davkoplačevalski denar ne morejo ničesar ponuditi;

pravzaprav večinsko prebivalstvo (potrošniki) od njih ničesar niti ne pričakuje (čeprav jim pridejo prav za čiščenje stanovanj, urejanje vrtov, pri varstvu otrok ipd.). V glavnem pa so postali odveč in zapuščeni. Kje je torej njihovo mesto v družbi? Bauman ugotavlja, da gre za tendenco odstranjevanja revnih z ulic in iz drugih javnih prostorov, »stran od našega pogleda«. Tiste, ki so pravkar prišli kot migranti, ali tiste, ki nimajo urejenih delovnih ali bivalnih dovoljenj, lahko takoj deportiramo, do njih nimamo nobenih obveznosti. Če ne najdemo razloga za deportacijo, jih lahko pošljemo v oddaljeni zapor. Če revne odstranimo z ulic in iz javnih prostorov, jih v simbolnem smislu odstranimo iz človeške skupnosti, s področja etičnih dolžnosti. Dehumanizacija celih skupin ljudi je imela v zgodovini številne tragične izide.

LOČITEV PREŽIVETJA OD UDELEŽENOSTI V PLAČANI ZAPOSLOTVI

Okoliščine, ki smo jih opisali, Bauman označi kot krizo zahodnega sveta, ki je prenehal prepričevati sebe in svoje vrednote. Na Zahodu je vse podrejeno učinkovitosti. Toda kakšen je njen namen, za kakšno ceno, kaj je cilj vsega tega? Bauman predlaga, prvič, stalno prepričevanje, prevrednotenje, lahko bi rekli tudi konceptualno prenovno pomena zaposlovanja, ekonomske rasti in učinkovitosti, in drugič, uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka. O univerzalnem temeljnem dohodku in argumentih za uvedbo in proti njej je bralcem in bralkam slovenščine na voljo zbornik *Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka* (Pribac 2004). Kot dobro stran univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) Bauman poudari razločitev upravičenosti prejemanja dohodkov od udeležnosti v plačanem delu. Upravičenost do dohodkov temelji na statusu in dostojanstvu ljudi, človeških bitij. Ena od pomembnih ugodnih posledic uvedbe UTD je odvečnost postopkov preverjanja sredstev, premoženja in pripravljenosti opravljanja plačane zaposlitve, ko gre za dodelitev socialne pomoči. Navsezadnje ne glede na vloženi trud zavodov za zaposlovanje in podobnih ustanov polne zaposlenosti prebivalstva očitno ni več mogoče realizirati. Eden današnjih perečih problemov v zvezi z delom je tudi ta, da je ekonomsko ovrednoteno, vidno, cenjeno in nenazadnje sploh

definiramo kot delo le plačano delo. Ogromno pa je *neplačanega dela*, denimo skrbstveno delo, aktivizem, prostovoljno delo itn., ki ga zvečine še vedno opravljajo ženske. V govorici delovne etike se delo, ki ostane zunaj trga delovne sile in ga ni mogoče prodati, imenuje brezposelnost. Gre za diskriminacijo, za različno obravnavo in vrednotenje dela. Delo bi se lahko emancipiralo od trga delovne sile, če bi koncept delovne etike, ki jo je izoblikoval trg delovne sile, zamenjali z drugimi vidiki in koncepti, denimo veščinami, ustvarjalnostjo, spretnostmi. Ločevanje dela po tem, ali je plačano ali ni, predpostavlja, da bi brez denarnega ovrednotenja ljudje zapadli v brezdelnost. Vendar se to ne bi moglo zgoditi, pravi Bauman, ker smo ljudje po naravi ustvarjalna bitja.

SKLEP

Za današnje revne in izključene so razmere nevzdržne. To sporočilo je tako nepopustljivo navzoče, da že skoraj meji na brezizhodnost in pomanjkanje alternativ. Šele čisto na koncu zadnjega dela knjige se Bauman ukvarja tudi z možnimi spremembami in premiki moči. Zelo pomemben je njegov predlog konceptualne prenovne delovne etike, ki bi ločila dostojno preživetje od udejstvovanja v plačani zaposlitvi. S

V članku smo zajeli pravne vidike zaposlovanja prosilcev za azil v Sloveniji, kratek primerjavo s politikami v državah Evropske Unije, predstaviteljske izsledke raziskave med 25-mi prosilci za azil, ki so bivali v azilnem domu v decembru 2004, in porazetek dobre prakse pri zaposlovanju prosilcev za azil, kakor so jo razvile države Evropske Unije.

PRAVNI VIDIKI ZAPOSLOVANJA PROSILCEV ZA AZIL

V Sloveniji zakon o azilu v 43. členu podeljuje prosilcem za azil pravico do dela. Prosilcem za azil je lahko na njihovo prošnjo dovoljeno opravljati začasno ali občasno delo na način in pod pogoji, kot jih določa zakon, ki ureja začasno zatočišče. V času sprejema zakona o začasnem zatočišču je veljal še stari zakon o delovnih razmerjih (ZDR), ki je občasna in začasna delo onemogočeval na 60 dni v koledarskem letu oziroma

tem pokaže na nevzdržnost moralne diskvalifikacije neplačanega dela, ki ga še vedno več opravijo ženske kot moški. Vse to je del širšega konteksta, ki zahteva prevpraševanje smiselnosti ekonomskega razvoja in iz njega izhajajoče sedanje družbene ureditve in zakoreninjenih vrednot delovne etike. Z dekonstrukcijo delovne etike pokaže zastarelost tega koncepta, poleg tega pa zlasti njen zatiralski značaj in učinke. S pomočjo delovne etike se je v zgodovini od industrializacije do današnje deindustrializacije ohranilo ločevanje »pravih« ali »zaslužnih« revnih (to naj bi bili tisti, ki si zaslužijo sočutje in pomoč) od »nezaslužnih«, »sumljivih« revnih, ki naj bi »izkoriščali« sistem države blaginje. Te zadnje se je sistemu posrečilo izločiti kot brezpravne osebe (tako imenovani nelegalni migranti, prosilci za azil idr.).

Glede alternativ za preseganje sodobnih izključevanj lahko Baumanu očitamo, da spregleda potencial novih družbenih gibanj in političnih bojev (globalnih gibanj za globalno pravičnost), ko postavljajo pod vprašaj sam kapitalistični sistem in kapitalistične odnose, ki so vir problemov, s katerimi se avtor ukvarja. Verjetno predlagati »rešitve« niti ni bil avtorjev namen; bralci in bralke lahko ob koncu sami razmislimo, kako bomo uporabili svoj košček moči pri spreminjanju sveta na bolje (gl. Holloway 2004).

Veljavi določbe zakona o začasnem zatočišču in zakona o azilu.

Jelka Zorn

Pravica do dela prosilcev za azil v zakonu o zaposlovanju tujcev ni navedena, niti je ne ureja jo postzakonski akt. Obstoječa zakonodaja v Sloveniji prosilcem za azil sicer omogoča pravico do dela, vendar pa ta ni ustrezno pravnomočno urejena oziroma ni izredno podrobna, kateri zakon oziroma podzakonski akt jo konkretno določa. Prosilci za azil lahko po zakonu o začasnem zatočišču na podlagi zapovedne sklepe in delodajalca pogodbeno delo (podobno pogodbo ali delovno pogodbo, ki se ureja po obličinjakom zakonu, vendar sprejeto prosilci za azil pridobiti soglasje sektorja za delovne vidike azilnega doma. Podobne pogodbe so namreč zelo obdavčene, prosilci za azil pa so oproščeni plačila davčnih obveznosti. Prav tako se ne izvajajo 15., 16. in 18. člen pravičnika v učelnih in pogojih zagotavljanja pravice prosilcem za azil in tujcem, ki jim je bila priznana posebna oblika začasnega, nepravilno pa je tudi časovna omejitev dela. Čeprav je prosilcem za azil omogočena pravica

LITERATURA

- ANŽIČ, S. (2002), *Socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv Ljubljana.
- FOUCAULT, M. ([1976] 2003), Rojstvo biopolitike. V: Rado Riha (ur.), *Filozofski vestnik*, XXIV, 3.
- HOLLOWAY, J. (2004), *Spreminjamo svet brez boja za oblast. Pomen revolucije danes*. Ljubljana: Časopis za kritiko znanosti, Študentska založba.
- KAVAR VIDMAR, A. (1986), *Teoretični problemi socialnega skrbstva*. Raziskava Višje šole za socialne delavce v Ljubljani, Socialna politika in socialno delo. Ljubljana: Višja šola za socialne delavce.
- PRIBAC, I. (ur.) (2004), *Brezplačno kosilo za vse? Predlog univerzalnega temeljnega dohodka*. Ljubljana: Krt.
- ZAVIRŠEK, D. (2000), *Hendikep kot kulturna travma: Historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi*. Ljubljana: Založba / *cf.

ZAPOSLOVANJE PROSILCEV ZA AZIL V SLOVENIJI

(POROČILO O RAZISKAVI)

UVOD

Oddelek za Etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti pet let s teoretskim in empiričnim raziskovalnim delom aktivno deluje na področju migracij v Sloveniji. Azilna in integracijska politika sta osrednji predmet raziskovanja. Pričujoči tekst je nastal na podlagi letošnjih raziskav v okviru projekta Equal, katerega namen je izboljšati zaposlitveno politiko prosilcev za azil. Pri raziskovanju smo izhajale iz ugotovitve, da je zaposlovanje temeljnega pomena za aktivno vključevanje prosilcev za azil in beguncev v sprejemno družbo; hkrati zaposlovanje omogoča vzpostavljanje njihove enakopravnosti in samostojnosti, vse to pa je izhodišče za uspešno dvosmerno integraciji.

V članku smo zajele pravne vidike zaposlovanja prosilcev za azil v Sloveniji, kratko primerjavo s politikami v državah Evropske Unije, predstavitev izsledkov raziskave med 25-mi prosilci za azil, ki so bivali v azilnem domu v decembru 2004, in povzetek dobre prakse pri zaposlovanju prosilcev za azil, kakor so jo razvile države Evropske Unije.

PRAVNI VIDIKI ZAPOSLOVANJA
PROSILCEV ZA AZIL

V Sloveniji zakon o azilu v 43. členu podeljuje prosilcem za azil pravico do dela. Prosilcem za azil je lahko na njihovo prošnjo dovoljeno opravljati začasno ali občasno delo na način in pod pogoji, kot jih določa zakon, ki ureja začasno zatočišče. V času sprejema zakona o začasnem zatočišču je veljal še stari zakon o delovnih razmerjih (ZDR), ki je občasna in začasna dela omejeval na 60 dni v koledarskem letu oziroma

8 ur na teden v primeru kratkotrajnejših del. Novi zakon o delovnih razmerjih pa določa, da se dela, ki se v skladu s starim zakonom o delovnih razmerjih štejejo za začasna in občasna dela, uredijo na podlagi civilnega prava. Naprej novi zakon o delovnih razmerjih v drugem odstavku 11. člena določa, da se v primerih, ko obstajajo elementi delovnega razmerja, delo ne sme opravljati na podlagi pogodb civilnega prava, razen v primerih, ko to določa drug zakon. Na drugi strani pa 21. člen istega zakona določa, da lahko tujec ali oseba brez državljanstva sklene pogodbo o zaposlitvi, če izpolnjuje pogoje, določene s tem zakonom, in pogoje, določene s posebnim zakonom, ki ureja zaposlovanje tujcev. Zadnji določili novega ZDR torej puščata v veljavi določbe zakona o začasnem zatočišču in zakona o azilu.

Pravica do dela prosilcev za azil v zakonu o zaposlovanju tujcev ni navedena, niti je ne ureja podzakonski akti. Obstoječa zakonodaja v Sloveniji prosilcem za azil sicer omogoča pravico do dela, vendar pa ta ni ustrezno pravnoformalno urejena oziroma ni izrecno podano, kateri zakon oziroma podzakonski akt jo konkretnije določa. Prosilci za azil lahko po zakonu o začasnem zatočišču na podlagi napotnice sklenejo z delodajalcem pogodbo o delu (podjemno pogodbo ali delovršno pogodbo), ki se ureja po obligacijskem zakonu, vendar morajo prosilci za azil pridobiti soglasje sektorja za migracije oziroma azilnega doma. Podjemne pogodbe so namreč zelo obdavčene, prosilci za azil pa so oproščeni plačila davčnih obveznosti. Prav tako se ne izvršujejo 15., 16. in 18. člen pravilnika o načinih in pogojih zagotavljanja pravic prosilcem za azil in tujcem, ki jim je bila priznana posebna oblika zaščite, nejasna pa je tudi časovna omejitev dela. Čeprav je prosilcem za azil omogočena pravica

do dela, so zakonska določila nekonsistentna in nepovezana s področnimi zakoni. Prosilci za azil glede na zakonske določbe niso upravičeni do dodatnega zdravstvenega zavarovanja niti nimajo možnosti pravno regulirane pritožbe, če za opravljeno delo niso dobili plačila.

V večini evropskih držav prosilci za azil nimajo pravice do zaposlitve ali jim je omejena, zaradi česar sta omejeni možnost samopreživljanja in večje samostojnosti. Najbolj restriktivne države so v tem pogledu Velika Britanija, Francija, Italija, Slovaška in Turčija, saj zaposlovanje prosilcev za azil v teh državah ni dovoljeno. V drugih državah je na različne načine omejeno, pri čemer predvsem sledijo smernicam Evropske Unije.

Direktiva Sveta Evrope 2003/9/ES o minimalnih standardih za sprejem prosilcev za azil z dne 27. januarja 2003 v 11. členu opredeljuje področje zaposlovanja prosilcev za azil. Ta direktiva nalaga, da morajo države članice omejiti časovno obdobje izključenosti prosilcev za azil s trga delovne sile. Če odločitev o statusu begunca ni bila sprejeta v enem letu, mora vsaka država članica določiti pogoje, pod katerimi ima prosilec za azil dostop do zaposlovanja. Razlog za izključevanje prosilcev za azil s trga delovne sile naj bi bila zaščita domače delovne sile. V omenjenih državah je zaposlitev prosilcev za azil bolj izjema kot pravilo, ne glede na to, da prosilci za azil z vložitvijo prošnje za azil pridobijo pravico do začasnega bivanja v državi. Čeprav je njihovo bivanje zakonito, so jim, vsaj kar zadeva pravico do dela, osnovne človekove pravice močno okrnjene.

IZOBRAZBENA STRUKTURA IN MOŽNOSTI ZAPOSLOVANJA PROSILCEV ZA AZIL

Terenska raziskava o izobrazbeni strukturi in možnostih zaposlovanja prosilcev za azil je bila narejena v azilnem domu decembra 2004. V raziskavo je bilo zajetih 25 oseb (5 žensk in 20 moških), kar je bilo v času raziskave približno šestina vseh stanovalcev azilnega doma. Starostna struktura informatorjev je obsegala 19 oseb, mlajših od 50 let, oziroma 13 oseb, mlajših od 40 let; se pravi, tri četrtine informatorjev je bilo mlajših od 50 let oziroma polovica mlajših od 40 let.

Njihovih držav izvira zaradi varovanja

osebnih podatkov ne omenjamo, zato smo informatorje razdelile po regijah izvira. Največ prosilcev za azil prihaja iz držav nekdanje Jugoslavije (15 oseb), od tega je polovica Romov. Štirje informatorji prihajajo s področja nekdanje Sovjetske zveze, dva z Bližnjega vzhoda, eden iz Azije in trije iz Afrike. Intervjuji so pokazali, da je zajeta populacija informatorjev razmeroma visoko izobražena; več ko polovica (14 oseb) ima poklicno, srednjo ali univerzitetno izobrazbo, 6 informatorjev pa nižjo od omenjenih. Za 5 informatorjev nimamo podatkov o izobrazbi. Na razmeroma visoko izobrazbo informatorjev je verjetno vplivalo to, da smo v raziskavo zajele tiste prosilke in prosilce za azil, s katerimi smo se lahko sporazumevale. To je v večini primerov pomenilo, da so govorili vsaj en tuj jezik, kar je pogosto povezano s formalno izobrazbo.

ANALIZA ZAPOSLENOSTI ISKALCEV AZILA V SLOVENIJI

Sem smo vključile 17 od zgoraj omenjenih 25 informatorjev. Polovica jih je v državah izvira opravljala poklic, za katerega so se izšolali. V času raziskave je bilo (vsaj občasno) zaposlenih 9 moških in 2 ženski. Moški so se zaposlovali zlasti v gradbeništvu, krovstvu in kot priložnostni fizični delavci, ženske pa kot čistilke.

Po navedbah prosilcev za azil je bila variabilnost poklicev v državah izvira večja. Intervjuji so pokazali, da so bili informatorji v državah izvira zaposleni kot avtomehaniki, dekoraterji, slikopleskarji, parketarji, kaligrafi, prodajalci tekstila, zdravil, plošč, trgovci in prodajalci na tržnici, pisatelji, kuharji, glasbeniki, menedžerji, varnostniki itn.

Prosilci za azil v Sloveniji uporabljajo različne strategije iskanja zaposlitve. V veliko pomoč so jim različna poznanstva v azilnem domu ali izven njega. Pogosto delodajalci sami iščejo delovno silo v azilnem domu. Najredkeje pa prosilci za azil dobijo zaposlitev prek oglasov ali na sami lokaciji zaposlitve.

Razlogi, zakaj prosilci za azil ne želijo ali ne morejo delati, so različni. Raziskava je pokazala, da so zelo pogosti vzroki nezaposlenosti neobveščенost o možnostih zaposlitve, neznanje slovenščine, barva kože, strah pred neplačilom opravljenega dela in neodobravanje dela na črno. Razloga za nezaposlenost ženske populacije

azilnega doma sta neurejeno varstvo za otroke in različno pojmovanje ženske zaposlitve v kulturnem okolju, iz katerega izhajajo.

Ugotovile smo, da zainteresiranost za izobraževanje in zaposlovanje variira glede na dolžino bivanja v azilnem domu in glede na predhodno izobrazbo. Prosilci za azil, ki v Sloveniji bivajo kratek čas, imajo zamisli, kako uporabiti svoja znanja in sposobnosti, medtem ko dolgo čakanje na pridobitev statusa begunca povzroči apatijo in izgubo iniciative za zaposlovanje.

Po mnenju prosilcev za azil je eden glavnih problemov nezaposlenosti neinformiranost glede omenjene teme. K izboljšanju zaposlitvenih možnosti bi po njihovem mnenju prispevalo ustrezno seznanjanje z zaposlitveno politiko tujcev v Sloveniji in svetovanje glede strok, v katerih so možnosti za zaposlovanje tujcev večje.

Konkretno rešitev svoje trenutne zaposlitvene problematike informatorji vidijo v strokovnih tečajih, s katerimi bi pridobili strokovno izobrazbo oziroma se izučili obrti. To bi jim olajšalo iskanje zaposlitve in spopadanje s konkurenco na trgu delovne sile. Predlagali so tudi stike ali sodelovanje med azilnim domom in zavodom za zaposlovanje. Oseba, zaposlena na zavodu za zaposlovanje, bi lahko prosilce za azil informirala o zaposlovanju v Sloveniji.

Nekateri naši predlogi za olajšanje zaposlovanja prosilcev za azil so:

- Davčna olajšava za delodajalce, ki zaposlujejo prosilce za azil (in begunce).
- Izobraževanje prosilcev za azil za deficitarne poklice v slovenskem gospodarstvu (npr. steklarstvo, krovstvo, lončarstvo itn.).
- Izobraževanje prosilcev za azil o trženju svojih kultur in jezikov. Vendar ne smemo spregledati antropološke kritike trženja kultur. Trženje kulture pomeni ustvarjanje konstruktov in izumljanje tradicij, ki jih sprejemna družba dojema kot nekaj originalnega, avtohtonega, pristnega. Dolgoročno gledano ima popačena slika za poznavanje in sprejemanje raznolikih kultur ravno nasproten učinek. Sprejemna družba lahko na skupine, katerih kultura se trži, gleda kot na eksotiko, kar ustvarja in reproducira mentalne in družbene pregrade. Raziskave so pokazale, da so v preteklosti v nekaterih zahodnih državah migranti lažje dobili zaposlitev zaradi svojih »eksotičnih« znanj kot zaradi poklica, za katerega so bili usposobljeni, kar je svojevrstna oblika diskriminacije. To ne pripomore k dvo-

smerni integraciji in enakopravnemu odnosu med sprejemno družbo in skupino migrantov, čeprav je trženje »eksotike« predvsem za slednje s finančnega vidika pozitivna in donosna tržna niša.

CELOSTNI PRISTOP K IZOBRAŽEVANJU IN ZAPOSLOVANJU PROSILCEV ZA AZIL IN BEGUNCEV

V nadaljevanju predstavljamo model integracije, katerega temeljni vidik je zaposlovanje prosilcev in prosilk za azil. Nastal je na podlagi uspešnih programov in praks v posameznih državah Evropske Unije. Predstavljeni model integracije je hkrati predlog, na katerega bi se Republika Slovenija lahko oprla pri urejanju zaposlovanja prosilcev in prosilk za azil.

Primer dobre prakse je zakonsko urejena možnost prostovoljnega dela, ki je prosilcem za azil omogočeno v Avstriji in Veliki Britaniji. Zlasti v Veliki Britaniji, ki prosilcem za azil ne daje zakonske možnosti zaposlovanja, se je ta model z vidika integracije izkazal za uspešnega. To je eden od načinov, da prosilci za azil pridobijo nove izkušnje in znanja, ki jim lahko koristijo v prihodnosti, ne glede na to, ali jim je prošnja za azil odobrena ali ne.

Ta model zelo poudarja pomembnost socialnih mrež in javnega, medijskega ozaveščanja. S tem lahko v javni in privatni (družinski) sferi dosežemo razumevanje položaja, v katerem so prosilci za azil.

Celostni pristop k izobraževanju in zaposlovanju prosilcev za azil (in beguncev) je načrtan v petih točkah, ki so na kratko orisane.

1. UČENJE JEZIKA

Učenje jezika je eden najpomembnejših dejavnikov integracije in pogoj pri pridobitvi zaposlitve. Učenje jezika bi moralo potekati čim daljše obdobje, v idealnih okoliščinah pa bi tečaj potekal od trenutka, ko posameznik ali posameznica v sprejemni državi zaprosi za status begunca. Da bi prosilci za azil lažje obvladovali trg delovne sile, je pomembno, da učenje jezika poteka vzporedno z drugim izobraževanjem in poklicnim

usposabljanjem. Prosilci za azil bi se na ta način vzporedno naučili terminologije, ki je potrebna pri posameznih poklicih.

2. PSIHOSOCIALNO SVETOVANJE

Svetovanje je namenjeno posameznikom in skupinam, ki ga potrebujejo. Veliko psihosocialnega svetovanja poteka v skupinah. Ena od njegovih prednosti je ustvarjanje socialnih mrež, ki imajo pomemben dvosmerni integracijski učinek. Namenjena so tudi delodajalcem, ki zaposlujejo prosilce za azil (in begunce) pa tudi prosilcem za azil in beguncem, ki so že zaposleni.

3. UČENJE UPORABNIH ZNANJ

V ta sklop sodijo znanja, ki omogočajo funkcionalno pismenost in dostop do različnih podatkov, ki jih potrebujejo prosilci za azil in begunci. Sem sodijo računalniška znanja in uporaba interneta, kjer je mogoče dobiti informacije o sprejemni državi ali regiji, kulturi, družbi, skupnosti itn. Podatke o možnostih izobraževanja in izobraževalnem sistemu in o možnostih zaposlitve in prekvalifikacije v sprejemni državi jim lahko da v prvi vrsti zavod za zaposlovanje, v sistem obveščanja pa se lahko vključijo tudi nevladni sektor in sindikati.

4. POKLICNO USMERJANJE IN ISKANJE ZAPOSLOTITVE

Različni pristopi, ki jih izvajajo posamezne države Evropske unije, omogočijo prosilcem za azil (in beguncem) »mehak« vstop na trg delovne sile v sprejemni državi, delodajalce pa spodbujajo, da zaposlujejo to skupino ljudi.

Tak pristop je tudi mentorstvo pri iskanju zaposlitve, ki zajema seznanjanje s temeljnimi pravili zaposlovanja in konkretnimi poklici, pomaga pri usposabljanju za poklic in pri pisanju prošenj za zaposlitev ter informacije, o lokalnem trgu delovne sile, ponudbi na trgu delovne sile itd.

Zaposlovanje prosilcev za azil in beguncev v nevladnem sektorju, zlasti na delovnih mestih, ki svetujejo in pomagajo različnim skupinam tujcev, je primer dobre zaposlitvene prakse, ki se

uveljavlja tudi v slovenskem prostoru. Na podlagi lastnih izkušenj in znanja, ki so ga prosilci za azil in begunci dobili v postopku pridobivanja azila, lahko dobro svetujejo skupinam ljudi, ki so se znašli v podobnih situacijah.

Neposreden stik med potencialnim delodajalcem in delavcem (prosilcem za azil ali beguncem) se je izkazal za učinkovitega. Srečanja, okrogle mize in delavnice so dober način soočanja potencialnih delodajalcev in prosilcev za azil oz. beguncev, ki potrebujejo zaposlitev. Omenjeni pristop vzporedno ozavešča delodajalce in javnost o migracijski in integracijski problematiki ter jih seznanja o znanjih, sposobnostih in delovnih izkušnjah beguncev in prosilcev za azil (npr. širše poznavanje trga in gospodarstva, znanje tujih jezikov, ki je na evropskem trgu delovne sile redko, a koristno, itn.).

Pomoč pri samozaposlovanju je zaposlitvena možnost, ki se je na področju zaposlovanja beguncev tudi v Sloveniji izkazala za uspešno. V nekaterih državah Evropske Unije spodbujajo to obliko zaposlovanja z davčnimi olajšavami, ugodnimi krediti in podobnim pri ustanovitvi podjetja oziroma izvajanju podjetniške dejavnosti. Pomoč pri kreiranju poslovnih idej, proučevanju prednosti in slabosti v začetni fazi snovanja podjetja, informiranje o pravnih možnostih, davkih, zavarovanju, menedžmentu itn. so strokovne spodbude, ki motivirajo prosilce za azil in begunce za ustanovitev podjetniške dejavnosti.

Tudi finančna spodbuda delodajalcem pri zaposlovanju beguncev in prosilcev za azil bi lahko prosilcem za azil (in beguncem) omogočala dolgoročno zaposlitev, delodajalce pa finančno spodbudila, da jih zaposlujejo na daljši rok. Delodajalci, ki omogočijo brezposelni osebi - konkretno prosilcu za azil in/ali beguncu - dolgoročno zaposlitev, prejemajo za določeno obdobje (ponavadi leto do dve) državne subvencije, po preteku subvencioniranega obdobja pa lahko prosilec za azil ali begunec začne prejemati dohodek, ki ga v celoti izplača delodajalec.

SKLEP

Obstoječe možnosti na področju zaposlitve v Sloveniji in druge uresničljive ideje omogočajo prosilcem za azil in beguncem na trgu delovne sile enakopravnejšo pozicijo. Ideje za reševanje

omenjene problematike lahko črpamo iz izkušenj »tradicionalnih« sprejemnih držav Evropske Unije (Velike Britanije, Francije, Nemčije itn.).

Treba je osvetliti fenomen globalne kulturne heterogenosti, ker je na ta način mogoče predstaviti migracijo kot večern, neustavljiv in predvsem pozitiven fenomen sodobnih družb. Na tej točki lahko začnemo spreminjati dojemanje azilne in begunske problematike v javni in privatni sferi slovenske sprejemne družbe.

Vedno poudarjamo, da vsako vključevanje prinese tudi izključevanje. Enosmerno vključevanje oziroma integracija prosilcev za azil in

beguncev dolgoročno ni učinkovita, ker omogoči samo popolno vključevanje ali popolno izključevanje iz družbe. V prvem primeru gre za proces asimilacije, ki ne dopušča kulturne pestrosti, v drugem pa za družbeno izključitev ljudi, ki se iz različnih razlogov ne podredijo mehanizmom asimilacije. Integracijo je treba dojemati in izvajati kot dvosmerni proces.

Laura Lukavačkić
Katarina Kromar
Nina Grosek

LITERATURA

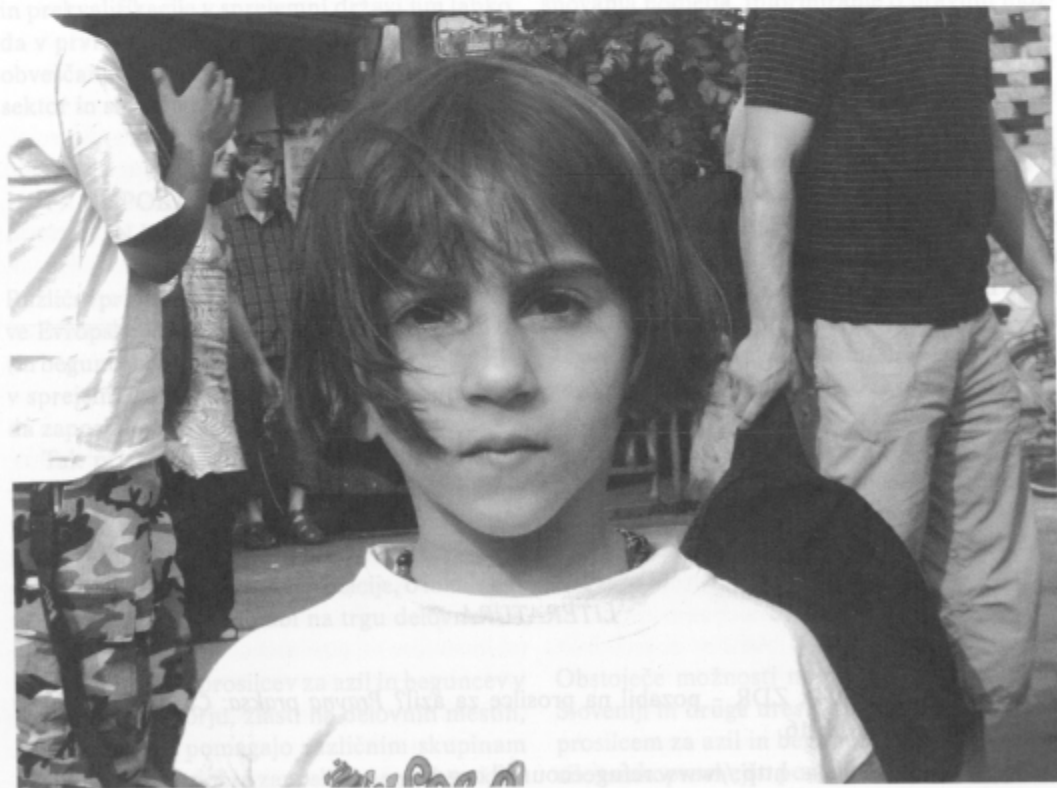
DOVŽAN, Matjaž (2004), ZDR - pozabil na prosilce za azil? *Pravna praksa: Časopis za pravna vprašanja*, 23, 7: 14-16.

REFUGEE COUNCIL ONLINE. <http://www.refugeecouncil.org.uk>

zaposlovanje problematičnih azilantov. Priprava je ključna za uspešno vključevanje in vključevanje, ki omogoča azilantom, da se vključijo v družbo. V prvem primeru gre za priložnost za azilantke, ki ne govorijo slovenskega jezika, v drugem pa za družbeno izključene ljudi, ki se iz različnih razlogov ne podreajo menziškim asimilacijskim interakcijam. Intercakcije je treba dojemati in razumeti kot dvostranski proces. Azilantke, ki niso iz tujine, imajo bolj pozitivne izkušnje in so bolj vključene v družbo. Azilantke, ki so iz tujine, imajo bolj negativne izkušnje in so bolj izključene. Azilantke, ki so iz tujine, imajo bolj negativne izkušnje in so bolj izključene. Azilantke, ki so iz tujine, imajo bolj negativne izkušnje in so bolj izključene.

3. UČENJE UPORABNIH ZNANI

V ta sklop sodijo znanja, ki omogočajo funkcionalno pismenost in dostop do različnih podatkov, ki jih potrebujejo prosilci za azil in begunci. Sem sodijo računalniška znanja in uporaba interneta, kjer je mogoče dobiti informacije o sprejemni državi ali regiji, kulturi, družbi, skupnosti in Podatke o možnostih izobraževanja in izobrazilnih sistemov in o možnostih zaposlitve in priložnosti za zaposlovanje.

zaposlovanje problematičnih azilantov. Priprava je ključna za uspešno vključevanje in vključevanje, ki omogoča azilantom, da se vključijo v družbo. V prvem primeru gre za priložnost za azilantke, ki ne govorijo slovenskega jezika, v drugem pa za družbeno izključene ljudi, ki se iz različnih razlogov ne podreajo menziškim asimilacijskim interakcijam. Intercakcije je treba dojemati in razumeti kot dvostranski proces. Azilantke, ki niso iz tujine, imajo bolj pozitivne izkušnje in so bolj vključene v družbo. Azilantke, ki so iz tujine, imajo bolj negativne izkušnje in so bolj izključene. Azilantke, ki so iz tujine, imajo bolj negativne izkušnje in so bolj izključene.

Pomembno pri samozaposlovanju je zapletena možnost, ki se je na področju zaposlovanja beguncem tudi v Sloveniji izkazala za uspešno. V nekaterih državah Evropske Unije spodbujajo obliko zaposlovanja z davčniimi olajšavami, ugodnimi krediti in podobnim pri ustanovitvi podjetij z niziroma izjavo podjetniške dejavnosti. Pomembno pri kreiranju poslovnih idej, proučevanju priložnosti in slabosti v začetni fazi

VPELJEVANJE POKLICNEGA SVETOVANJA ZA BEGUNCE IN MIGRANTE

KRATKA PREDSTAVITEV PROJEKTA

Projekt »Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante«, (krajše: »Svetovanje beguncem«) poteka na Inštitutu za narodnostna vprašanja, Ljubljana (v nadaljevanju INV). Začel se je 1. oktobra 2003 in bo trajal do 30. septembra 2006. Projekt smo dobili na osebno priporočilo in vabilo pobudnice projekta na univerzi v Glasgowu. Delno ga financira sklad Evropske Unije »Leonardo da Vinci II - Izobraževanje in kultura«.

Pri projektu sodelujejo poleg ugledne pobudnice univerze v Glasgowu še partnerske institucije, ki veljajo na polju dejavnosti za begunce, migrante in prosilce za azil za ugledne: Akseš, Češka, Aarhus Tekniste Skole (ATS), Danska, Centro Documentazione Ricerche per la Lombardia (CDRL), Italija, Gesellschaft für Arbeit, Technik und Entwicklung GmbH (GATE) in Gesellschaft zur Unterstützung von Gefolterten und Verfolgten E. V. (GUGEV), Nemčija, Inštitut za narodnostna vprašanja in Education Action International. Poleg tega kot podporne partnerske institucije sodelujejo še Dansk Flygtningehjælp (danski svet za begunce), Spiritan Asylum Services Initiative (SPIRASI), Severna Irska, UK-Scottish Enterprise Glasgow, Careers Scotland, UK-Glasgow North Ltd., Velika Britanija. Partner v projektu je tudi Peter Plant, Danska, v vlogi notranjega evalvatorja. Partnerske institucije so po svoji dejavnosti raziskovalne, izobraževalne in svetovalne institucije, zato je tudi njihova vloga v projektu različna; nekatere npr. priskrbijo ekspertni material, znanstvene članke, druge ponujajo raziskovalne usluge, tretje se ukvarjajo zlasti z vodenjem in svetovanjem.

Projekt »Vpeljevanje poklicnega svetovanja za begunce in migrante« je namenjen vsem, ki delajo z begunci. Prvenstveno je sicer namenjen

izobraževanju svetovalcev za poklicno svetovanje in drugim, ki delujejo na področju begunske, migrantske in azilantske problematike in podpirajo ciljne uporabnike (t. j., begunce, migrante in prosilce za azil), vendar pa je ambicija projekta tudi vključevanje drugih, npr. zdravstvenih in socialnih delavcev, prostovoljcev in učiteljev. Namenjen je tudi ljudem, ki so beguncem, migrantom in prosilcem za azil v oporo pri reguliranju statusa in reševanju vsakdanjih težav, ko želijo v »novi« deželi urejati pogoje svojega bivanja in spoznavati kulturno različnost.

Projekt želi vsem, ki delajo z begunci, prosilci za azil in migranti ter jim pomagajo pri izobraževanju in/ali zaposlovanju, koristiti na dva načina – z oblikovanjem posebne spletne strani in organizacijo internetnega tečaja.

Doslej je bila oblikovana spletna stran, ki je uporabna za svetovalce, prostovoljce in druge, ki delajo z begunci. Zainteresirani bralci lahko pogledajo spletno stran projekta na <http://www.gla.ac.uk/rg>. Seveda je odveč dodajati, da jo bodo, če bo vsebovala uporabne informacije, uporabljali tudi migranti, begunci in prosilci za azil. Čudi me, da npr. nekdanji direktorat za migracije na svoji spletni strani ne objavlja v angleškem jeziku informacij, ki bi jih ljudje potrebovali za legaliziranje svojega bivanja.

Spletna stran je organizirana tako, da predstavlja splošne informacije o projektu in partnerske institucije. Bolj specifične informacije o svetovanju beguncem, ki so vezane na države, iz katerih izhajajo partnerji, so organizirane v obliki pogostih vprašanj (FAQ) in praviloma zajemajo pet ali šest širših vsebinskih sklopov. Informacije so organizirane najprej po jeziku in se razlikujejo glede na vrsto. Zajemajo spletne povezave z institucijami, ki so pristojne za določeno področje ali se s kakšno od dejavnosti

prvenstveno ukvarjajo. Na mreži so objavljeni tudi članki s povzetki, študije primerov, intervjuji ali njihovi povzetki. Stran je oblikovana po kriterijih, ki jih predpisujejo programi za slepe in slabovidne ter omogoča uporabo z njihovimi pripomočki. Pogosta vprašanja zajemajo informacije o zakonodaji, ki ureja status migrantov, beguncev in prosilcev za azil, in informacije o državah izvira. Zlasti pomembne so spletne strani, ki omogočijo uporabniku najti informacije o izobraževalnih sistemih in sistemih poklicnega usposabljanja (nekateri države partnerskih institucij imajo namreč vpeljan sistem akreditacije prejšnjih izobraževalnih in učnih dosežkov, APEL, ki se na Slovenskem postopoma razvija v obliki portfelja). Vsebujejo tudi študije in primere o večkulturnem svetovanju in o problemih in rešitvah, s katerimi se srečujejo migranti, begunci in prosilci za azil. Na Slovenskem je večkulturno svetovanje in obravnava, ki je občutljiva na spolne razlike uporabnikov in uporabnic, praktično na samem začetku. Podobno je na področju »mučenje in travma«, četudi se nekatere institucije že od prihoda prvih »beguncev« iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine ukvarjajo s psihosocialno pomočjo beguncem.

Poleg spletne strani smo oblikovali tudi učni načrt za internetni tečaj usposabljanja za ljudi, ki so ali niso kvalificirani za delo z begunci, prosilci za azil ali migranti. Vpis poteka do oktobra 2005. Prijavnico najdete na spletni strani INV (<http://www.inv.si>), kjer pod rubriko Raziskovalna dejavnost / Mednarodni projekti poiščete naslov »Vpeljevanje poklicnega svetovanja migrantom in beguncem«. Dobite jo lahko tudi po elektronski pošti, tako da nas kontaktirate na naslov svetovanje_beguncem@yahoo.com s sporočilom, da ste zainteresirani za vpis. Internetni tečaj je brezplačen, ob koncu pa prejmejte potrdilo o obiskovanju. Potekal bo občasno, začel se bo 1. oktobra 2005 in bo trajal do 31. marca 2006. Edina zahteva za vpis na tečaj je, da zainteresirani študenti internetnega tečaja »Poklicno svetovanje za begunce, prosilce za azil in migrante« znajo uporabljati računalnik in internet ter da imajo zagotovljen dostop do računalnika in interneta.

Internetni tečaj je sestavljen iz uvoda v program in treh modulov, ki so zasnovani tako, da tečajnika navajajo k razmisleku o specifičnih vprašanjih, k ukrepanju in pisanju reflektirane naloge. Prvi modul se osredinja na iskanje

informacij, ki so koristne pri svetovanju in zajema npr. vprašanje migracij, države izvira in zakonodajo ter navaja študenta k razmisleku o ugotavljanju potreb po dodatnem specifičnem svetovanju. Drugi modul navaja k premisleku o učinkovitih modelih multikulturnega svetovanja, o multikulturizmu in multikulturnem svetovanju nasploh in o različnih potrebah glede na spol. Tretji modul omogoči študentom oblikovati vizijo uporabniku ustrezne svetovalne prakse v organizaciji, kjer deluje kot prostovoljec ali svetovalec.

Kdor konča tečaj, bo usposobljen za iskanje relevantnih informacij v svojem lokalnem okolju in na spletnih straneh, razume medkulturno svetovanje in zna primerno svetovati beguncem in drugim migrantom.

Storitve svetovalcev in drugih, ki jih bomo vpeljali v program usposabljanja po internetu, bodo koristile beguncem, prosilcem za azil in migrantom, ki imajo pogosto težave z dostopnostjo izobraževanja in zaposlovanja. Veliko nacionalnih svetovalcev za poklicno svetovanje, ki delajo v evropskih skupnostih, ima težave pri ugotavljanju pravnih in drugih pravic uporabnikov, predvidevanju ovir, na katere naletijo, ugotavljanju, kakšne informacije in podatke sami potrebujejo, da bi lahko ustrezno svetovali, ipd. Na Slovenskem je področje izobraževanja kadrov, ki delajo z begunci, prosilci za azil in migranti, razmeroma šibko razvito, zato je projekt pomemben za razvoj področja. Zaradi predvidene intenzivne interakcije med politiki, institucijami usposabljanja, raziskovalci in svetovalci za poklicno svetovanje je tudi inovacija.

Projekt sestavlja dvanajst delovnih nalog, ki so razdeljene med koordinatorjem, osrednjimi partnerji, ekspertnimi institucijami in podpornimi partnerji in notranjim in zunanjim evalvatorjem.

Raziskovalke na projektu so doc. dr. Alenka Janko Spreizer, Fakulteta za humanistične študije Univerze na Primorskem, doc. dr. Duška Knežević Hočevar, ZRC-SAZU, Inštitut za medicinske vede, dr. Hannah Starman in doc. dr. Irena Šumi z Inštituta za narodnostna vprašanja, v projektu pa sodelujeta tudi sodelavec mednarodne organizacije za migracije Dean Šušmelj in raziskovalka na Mirovnem inštitutu Tatjana Pezdur.

O projektu in njegovemu namenu so bili obveščeni nacionalna organizacija programa

Leonardo da Vinci, svetovalci zavodov za zaposlovanje in vodstvo Zavoda za zaposlovanje R Slovenije pa sodelavci in sodelavke območnih enot zavoda, centri za informiranje in poklicno svetovanje, Andragoški center Slovenije in vodja projekta ISIO Svetovalna središča, koncesionar Zavoda za zaposlovanje podjetje Kadis, vodstvo azilnega doma. Projekt smo predstavili tudi nevladnim organizacijam Slovenska filantropija, Fundacija Gea 2000, Mozaik, Amnesty International Slovenija, Slovenska jezuitska služba, PIC, Mirovni inštitut, Humanitas, Društvo Matafir. Informacije smo dajali osebno, s promocijskimi lističi in po elektronski pošti tudi drugim raziskovalcem in raziskovalkam, ki se delujejo na področju migracij ali svetovanja beguncem. Oblikovana je predstavitev v Power Pointu, ki je namenjena predstavljanju projekta na konferencah in sestankih.

Trenutno vpisujemo svetovalce, prostovoljce in druge, ki se bodo usposabljali v tečaju na

internetu. (marec 2005 - september 2005), septembra 2005 bomo zagotovili usposabljanje mentorice (to vlogo bo prevzela vodja projekta Alenka Janko Spreizer). Internetni tečaj bo tek občasno od začetka oktobra 2005 do konca marca 2006, časovna dinamika pa bo upoštevala potrebe in velikost skupine študentov. Po končanem programu bodo udeleženci povabljeni k evalvaciji, tudi nevladne organizacije bodo naprošene za evalviranje spletne strani. Od aprila 2006 bomo program in internetni tečaj še dopolnili v skladu s pripombami in komentarji udeležencev in nevladnih organizacij. V zadnjem obdobju bomo poskusili projekt tudi komercializirati. Ob tem načrtujemo, da bi program usposabljanja umestili v sistem poklicnega vodenja in svetovanja, v sistem izobraževanja za odrasle in v sistem usposabljanja svetovalcev za begunce.

Alenka Janko Spreizer

...zelo pomembno vlogo igrajo v vseh fazah priseljenskega procesa, od prijema do vključitve v lokalno skupnost. V skladu s programom so organizacije sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin.

...za uspešno izvedbo projekta. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin.

...projekt, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin. Organizacije so sodelovale pri izvedbi projekta, ki je vključeval razvojno pomoč, ki je namenjena razvijanju lokalne skupnosti in priseljenskih skupin.

MEDNARODNI MAGISTRSKI ŠTUDIJ NA PODROČJU ZDRAVJA IN SOCIALNEGA VARSTVA MIGRANTOV/ MIGRANTK IN PRIPADNIKOV/ PRIPADNIC ETNIČNIH MANJŠIN

Pobudo za sodelovanje pri razvoju mednarodnega magistrskega programa z delovnim naslovom »Zdravje in socialno varstvo migrantov in manjšin« so dali kolegi z univerze v Utrechtu na Nizozemskem. Udeležili sva se prvega sestanka delovne skupine (4.-6. februar 2005), ki razvija predmetnik. Odzvali so se predstavniki univerz zahodne in vzhodne Evrope (Belgije, Danske, Italije, Litve, Madžarske, Nemčije, Poljske, Portugalske, Španije in Velike Britanije) z različnih študijskih smeri, kot so socialno delo, medicina, sociologija, psihologija, pedagogika in antropologija. Na univerzah v Kentu, Utrechtu in Örebro poteka dveletni evropski magistrski študij »Migracije, duševno zdravje in socialno varstvo« že od leta 2000, letos pa se jim je pridružila tudi berlinska Alice Salomon Fachhochschule. Gre torej za geografsko in vsebinsko širitev že obstoječega mednarodnega magistrskega študija. Temeljni cilji projekta so:

- razširiti mrežo sodelujočih univerz na 10 do 15 držav
- razviti predmetnik mednarodnega magistrskega študija z delovnim naslovom »Zdravje in socialno varstvo migrantov in manjšin« s skupno vsebino in kriteriji ocenjevanja
- predvideti način izvajanja mednarodnega študija tudi z elektronskimi metodami učenja.

Diskusije in dogovori delovnega sestanka so večinoma potekali o dveh tematskih sklopih. Prva diskusija se je osredotočala na pogoje dela in načine sodelovanja delovne skupine ter vprašanja glede pridobivanja finančnih sredstev.

Druga diskusija je bila bolj vsebinska in je obravnavala vprašanja o razmerah za migrante in etnične manjšine v posameznih državah, komu bi bil študijski program namenjen, kako bi se izvajal ipd. Udeleženci in udeleženke smo drug drugemu predstavili lokalne razmere o položaju

migrantov in etničnih manjšin in dosedanje aktivnosti fakultet na tem študijskem področju.

O vsebini mednarodnega magistrskega študija smo se strinjali, da bo program vseboval različne teoretske perspektive in koncepte (prisilne) migracije, multikulturalizma oziroma transkulturalizma, etike skrbi in konkretno znanje za ravnanje v smislu metod dela in razvoja zdravstvenih in socialnovarstvenih sistemov in služb, ki bodo dostopni in primerni tudi za migrante in migrantke in pripadnike in pripadnice etničnih manjšin. V primerjalnih analizah bi se še posebej osredotočili na vprašanje, kako podpreti ženske in otroke. Posredni cilj je prispevati k demokratizaciji in pluralizaciji javnih teh služb, njihovi boljši odzivnosti na raznovrstne potrebe različnih skupin uporabnikov. K temu bi pripomogla kritična refleksija konceptov in praks.

Predmetnik bomo razvijali hkrati z njegovim pilotskim izvajanjem, kar pomeni, da bodo študenti in študentke aktivni pri razvoju in določanju vsebin posameznih predmetov. To predpostavlja sodelovanje študentov in študentk, ki so že zaposleni oziroma aktivni v organizacijah na področju migracij in etničnih manjšin, ali tistih, ki so pripravljene poglobljeno terensko raziskovati. Pomembno načelo je tudi, da mora program zagotoviti udeležbo samih migrantov (beguncev, prisilcev za azil), Romov in pripadnikov drugih etničnih manjšin.

Ena od značilnosti sedanje delovne skupine je njena kulturna raznolikost, saj smo sodelujoči iz različnih držav in nekateri so tudi sami pripadniki etničnih manjšin. Poleg tega je delovna skupina odraz različnih disciplin in pristopov in mešanica ljudi s praktičnih in akademskih področij dela. Čeprav smo vsi prišli kot predstavniki in predstavnice univerz, pa so nekateri primarno zaposleni v socialnih

ali zdravstvenih službah, kjer se vsakodnevno srečujejo s konkretnimi potrebami in pogosto stiskami beguncev, migrantov in pripadnikov etničnih manjšin.

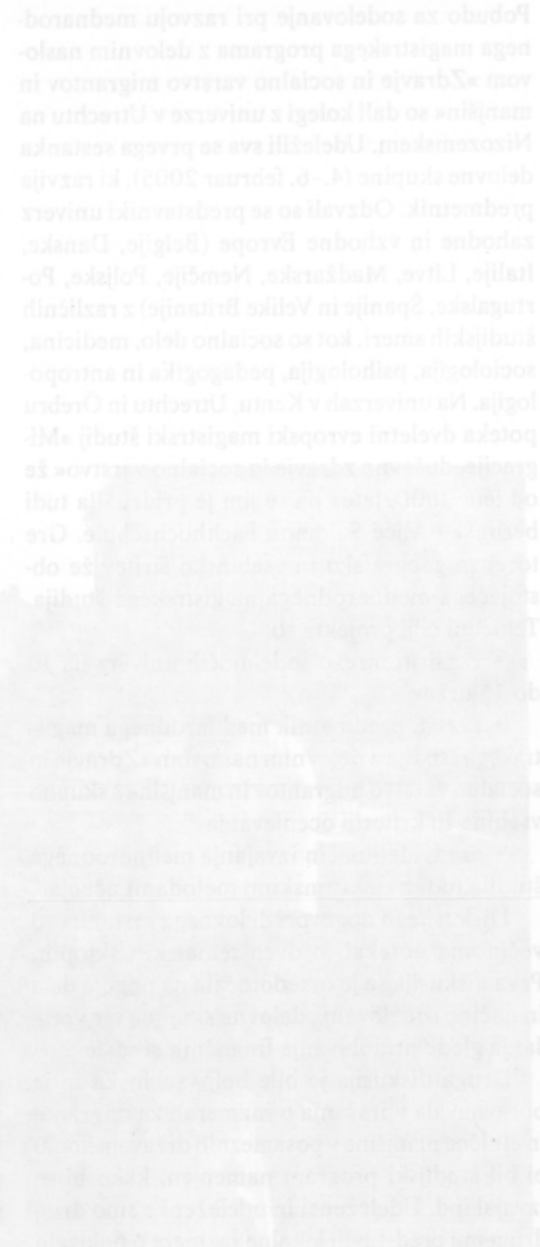
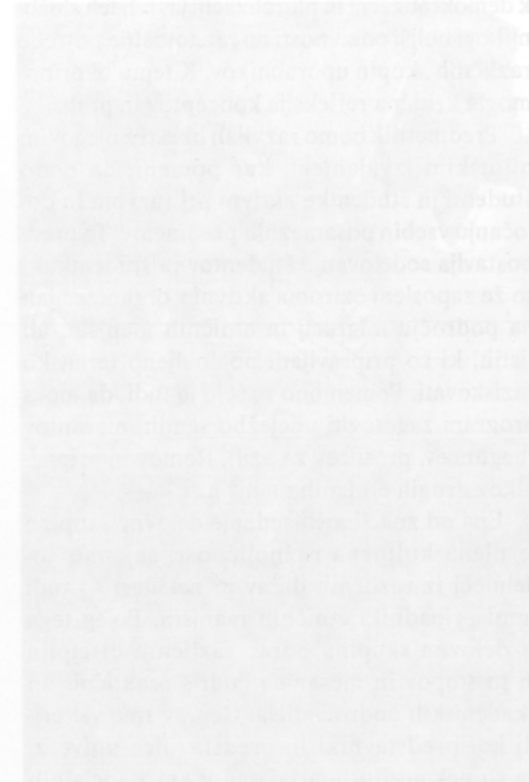
Delovni sestanek je potekal v prijetnem vzdušju, med neformalnimi izmenjavami izkušenj in interesov. Veliko tem je ostalo nedorečenih, na primer realne možnosti akreditacije programa

v posameznih državah in časovni mejniki izvedbe posameznih nalog. Ne glede na končni izid zastavljenega projekta pa bo fakulteta za socialno delo v prihodnosti vzpostavila podiplomski študijski program na področju migracij in etničnih manjšin.

Jelka Zorn, Špela Urh

migrantov in etničnih manjšin in doseganje aktivnosti izključit na tem študijskem področju.

O vsebini mednarodnega magistrskega študijskega programa se strinjali, da bo program vseboval različne teoretske perspektive in koncepte (priloge) migracije, multikulturalizma, transkulturalizma, etike skrbi in konkretno znanje za ravnanje v smislu metod dela in razvoja zdravstvenih in socialnovzrastnih sistemov in služb, ki bodo dostopni in primerni tudi za migrante in manjinske in pripadnike in pripadnice etničnih manjšin. V primerjalnih analizah bi se osredotočili na vprašanje, kako bodo predstaviteljki in predstavitelji pripravljeni

VSEŽIVLJENJSKO UČENJE – POKLICNO INFORMIRANJE IN SVETOVANJE ZA ROME

NACIONALNI PROGRAM PHARE 2003, PRVI DELOVNI SESTANEK

Zaposlitveni položaj Romov v državi je na nizki ravni, lahko rečemo, da zaposlovanja Romov skoraj ni. Poglavitni razlog je nizka izobrazba Romov, pogosto pa tudi diskriminacijske prakse delodajalcev, ki do Romov gojijo močno zakoreninjene predsodke. Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj že vrsto let omogoča in spodbuja izobraževanje Romov v Beli krajini, s projektom »Poklicno informiranje in svetovanje za Rome« pa želi še bolj vplivati na njihove možnosti zaposlovanja. K sodelovanju je povabil tudi fakulteto za socialno delo.

Prvi delovni sestanek je bil 14. 6. 2005, kjer smo se zbrali sodelujoči partnerji (Zavod za izobraževanje in kulturo Črnomelj, Razvojno izobraževalni center Novo mesto, Center za izobraževanje in kulturo Trebnje, Ljudska univerza Kočevje, Ljudska univerza Krško, Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana, Zavod RS za zaposlovanje Novo mesto, Alianta d.o.o., Romsko društvo ROM in Fakulteta za socialno delo). Namen prvega srečanja je bil predstavitev projekta in sklenitev dogovorov o delovnem načrtu.

Projekt med drugim temelji na strateškem dokumentu »Strategija vzgoje in izobraževanja Romov v Republiki Sloveniji« (dostopen na spletni strani ministrstva za šolstvo in šport), ki ga je maja 2004 na nacionalni ravni sprejel strokovni svet za splošno izobraževanje. Dokument predvideva vzpostavitev romskih pomočnikov za podporo romskim otrokom v predšolskem in osnovnošolskem obdobju in podporo romskih koordinatorjev za izobraževanje in zaposlovanje odraslih Romov. V strategiji so zapisana načela in predvideni cilji za uspešnejše vključevanje Romov v vzgojo in izobraževanje.

Na podlagi raziskovalnega terenskega dela bomo raziskali izobraževalne in poklicne inte-

rese odraslih Romov v jugovzhodni, posavski in osrednji slovenski regiji, rezultati pa bodo osnova za nadaljnje načrtovanje projektnih aktivnosti. Tako bomo že v prvi fazi projekta k aktivnemu sodelovanju pritegnili tudi Rome, ki jim je končni produkt namenjen, in upoštevali njihove potrebe. Cilji projekta so:

- preoblikovati in dopolniti koncept poklicnega informiranja in svetovanja za Rome s poučkom na mlajših Romih in romskih ženskah,
- izdelati model lokalne koordinacije in usposobiti lokalne romske koordinatorje za zagotavljanje dostopa do izobraževalnih možnosti, večjega vključevanja Romov v procese odločanja in preprečevanja socialne izključenosti,
- spodbuditi izdelavo strategije izobraževanja in zaposlovanja odraslih Romov v lokalnem oz. regionalnem okolju, ki bo temeljila na interesih Romov in potrebah okolja, in s tem prispevati k dopolnitvi strategije.

Petnajstmesečni projekt bo prispeval k večji dostopnosti izobraževanja Romov, večjim zaposlitvenim možnostim in večjemu vključevanju Romov v procese vseživljenjskega učenja. Hkrati bo projekt vplival tudi na širšo večinsko skupnost, saj bo omogočil boljše spoznavanje Romov prek vrednotenih vlog, ki jih bodo prevzemali Romi pri vključevanju v širšo skupnost na področju izobraževanja, zaposlovanja in širših družbenih dejavnosti. Delo partnerjev v projektu bo neposredno spodbudilo sodelovanje med izobraževanimi institucijami za kvalitetnejšo izvedbo poklicnega informiranja in svetovanja, kar bo Romom omogočilo lažji prehod iz izobraževanja v sfero dela. O rezultatih dela bomo poročali.

Špela Urh

INTENZIVNI SEMINAR SOCRATES-ERASMUS »GLOBALIZACIJA IN SOCIALNO DELO«

COIMBRA, PORTUGALSKA, 8. 3. 2004 – 12. 3. 2004

Enotedenskega seminarja v okviru programa Socrates-Erasmus, ki je bil letos organiziran že četrtrič in na katerem običajno sodeluje osem šol za socialno delo iz sedmih evropskih držav (Belgija, Finska, Francija, Nemčija, Portugalska, Slovenija in Španija), so se udeležili predstavniki študentov in učiteljev z vseh šol razen iz Francije. Seminar je potekal v prijaznem študentskem in slikovitem zgodovinskem mestu Coimbra, ki ga nekateri imenujejo kar portugalski Cambridge. Spodbudno okolje in gostoljubnost domačinov sta pripomogla, da smo imeli kljub napornemu urniku seminarja dovolj energije za aktivno sodelovanje in diskusije, ki so se razvile tako na formalnem delu seminarja kot tudi ob neformalnih družabnih srečanjih.

V okviru širše teme seminarja »globalizacija in socialno delo« so se portugalski organizatorji (Instituto Superior Bissaya-Barreto) odločili, da poglobljuje pozornost na tokratnem seminarju namenijo vlogi socialnega dela pri reševanju problema brezposelnosti.

Aktivnosti na seminarju so potekale na treh ravneh: predavanja učiteljev iz treh sodelujočih držav (Portugalska, Finska, Slovenija) in dveh gostov iz Francije in Italije, aktivnosti študentov in obisk institucij, ki se ukvarjajo z reševanjem problema brezposelnosti.

V popoldanskem delu prvega dne seminarja, drugi in peti (zadnji) dan seminarja so učitelji sodelujočih šol in gostujoči profesorji predstavili poglede na globalizacijo in socialno delo v njenem okviru (razvijanje socialnega dela, pomen socialnega dela na individualni in družbeni ravni). Opozorili so na družbene spremembe v sodobnem svetu, spreminjajoče se odgovornosti akterjev v tem kontekstu, probleme posameznika in družbene probleme. Nekaj prispevkov je bilo ožje usmerjenih, in sicer v vlogi socialnih de-

lavcev pri spodbujanju ustreznega zaposlovanja oseb z ovirami. Predstavljene so bile izkušnje in inovacije finskih uradov za delo in slovenske raziskovalne izkušnje pri ocenjevanju možnosti zaposlovanja ranljivih kategorij brezposelnih oseb.

Študenti sodelujočih šol so se na seminar pripravljali že pred odhodom na Portugalsko. Tako so morali pripraviti plakate z osnovnimi podatki o razširjenosti brezposelnosti v državah, iz katerih izhajajo. Prvi dan seminarja so predstavili plakate, ki so bili opremljeni s statističnimi podatki, ki kažejo število brezposelnih in razvoj brezposelnosti v državi, z informacijami o ciljnih skupinah ljudi, ki so še posebej prizadete zaradi brezposelnosti (npr. mladi ljudje, dolgotrajno brezposelni, invalidi, imigranti, ljudje s težavami v duševnem zdravju), o različnih institucionaliziranih izkušnjah in programih za pomoč tem skupinam, o institucijah, ki zagotavljajo različne treninge in usposabljanja, in o obstoječih programih in projektih v skupnosti. V dopoldanskem delu drugega dne seminarja so študenti na kratko predstavili svoje šole. Tretji dan so sodelovali na delavnicah, na katerih so predstavili študije primerov učinkovitih programov za reševanje brezposelnosti. Študije primerov so vključevale informacije o okoliščinah, ki so spodbudile začetek programa, akterjih, vpletenih v program, profilu ciljne skupine, ciljih programa, gibanju števila tistih, ki so se zaposlili, metodah in tehnikah socialnega dela, omejitvah, na katere naleti socialno delo, možnih načinov za njihovo razrešitev in novih strategijah socialne intervencije za delo na teh problemih. S primerjavo študij primerov iz šestih sodelujočih držav so ugotovili, da so izvajalci programov večinoma iz javnega in zasebnega sektorja. V vseh državah so kot problem poudarili rast starejše populacije,

Vesna Leskošek

GLOBALNE NEENAKOSTI

Dr. Vesna Leskošek je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in aktivistka v boju proti družbenim neenakostim.

Avtorica se v članku ukvarja s temeljnimi spremembami družbenega življenja, ki so nastale kot posledica procesa globalizacije. Pri tem naslavlja zlasti korporacijsko globalizacijo, ki vzpostavlja vedno večje razlike med bogatim Severom in revnim Jugom. Poudari tiste mehanizme procesa, ki imajo največje učinke na povečevanje revščine. Še zlasti je pozorna na privatizacijo in spremembe v delovnih odnosih. Ugotovi, da se temeljne spremembe političnega življenja odvijajo na ravni demokratičnih načel, ki vplivajo na spremembo politike. V svetu se je zgodil obrat od načela enakosti, ki je bil podlaga politik po drugi svetovni vojni, ko so k temu načelu prišteli še socialno pravičnost, solidarnost in svobodo ter tako omogočili razvoj socialne države, k načelu razlikovanja. Enakost je zagotavljala dostojno preživetje vsem državljanom in državljanke, načelo razlikovanja pa je značilno za nov družbeni red, ki nastaja kot posledica korporacijske globalizacije, in ustvarja ozračje, v katerem nastajajo razlike med državljani prvega in drugega reda, še pogosteje pa razlike med ljudmi brez papirjev in ljudmi s papirji. Ključno vlogo v zagotavljanju enakosti avtorica pripiše socialni državi.

Ključne besede: socialna država, enakost, pravičnost, neoliberalizem.

Darja Zaviršek

TLEČI RASIZMI ZAHODNIH DEMOKRACIJ

Dr. Darja Zaviršek je izredna profesorica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Članek prikaže razvoj in značilnosti rasizma na Nizozemskem, ki v globalizacijski soodvisnosti in »pomanjšanih« geografskih razdaljah vpliva na dogajanje v drugih evropskih družbah. Rasizem poveže z družbeno konstrukcijo moči in poudari njegov zgodovinski razvoj in procesno naravo. Predstavi koncept vsakdanjega rasizma, ki izhaja iz razmerij moči v družbi, ta pa so za ljudi navadno del nevrpašljivega vsakdana in normalnega življenja. Rasizem sestavljajo kognitivne izkušnje, evrocentrizem, pritiski k asimilaciji in podcenjevanje pripadnikov in pripadnic manjšin. Prevzemanje dominantnih interpretacij rasizma in govor, ki oznanja »strpnost« in »multikulturalizem«, zmanjšujeta možnosti za uporabo pripadnikov manjšinskih skupnosti proti vsakdanjemu rasizmu. Člani skupnosti so različno vpleteni v proces vsakdanjega rasizma, glede na njihov spol, razred, socialni status ipd. Spolno specifična dimenzija rasizma je prikazana s pomočjo raziskave, ki vsebuje analizo izkušenj temnopoltih žensk.

Ključne besede: multikulturalizem, seksizem, Nizozemska, vsakdanji rasizem.

Jelka Zorn

STRATEGIJE IZKLJUČEVANJA BEGUNK, BEGUNCEV OZIROMA PROSILCEV ZA AZIL IN OSEB BREZ STATUSA

Dr. Jelka Zorn je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Področja njenega raziskovalnega in aktivističnega dela so pravice beguncev in izbrisanih.

Begunec ali begunka je oseba, ki je bila prisiljena zapustiti svojo državo iz katerega koli razloga, za katerega ni sama odgovorna, bodisi zaradi lakote, revščine, posledice naravne katastrofe, opustošenja vasi in mest ali kaotičnih razmer v državi, totalitarizma, vojne, zatiranja manjšin ali individualnega preganjanja. Eden bistvenih dejavnikov izključevanja je imigracijska kontrola. Ves imigracijski oziroma azilski sistem deluje tako, da poskuša odvrnati ljudi, da bi zaprosili za azil in pridobili begunski

status. Odvrčanje in izključevanje ljudi je normalizirano in utemeljeno s pomočjo administrativnega ločevanja na prosilce za azil na eni strani in nelegalne migrante na drugi. To ločevanje ima tudi učinek kriminalizacije. Kriminalizacija je zelo razširjena tehnika dehumanizacije in se pojavlja v različnih oblikah. Poleg značilnega diskurza boja proti nelegalnim migracijam je eden bistvenih ukrepov kriminaliziranja ljudi preventivno zapiranje, za katerega se najpogosteje uporablja izraz pridržanje. Ljudje niso zaprti zato, ker bi bili na podlagi kriminalnega dejanja obsojeni na prestanje zaporne kazni, temveč zato, da se ne bi izognili ukrepu odstranitve iz države. Prikazu teh strategij zatiranja sledi vprašanje o vlogi socialnega dela zlasti pri preventivnem zapiranju in odstranjevanju tujcev iz države.

Ključne besede: pribežniki, imigracijska kontrola, kriminalizacija, socialno delo, zapiranje.

Beth Humphries

KAKO PODPRETI PROSILCE IN PROSILKE ZA AZIL

PRAKSA IN ETIČNA VPRAŠANJA ZA STROKOVNJAKINJE V SOCIALNEM VARSTVU IN ZDRAVSTVU V EVROPI

Dr. Beth Humphries je izredna profesorica socialnega dela na Univerzi v Lancastru, Velika Britanija. Njena področja raziskovanja in objavljanja so imigracijske in azilske politike in njihov vpliv na socialno politiko. Je članica uredniškega odbora Journal of Immigrant and Refugee Studies.

Gibanje ljudi po svetu je normalen proces. Značilnost tega fenomena je prisilna migracija, ki se pojavlja vse 20. stoletje do danes. Ljudje, ki so razseljeni zaradi globalizacije, vojne ali preganjanja, so prisiljeni iskati zatočišče zunaj države svojega izvira. Številčno povečanje prosilcev in prosilk za azil je vlade prisililo, da se odzovejo na organiziran način. Odzvale so se zvečine s poskusi, da bi se otrsle prosilcev za azil. Članek se ukvarja z ukrepi, ki so bili sprejeti v državah Evropske Unije, pri čemer se še zlasti osredotoči na britansko imigracijsko prakso in ukrepe. Upošteva tako zunanjo kot notranjo kontrolo prosilcev in prosilk za azil in pokaže, na kakšne načine je upravičenost do socialne pomoči vse bolj odvisna od imigrantskega statusa. Posledica je, da prosilci za azil nimajo niti osnovnih pogojev za dostojno preživetje. Članek še posebej pogleda, kakšna je vloga, ki jo od strokovnjakinj v socialnem varstvu in zdravstvu zahtevajo pri uresničevanju imigracijske politike. Ta pripisana vloga nasprotuje strokovni etiki in bi se ji morali upreti kolektivno in na mednarodni ravni.

Ključne besede: mednarodne zunanje in notranje kontrole, ženske, otroci, strokovna etika v zdravstvu in socialnem varstvu.

Silke Bercht

OD KOD DRUŽBENO ZAVRAČANJE PROSILCEV ZA AZIL

Mag. Silke Bercht je socialna delavka in psihologinja, ki dela v zasebni praksi v Ljubljani. Je soustanoviteljica zavoda za vprašanja identitetnih konfliktov in kritično refleksijo.

Pribežniki in begunci, ki vsak dan prestopajo evropske meje, so vedno vsaj deloma razosebljeni in zaznani kot »motnja«. Z vključitvijo v različne institucije so deloma preskrbljeni in zamejeni. Z njimi se začnejo ukvarjati organi pregona pa tudi socialne delavke in delavci, pedagogi, različni animatorji in medicinsko osebje. Čeprav so preimenovani v »socialni problem« in »breme globalizacije«, le redko kdo ve ali hoče vedeti, da so mnogi pribežniki in begunci preživeli politično mučenje in so zato dolgotrajno travmatizirani. Članek analizira psihoanalitični koncept travme in poznejše interpretacije travme in postravmatskega stresnega sindroma. Analizira razmerja med mučiteljem in mučenim ter prikaže osebne strategije za izhod iz travmatične situacije in posledice mučenja, ki so vzrok travme vse življenje. Članek opozori tudi na nadaljevanje travmatičnih izkušenj med begom, čakanjem na azil in srečevanjem z novih okoljem sprejemne države. Predlaga, da strokovno osebje v azilnih domovih in drugih institucijah, ki se ukvarjajo z begunci in prosilci za azil, pridobijo več znanja o posledicah preživetih travm in o notranjem svetu oseb, ki so preživele mučenje.

Ključne besede: travma, politično mučenje, psihosocialna pomoč, prosilci za azil.

Katja Dolinar, Tina Glavič, Saša Zupanc
 PRIČETI ŽIVLJENJE S STATUSOM BEGUNCA V SLOVENIJI
 Katja Dolinar, Tina Glavič in Saša Zupanc so študentke na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Že več let se ukvarjajo z raziskavami na področju antropologije migracij. So aktivne članice društva za medkulturna povezave Matafir, ki se ukvarja z deprivilegiranimi skupinami.

Integracijska politika v Sloveniji še vedno ni celostno in sistemsko urejena ne na strukturni ne na družbeno-kulturni ravni. Problematično je zlasti področje nastanitve, kajti begunci nimajo dostopa do neprofitnih stanovanj, doživljajo diskriminacijo stanodajalcev, poleg tega pa denarno nadomestilo le težka zadostuje za najemnino. Zaradi tovrstnih problemov je beguncem onemogočena prijava stalnega prebivališča, ki je pogoj za pridobitev begunskega potnega lista. Na področju zaposlitve je eden ključnih problemov beguncev zahteva po znanju slovenskega jezika. Poleg tega imajo težave pri nostrifikaciji diplom in priznanju delovnih izkušenj v državi izvira, naletijo tudi na diskriminacijo delodajalcev. Nimajo enakega dostopa do zdravstvenih storitev kot ostali državljani. Problematično je zlasti potrdilo ministrstva za notranje zadeve, s katerim zdravstveno osebe ni primerno seznanjeno.

Ključne besede: integracija, nastanitev, dokumenti, zaposlovanje, izobraževanje, zdravstvo.

Ilse Derluyn, Eric Broekaert

OTROCI IN MLADOSTNIKI BREZ SPREMSTVA V BELGIJI

Dr. Eric Broekaert je redni profesor in predstojnik katedre za ortopedagogiko na Univerzi v Ghentu, Belgija. Njegovi poglobljeni raziskovalni področji sta raba oziroma zloraba drog in čustvene in vedenjske težave. Ilse Derluyn v okviru iste katedre raziskuje na področju čustvenega doživljanja otrok, ki so bili vojaki, in otrok in mladostnikov, ki so begunci brez spremstva.

Otroci in mladostniki brez spremstva so mladoletni begunci, ki živijo brez podpore staršev in so ena najranjlivejših skupin begunske populacije. Primer situacije v Belgiji ponazori razmere za mnoge mladoletne begunce brez spremstva v Evropi. V Belgiji se je za to skupino izoblikoval ločen sistem skrbi in podpore, ki bi moral odgovoriti na njihove potrebe in zagotoviti varstvo njihovih pravic, dokler ne postanejo polnoletni. Vendar ostaja nedorečeno, ali naj socialnovarstveni sistem to skupino v prvi vrsti obravnava kot begunce ali kot otroke. Mladostniki in otroci brez spremstva so heterogena skupina (glede na spol, starost, nacionalnost, družbeno okolje, izkušnje), vsi pa si delijo nekatere bistvene izkušnje, kot so migracija, izgube, žalovanje in negotova prihodnost. Zaradi tega so otroci in mladostniki izpostavljeni tveganju za razvoj čustvenih in vedenjskih težav. Skoraj polovica teh mladostnikov in mladostnic doživlja močne ali zelo močne simptome ponotranjenih problemov (tesnoba, depresijo, posttravmatski stresni sindrom). Zaradi tega potrebujejo dobro razvit sistem skrbi in podpore, v Belgiji pa storitev na področju duševnega zdravja za to skupino praktično ni.

Ključne besede: skrb za mladino, skrbništvo, statistika, begunci.

Simona Žnidarec Demšar, Špela Urh

SOCIALNO DELO Z ROMI

SISTEM KONTROLE ALI SISTEM POMOČI?

Mag. Simona Žnidarec Demšar je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani na področju skupnostnega socialnega dela. Špela Urh je mlada raziskovalka na isti fakulteti.

V praksi socialnega dela z Romi prevladuje univerzalistična perspektiva dela. Pogoste rasistične prakse v odnosu do Romov so posledica nereflektiranih ponotranjenih podob o Romih kot o homogeni skupini. Te prakse so tako omejevanje socialne denarne pomoči Romom kot tudi druge oblike kontrole in zatiranja. Zaradi pripadnosti drugi kulturi in posledične socialne izključenosti so Romi prepogosto le pasivni uporabniki socialnih služb in upravičeni le do socialne denarne pomoči. S tem je tudi socialno delo del zatirajoče družbene strukture. Nove oblike dela z Romi zahtevajo

vzpostavljanje in ohranjanje delovnega odnosa, ki soustvarja spremembe in temelji na spoštovanju kompleksnosti življenjskih situacij vsakega posameznika, upoštevajoč njegove posebnosti in zmogljivosti, in antirasistični pristop, ki se neposredno loteva strukturnih neenakosti. Prispevek se ukvarja z vprašanji, kako razisem prizadene Rome, kako socialne službe pripomorejo k ustvarjanju oziroma vzdrževanju rasističnih praks, kako se nanje odzivajo ter kako jih je mogoče preseči.

Ključne besede: socialna izključenost, razisem, človekove pravice.

Dr Vana I. Kocik is an associate professor at the Faculty of Social Work, University of Zagreb, Croatia. She has published numerous articles on social inequality and the role of the state in social policy. Her research interests include the role of the state in social policy, the role of the state in social policy, and the role of the state in social policy.

The author considers the fundamental social changes that have been brought about by the process of globalization. In the first place, she addresses economic globalization, which is responsible for increasing differences between the rich North and the poor South. She observes the mechanisms within the process that have the strongest impact on the increase of poverty, especially privatization and changes in labour relations. She finds a significant change in the rhetoric of democracy, a turn from the principle of equality, which has been the basis of politics since World War II and has made possible, by including social justice, solidarity and freedom, the development of the welfare state, to the principle of differentiation. The principle of equality has worsened a decision in all citizens whereas the principle of differentiation marks a new order, which is the consequence of corporate globalization, and creates a distinction between first-class and second-class citizens, such as between people with and people without papers. The crucial role in maintaining equality is assigned to the social state.

In all, the author's analysis is a valuable contribution to the study of social inequality and the role of the state in social policy. Her research interests include the role of the state in social policy, the role of the state in social policy, and the role of the state in social policy.

Guest editor of this issue is Jelka Zorn

Inside photos by Dražena Perić, International Day of Refugees 20 June 2005, Metelkova city

The paper presents the development and character of racism in the Netherlands in the world of global capitalism and modernity. Racism is linked with the social construction of power, and its historical development and its process are outlined. The concept of everyday racism is explained as originating in the power relations of a society, which are usually taken as unquestioned reality and normal life. Racism is inherent in cognitive experiences. Euro-centrism, the process of assimilation, and the underestimation of minorities. The acceptance of the dominant interpretations of racism and the rhetoric of tolerance and multiculturalism by European countries, the opportunities for minority members to act against everyday racism. Community members are involved in the process of everyday racism in different ways on the basis of their gender, class, social status, etc. Gender specific dimension of racism is presented through a research on the experiences of black women. Some white women are involved in everyday racism. The author's research interests include the role of the state in social policy, the role of the state in social policy, and the role of the state in social policy.

Vesna Leskošek
GLOBAL INEQUALITIES

Dr. Vesna Leskošek is a senior lecturer at University of Ljubljana Faculty of Social Work and an activist against social inequalities.

The author considers the fundamental social changes that have been brought about by the process of globalisation. In the first place, she addresses corporate globalisation, which is responsible for increasing differences between the rich North and the poor South. She observes the mechanisms within the process that have the strongest impact on the increase of poverty, especially privatisation and changes in labour relations. She finds a significant change in the 'rhetoric of democracy' - a turn from the principle of equality, which has been the basis of policies since World War II and has made possible, by including social justice, solidarity and freedom, the development of the welfare state, to the principle of differentiation. The principle of equality has warranted a decent life to all citizens, whereas the principle of differentiation marks a new order, which is the consequence of corporate globalisation, and creates distinctions between first-class and second-class citizens, such as between people with and people without papers. The crucial role in warranting equality is assigned to the social state.

Keywords: social state, equality, justice, neo-liberalism.

Darja Zaviršek
GLOWING RACISMS OF WESTERN DEMOCRACIES

Dr. Darja Zaviršek is associate professor at University of Ljubljana Faculty of Social Work.

The paper presents the development and character of racism in the Netherlands. In the world of global co-dependence and 'shrunken' geographic distances, it may serve as a representative case. Racism is linked with the social construction of power, and its historical development and its process nature are outlined. The concept of everyday racism is explained as originating in the power relations of a society, which are usually taken as unquestioned reality and normal life. Racism is inherent in cognitive experiences, Euro-centrism, the pressures towards assimilation, and the underestimation of minorities. The acceptance of the dominant interpretations of racism and the rhetoric of 'tolerance' and 'multiculturalism' by themselves diminish the opportunities for minority members to act against everyday racism. Community members are involved in the process of everyday racism in different ways on the basis of their gender, class, social status, etc. Gender specific dimension of racism is presented through a research on the experiences of black women.

Keywords: multiculturalism, sexism, the Netherlands, everyday racism.

Jelka Zorn
STRATEGIES OF EXCLUSION OF REFUGEES, ASYLUM SEEKERS, AND 'PAPERLESS' PEOPLE

Dr. Jelka Zorn is an assistant lecturer at University of Ljubljana Faculty of Social Work. Her field of research and activism is the rights of refugees and the 'erased' people.

The refugee is a person who has been forced to leave his or her country of origin for any reason beyond his or her capacity to do anything about it, be it for hunger, poverty, the consequences of a natural disaster, devastation of villages or towns, chaotic conditions in the state, totalitarianism, war, oppression of minorities, or individual persecution. A key factor of exclusion is immigration controls. Immigration and asylum systems have been fashioned to discourage people to apply for

asylum and gain the refugee status. The discouragement and exclusion of people has become normal with the support of administrative differentiation between asylum seekers on the one hand and illegal immigrants on the other. It has the additional effect of criminalisation, which is a widespread technique of dehumanisation and assumes various forms. Alongside the typical discourse of 'fight against illegal migration', its crucial method is preventive detention. People are not detained on the grounds of a judicial verdict for their criminal acts, but to prevent their avoiding deportation from the country. The presentation of these strategies of oppression is followed by a discussion on the role of social work in preventive detention and deportation of foreigners.

Keywords: immigrants, immigration controls, criminalisation, social work, detention.

Beth Humphries

SUPPORTING ASYLUM SEEKERS

PRACTICE AND ETHICAL ISSUES FOR HEALTH AND WELFARE PROFESSIONALS IN EUROPE

Dr Beth Humphries is a Reader in Social Work at the University of Lancaster, UK. She has researched and been active in the areas of immigration and asylum for many years. She is a member of the Editorial Advisory Board of the Journal of Immigrant and Refugee Studies.

Movement is a normal process for people across the globe. However, over the twentieth and into the twenty-first centuries, their movement has also been forced. People who are displaced as a result of globalisation, war, and persecution are compelled to seek refuge in countries other than their country of origin. The increase in the numbers of asylum seekers has compelled governments to produce an organised response to them. This response is driven largely by a determination to discourage asylum applications. This article examines policies adopted across the European Union, focussing particularly on UK immigration policy and practice. It considers both external and internal controls on asylum seekers, especially the ways in which welfare entitlement is increasingly dependent on immigration status, leaving asylum seekers deprived of the basic necessities for a dignified life. In particular the article looks into the role health and social work professionals are required to play in implementing asylum policies. It argues that this role contravenes professional ethics, and should be resisted collectively and internationally.

Keywords: international external and internal controls, women, children, health and social work professional ethics.

Silke Bercht

ORIGINS OF THE SOCIAL REJECTION OF ASYLUM SEEKERS

Silke Bercht, M. A., is a social worker and psychologist working as a private practitioner in Ljubljana. She has co-founded the Institute for the Problems of Identity Conflicts and critical Reflection.

Immigrants and refugees who daily cross European borders are always at least in part dehumanised and perceived as a 'disturbance'. Their inclusion into institutions makes them partly provided for and restrained. They become the concern of the agencies of prosecution as well as of social workers, pedagogues, a variety of animators, and medical staff. Though dubbed as 'social problem' and 'the burden of globalisation', few people realise or want to realise that many of them have survived political torture and are heavily traumatised. The author analyses the psychoanalytical concept of trauma and its later interpretations, as well as the concept of post-traumatic stress disorder. She analyses the relations between the torturer and the victim, and presents personal strategies to escape the traumatic situation and the consequences of torture that causes a life-long trauma. She further points out how traumatic experiences continue during flight, waiting for asylum, and confrontation with the new conditions in the destination state. Her proposal is that the staff in asylum centres and other institutions for refugees and asylum seekers gain better knowledge on the consequences of an endured trauma and on the inner world of the survivors of torture.

Keywords: trauma, political torture, psychosocial help, asylum seekers.

Katja Dolinar, Tina Glavič, Saša Zupanc

LIVING AS A REFUGEE IN SLOVENIA

Katja Dolinar, Tina Glavič and Saša Zupanc are students of ethnology and cultural anthropology at University of Ljubljana Faculty of Arts. For several years they have been researching in the field of anthropology of migrations. They are active members of the Association for Intercultural Links 'Metafir', which is concerned with deprived groups.

Integration policy in Slovenia has not yet been systematically settled on structural and social-cultural levels. The main problem is accommodation; refugees have no access to non-profit tenancy, they experience discrimination from owners, and their allowance hardly suffices for the rent. As a consequence, they can't register as permanent tenants, which is a condition to obtain a refugee passport. In the field of employment the major drawback is the requirement that they can speak Slovenian. They meet obstacles in the verification of their diplomas and the acknowledgment or working experiences in their countries of origin; furthermore, they experience discrimination from employers. They don't have the same access to medical services as other citizens; they can get a voucher from the ministry of the interior with which the staff of health services is not properly acquainted.

Keywords: integration, accommodation, documents, employment, education, health services.

Ilse Derluyn, Eric Broekaert

UNACCOMPANIED REFUGEE CHILDREN AND ADOLESCENTS IN BELGIUM

Dr. Eric Broekaert is a tenure professor and head of Department of Orthopedagogics, Ghent University, Belgium, and is mainly involved in research on drug (ab)use and emotional and behavioural problems. Ilse Derluyn executed various studies on the emotional wellbeing of former child soldiers and unaccompanied refugee children and adolescents within the same Department.

Unaccompanied refugee children and adolescents - refugee minors living without the support of their parent(s) - are amongst the most vulnerable people within the entire refugee population. The situation of this group in Belgium is exemplary for many unaccompanied refugee minors living in Europe. In Belgium a separated care and protection system created for these minors has to meet their basic needs and fulfil their rights for protection and care until they become of age. In this care system it remains unclear whether these children and adolescents should be primarily considered as refugees or as children. They are a heterogeneous group (regarding gender, age, nationality, background, experiences), though they all share several crucial experiences: migration, loss and grief, uncertain future perspective. All this may put them at great risk for the development of emotional and behavioural problems. Almost half of these youths have severe or very severe symptoms of internalised problems (anxiety, depression or post-traumatic stress symptoms). Some may therefore need advanced support and care, but mental health provisions for these groups are almost inexistent in Belgium.

Keywords: youth care, guardianship, immigration statistics.

Simona Žnidarec Demšar, Špela Urh

SOCIAL WORK WITH THE ROMA

A SYSTEM OF CONTROL OR A SYSTEM OF HELP?

Simona Žnidarec Demšar, M. A., is an assistant lecturer at University of Ljubljana Faculty of Social Work in the field of community social work. Špela Urh is a junior researcher at the same Faculty. Universalistic perspective dominates social work with the Roma. Frequent racist practices in relation to the Roma are the consequence of non-reflected internalised images of the Roma as a homogenous group. These practices include restrictions while delivering financial aid as well as other forms of control and oppression. On the grounds of their 'different culture' and the entailing social exclusion the Roma are all too often mere passive recipients of social services, often in the exclusive form of financial aid. In this way social work itself becomes part of the oppressive social structure. The new ways of working with the Roma require the formation and maintenance of a working relationship

ABSTRACTS

that creates changes together with them, and is based on respect for the complexity of the existential conditions of every individual, taking into account his or her idiosyncrasies and capacities, as well as on the anti-racist approach that directly deals with structural inequalities. The authors discuss how racism affects the Roma, how social services contribute to the creation or perpetuation of racist practices, how they respond to them, and how they may be overcome.

Keywords: social exclusion, racism, human rights.

FORMAT

Priloge, dodatki, vrstikovalska poročila in drugi poglavitni gradivi naj bodo deli okoli ene četrtine strani (2000 znakov s presledki vrsti). Drugi besedila (poročila, referenčni naj imajo okoli pol strani) pa. Pisma naj bodo kratka in naj takoj pridejo k stvari.

Besedilo naj ima dvojen razmik med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Biti mora enakomerno, brez pomikov v desno, na sredino lpa. Ne uporabljajte avtomatičnega korigiranja vrstic! Pri alinejah na začetku vrstice ne uporabljajte kvadrata, truh pik, temveč samonavedne postavljanje!

Vezni naslovi lahko imajo največ tri nivoje. Obkrožite jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1., 1.1.1.1. in sicer ročno – ne uporabljajte avtomatičnega korigiranja naslovi!

Čitate označite z narekovaji in NE z ležečo pisanje (144) ali podčrtano pisavo (ki sta skvivalentni) uporabljajte samo za poudarjena besedila, za naslove knjig in revij (gl. opoda) in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu!

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratic (ibid., et al. ipd.) pika ležečo ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom polnopravni prevod, je potrebno v oglati oklepaj, npr.: „igra (play) ...“ s tem varnamuže tudi neizločen ali nepuščni del citata, npr.: „... [družina] ima funkcijo ...“ „... vse tuje besede [...]“ in latinske „...“ in sicer ročno – ne uporabljajte avtomatičnega korigiranja!

Vse tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referenčni imi, naj bo pisan z malimi črkami, razda pa upoštevajo pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravilno se treba držati le, če citirate besedilo, ki rabi velike črke.

OPOMBE

Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljajte računalniškega formata opombi V glavnem besedilu ostajate opomba z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi supercept (nepisane). V taki pisavi naj bo tudi črka, ki sledi besedilu opombe. Opomba dodajte samo, če je res nujna. Bibliografskih opomb (tj. takih, katerih poglavitna vsebina je navedba vira) ne sme biti.

Grafični materiali naj bodo tiskani v formatu A4 in primerni za preiskavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z urednikom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov uravevalnikov besedil!

VIRI

Referenčni viri smete reproducirati za dovoljenje, če pisavek vsebuje gradivo, ki spada avtorsko pravicam, in s vsebino gradiva mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavite (neobvezno) seznam uporabljen literature, razvelična pa strokovnem rodu primerno število oz. uredbnikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik avtorski). Zajema naj samo v besedilu navedeno literaturo!

Seznam naj bo urejen tako, da sledi: 1. avtor, leto izida; 2. avtor (2002), *Alternativna teorija humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza ... (2002) rekrutirata za organizacijske vede (doktorska disertacija).

3. avtor, leto izida, W. J. Kaye (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

ODDAJA

Prispevek, poslan za objavo v *Socialnem delu*, ne sme biti v postopku za objavo v drugi reviji ali drugem mediju.

Besedilo je treba oddati v elektronski obliki. Zapisano naj bo v formatu WORD ali RTF. Oddate ga lahko na disketi (standardni 3,5-palčni), ali še bolje, pošljete kot priponko po elektronski pošti.

FORMAT

Teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije naj bodo dolgi okoli ene avtorske pole (30.000 znakov s presledki vred). Druga besedila (poročila, recenzije) naj imajo okoli pol avtorske pole. Pisma naj bodo kratka in naj takoj preidejo k stvari.

Besedilo naj ima dvojen razmik med vrsticami in enotno velikost črk 12 pik. Biti mora neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številčenja odstavkov! Pri alinejah na začetku vrstice ne uporabljajte »bulitov«, črnih pik, temveč samo navadne pomišljaje!

Vmesni naslovi lahko imajo največ tri nivoje. Oštevilčite jih na standarden način (1., 1.1., 1.1.1. ...), in sicer ročno – ne uporabljajte avtomatičnega številčenja naslovov!

Citate označite z narekovaji in NE z ležečo pisavo! Ležečo ali podčrtano pisavo (ki sta ekvivalentni) uporabljajte samo za poudarjeno besedilo, za naslove knjig in revij (gl. spodaj) in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove razdelkov v besedilu ipd.

Vse tuje besede (razen imen) in latinske bibliografske kratice (*ibid.*, *et al.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnujete svoj prevod, ga postavite v oglati oklepaj, npr.: ... igra [play] ...; s tem zaznamujete tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: »... [družina] ima funkcijo ...«, »... vse tuje besede [...] in latinske ...«.

Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Tega pravila se ni treba držati le, če citirate besedilo, ki rabi velike črke.

OPOMBE

Opombe k besedilu naj bodo pomaknjene na konec besedila pred bibliografijo. Ne uporabljajte računalniškega formata opomb! V glavnem besedilu označite opombo z njeno zaporedno številko takoj za besedo ali ločilom, in sicer v pisavi *superscript* (»nadpisano«). V taki pisavi naj bo tudi številka pred besedilom opombe. Opombo dodajte samo, če je res nujno. Bibliografskih opomb (tj. takih, katerih poglobljena vsebina je navedba vira) ne sme biti.

Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom. Ne uporabljajte internih grafičnih modulov urejevalnikov besedil!

VIRI

Avtor/ica mora sam/a zaprositi za dovoljenje, če prispevek vsebuje gradivo, ki zapade avtorskim pravicam, in a vse tako gradivo mora biti opremljeno z navedbo vira.

Na koncu besedila postavite (neoštevilčen) seznam uporabljene literature, razvrščen po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden). Zajema naj samo v besedilu navedeno literaturo!

Seznam naj bo urejen kakor tile zgledi:

M. Ambrož (2002), *Alternative razvoja humane paradigme post-industrijske organizacije*. Univerza v Mariboru: Fakulteta za organizacijske vede (doktorska disertacija).

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields: Women, Men and Ethnography*. London: Routledge.

- J. D. Benjamin (1962), *The innate and the experiential*. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press (81-115).
- (1991), *Sadomasochism in the Perversions: Some Thoughts on the Destruction of Reality*. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.
- G. Čačinovič Vogrinčič (1993), *Družina: pravica do lastne stvarnosti*. *Socialno delo*, 32, 1-2: 54-60.
- A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

Pri reviji navedemo strani, na katerih se nahaja članek, za dvopičjem, pri zborniku pa v oklepaju. Podnaslov pišemo za dvopičjem po glavnem naslovu. Z dvema črticama na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru. Avtorjevo lastno ime lahko tudi izpišete.

REFERENCE

Reference v besedilu naj bodo urejene po temle zgledu: »... (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Čačinovič Vogrinčič 1993) ...«, in sicer enako, če gre za avtorje ali za urednike (brez »ur.« ipd.). Kadar citirate, navedite tudi stran v viru, npr. »... (Miller 1992: 121) ...«. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati, npr. »... (Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87) ...«. Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, njegovo ime v oklepaju izpustite, npr. »... po Millerjevi (*ibid.*) je ...«. Če navajate zaporedoma isti vir, uporabite »*ibid.*«, kadar navajate isto stran kakor pri prejšnji navedbi, ali »*op. cit.*«, kadar navajate isto delo, a drugo stran v njem, npr.: »... (*op. cit.*: 121) ...«

PRILOGE

Glavno besedilo prispevka naj se začne z naslovom prispevka brez navedbe imena avtorja/avtorice. V glavnem besedilu ne sme biti nikjer navedeno, kdo je njegov avtor/avtorica.

Prvi list natisnjene besedila, v elektronski obliki pa posebna datoteka naj vsebuje povzetek, ključne besede in kratko informacijo o avtorju, avtorici. Omembe avtorja, avtorice naj bodo vedno v tretji osebi.

Povzetek naj obsega 10-15 vrstic in v njem naj bodo zapisane najpomembnejše ugotovitve (sklepi) prispevka. Ne uporabljajte formulacije tipa »Prispevek predstavlja rezultate raziskave ...« ipd., temveč te rezultate (ali sklepe ipd.) na kratko obnovite.

Ključnih besed naj ne bo manj ko tri in – če ni nujno – ne več ko šest. Ne ponavljajte besed iz naslova!

Informacija o avtorju, avtorici naj vsebuje samo najosnovnejše podatke (npr. »Dr. XY je docentka za sociologijo na Fakulteti za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.«).

Če je mogoče, priložite prevod povzetka, ključnih besed in opombe o avtorju/avtorici v angleščino. Obvezno pripišite svoj naslov, telefonsko številko in elektronski naslov, če ga imate!

RECENZIJA

Vaše besedilo bo recenziral/a strokovnjak/inja s področja, s katerim se ukvarja vaše besedilo. Recenzija je anonimna na obe strani. Čeprav se trudimo, da bi bil postopek kratek, lahko traja kar dolgo. Če dobite predloge za popravke, jih obvezno upoštevajte in popravljeno besedilo vrnite v predvidenem roku.

DOBRODOŠLI SO PRISPEVKI VSEH VRST!

Za kratka poročila, mini raziskave, razmisleke ipd., namenjene informiranju o praksi, izmenjavi izkušenj ali stališč ipd., ta navodila niso zavezujoča, saj želimo dati priložnost tudi ljudem (delavcem/delavkam in uporabnikom/uporabnicam), ki niso večji akademskega pisanja. Vendar tudi zanje, kakor za vse prispevke za revijo *Socialno delo*, velja splošno načelo, naj se izogibajo kopičenju tem, dolgim uvodom, ki niso neposredno povezani s temo, o kateri govori prispevek, in ponavljanju že znanega, temveč naj čimprej preidejo k stvari ter jo obdelajo pregledno, a zgoščeno.

social work

Vol. 44, August-October 2005, Part 4-5

Published by University of Ljubljana School of Social Work – All rights reserved

Editor-in-Chief

Bogdan Lešnik

Editorial Board

Srečo Dragoš

Mojca Urek

Darja Zaviršek

Consultant Editor

Jo Campling

Advisory Board

Vika Bevc Mara Ovsenik

Gabi Čačinovič Vogrinčič Jože Ramovš

Bojan Dekleva Pavla Rapoša Tajnšek

Vito Flaker Tanja Renner

Andreja Kavar Vidmar Bernard Stritih

Zinka Kolarič Marta Vodeb Bonač

Anica Kos Marjan Vončina

Blaž Mesec

The Editor's Address

Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone (+386) 1 2809260, fax (+386) 1 2809270
email socialno.delo@fsd.uni-lj.si, Internet www.fsd.si/sd

GLOBAL INEQUALITIES

selected contents

Vesna Leskošek GLOBAL INEQUALITIES	161
Darja Zaviršek GLOWING RACISMS OF WESTERN DEMOCRACIES	173
Jelka Zorn STRATEGIES OF EXCLUSION OF REFUGEES, ASYLUM SEEKERS, AND 'PAPERLESS' PEOPLE	195
Beth Humphries SUPPORTING ASYLUM SEEKERS: PRACTICE AND ETHICAL ISSUES FOR HEALTH AND WELFARE PROFESSIONALS IN EUROPE	201
Silke Bercht ORIGINS OF THE SOCIAL REJECTION OF ASYLUM SEEKERS	211
Katja Dolinar, Tina Glavič, Saša Zupanc LIVING AS A REFUGEE IN SLOVENIA	223
Ilse Derluyn, Eric Broekaert UNACCOMPANIED REFUGEE CHILDREN AND ADOLESCENTS IN BELGIUM	
Simona Žnidarec Demšar, Špela Urh SOCIAL WORK WITH THE ROMA: A SYSTEM OF CONTROL OR A SYSTEM OF HELP?	
EDITOR'S NOTES & ENGLISH ABSTRACTS	232

GLOBALNE NEENAKOSTI

PREDGOVOR • Jelka Zorn	239
Vesna Leskošek	
GLOBALNE NEENAKOSTI	241
Darja Zaviršek	
TLEČI RASIZEM ZAHODNIH DEMOKRACIJ	251
Jelka Zorn	
STRATEGIJE IZKLJUČEVANJA BEGUNK, BEGUNCEV OZIROMA PROSILCEV ZA AZIL IN OSEB BREZ STATUSA	259
Beth Humphries	
KAKO PODPRETI PROSILCE IN PROSILKE ZA AZIL: PRAKSA IN ETIČNA VPRAŠANJA ZA STROKOVNJAKINJE V SOCIALNEM VARSTVU IN ZDRAVSTVU V EVROPI	277
Silke Bercht	
OD KOD DRUŽBENO ZAVRAČANJE PROSILCEV ZA AZIL	287
Katja Dolinar, Tina Glavič, Saša Zupanc	
PRIČETI ŽIVLJENJE S STATUSOM BEGUNCA V SLOVENIJI	303
Ilse Derluyn, Eric Broekaert	
OTROCI IN MLADOSTNIKI BREZ SPREMSTVA V BELGIJI	313
Simona Žnidarec Demšar, Špela Urh	
SOCIALNO DELO Z ROMI: SISTEM KONTROLE ALI SISTEM POMOČI?	325
recenzija	
ZYGMUNT BAUMAN (2001), <i>WORK, CONSUMERISM AND THE NEW POOR</i>	333
• Jelka Zorn	
poročila	
ZAPOSLOVANJE PROSILCEV ZA AZIL V SLOVENIJI	345
• Laura Lukavačkić, Katarina Kromar, Nina Grosek	
VPOLJEVANJE POKLICNEGA SVETOVANJA ZA BEGUNCE IN MIGRANTE	351
• Alenka Janko Spreizer	
MEDNARODNI MAGISTRSKI ŠTUDIJ NA PODROČJU ZDRAVJA IN SOCIALNEGA VARSTVA MIGRANTOV/ MIGRANTK IN PRIPADNIKOV/ PRIPADNIC ETNIČNIH MANJŠIN	355
• Jelka Zorn, Špela Urh	
VSEŽIVLJENJSKO UČENJE – POKLICNO INFORMIRANJE IN SVETOVANJE ZA ROME	357
• Špela Urh	
INTENZIVNI SEMINAR SOCRATES-ERASMUS »GLOBALIZACIJA IN SOCIALNO DELO«	359
• Liljana Rihter, Klementina Bajec, Marjana Križman, Staš Praznik	
povzetki	
SLOVENSKI	361
ANGLEŠKI	365